

Liahona

Talanoa
fekau'aki mo
e Tō'onga
Fakasekisualé
mei ha
Fakakaukau
mei he
Ongooongoleleí

peesi 12, 18, 42, 52

Ngaahi Tokoni 'e 7 ki Hono
Pule'i 'a e Me'angāue
Faka'ilekitulōniká 'i 'Apí,
peesi 26

Liliu ha Ngaahi Mo'ui
'o fakafou 'i he Mo'ui
Fakafalala Pē Kiate Kitá,
peesi 8, 24

'OKU
'I HENI
'A E SIASÍ

Kivi **'lukuleini**

LATTA MEI/HE GETTY IMAGES

Kuo nofo'i e kolo lahi taha mo e kolomu'a 'o 'lukuleini ko Kiví 'i ha ta'u 'e 1,400 tupu. 'Oku 'i ai ha uooti 'e valu mo e kolo 'e tolu 'i he Siteiki Kivi 'lukuleiní. Ko ha ngaahi mo'onii me'a 'eni fekau'aki mo e Siasí 'i 'lukuleiní:

11,153

Kāingalotu 'o e Siasí

ha'ofanga lotu,
misiona 'e 2, siteiki 'e 1

48

35

ngaahi senitā
hisitölia fakafāmilí

temipale

1

30

ngaahi houa ne fie mā'u ke
fononga ai he lēlué ki he
temipale ofi tahá (Falaipeeki,
Siamane) kimú'ea peatoki
langa e temipale 'i Kiví

1990

Tū'uta 'a e fuofua ongo faifekau
'a e Siasí 'i 'lukuleini

1996

Fakangofua 'a e Siasí ke lesisita
fakafonua

2004

Fokotu'u e fuofua siteikí

2010

Fakatapui 'a e Temipale Kyiv

Ke toe ako lahi ange fekau'aki
mo e Siasí 'i he ngaahi feitu'u lahi 'i he
[history.ChurchofJesusChrist.org/GlobalHistories](https://www.ChurchofJesusChrist.org/GlobalHistories).

Ngāue Fakaetauhi
'o fakafou 'i he Mo'ui
Fakafalala Pē Kiate

Kitá
8

Ko e Ngaahi Taumu'a
Fakalangi 'o e Feohi
Fafale Fakasekisualé
'Eletā Dale G. Renlund
mo Ruth Lybbert Renlund

12

Foungá, Taimí,
mo e 'Uhingá:
Talanoa ki Ho'o
Fānaú fekau'aki
mo e Tō'onga
Fakasekisualé

Laura M.
Padilla-Walker mo
Meg O. Jankovich

18

Founga ke Mapule'i 'Aki
e Me'angāue Fakailekitulōniká
mo Pukepuke Mai Ho'o Fāmilí
Geoff Steurer

26

Ko Hono Ako'i e Founga ke Haohaoa mo Mateuteu Fakasekisualé

Ihe'eku hoko ko ha palōfesa 'i he 'Univēsiti Piliki-hami 'longí, kuó u fekumi mo ako'i fekau'aki mo e fatongia fakaemātuá 'i he ta'u 'e 15 kuohili. 'I he'eku talanoa mo e mātuá, ko e taha 'o e ngaahi fehu'i angamaheni 'oku 'eke mái ko e taimi mo e founga ke talanoa ai ki he fānaú fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé. 'I he'eku talanoa mo e fānau ako 'univēsiti, 'oku ou fa'a fanongo ki he'enau ilifia pe veiveiu fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé pe ko e si'i 'o 'enau 'iló mo e mahinó.

'Oku fakautuutu 'etau fanongo mei he kau taki 'o e Siasí mo e ngaahi máu'anga tokoni lelei mo foóu 'a e Siasí ki he founga 'e lava ke fepōtalanoa'aki lelei ange ai e mātuá mo e to'u tupú kau ki he feohi fafale fakasekisualé kae lava 'o ma'u 'e he kakai kei talavoú ha fakakau kau lelei mo totonu ki he tō'onga fakasekisualé mo e fono 'o e angamaá. Nā'e pehē 'e Palesiteni M. Lāsolo Pālati, "Fakamahino 'a e lava 'a e feohi fakaesinó ke hoko ko ha me'a lelei mo faka'ofo'ofa 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'i he ngaahi hai kuo 'osi fokotu'u 'e he 'Eikí 'o kau ai 'a e ngaahi fuakava 'o e tempipalé mo e ngaahi tukupā 'o e malí ta'engatá" ("Tamaí mo e Fohá: Ko ha Feohi Faka'ofo'ofa," *Liahona*, Nōvema 2009, 49).

- Ne u vahevahe mo ha kaungā fa'u tohi ko Meki Senikovisi, pea mo e mātuá ha ngaahi fakakau kau ki he founga, taimi mo e 'uhinga 'o e talanoa mo 'enau fānaú fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé (vakai, peesi 18).
- Ko e ale'a'i 'e 'Eletā mo Sisitā Lenilani 'a hono mahu'inga ke tauhi e fono 'o e angamaá. (vakai, peesi 12).
- 'Oku ale'a'i 'i he ngaahi fakamatala maá e kakai lalahi kei talavoú 'a e founga ke fakatupulaki ai ha fakakau kau 'oku leleí ki he tō'onga fakasekisualé pea mo e founga 'oku tāpuekina ai kitautolu 'e he fono 'o e angamaá (vakai, peesi 42).
- 'E lava ke ma'u 'e he to'u tupú ha ngaahi fokotu'u ki he ngaahi pōtalanoa lelei 'a e mātuá mo e to'u tupú fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé peesi 52.

'Oku ou lotua 'e ma'u 'e he kakai lalahi kei talavuú mo e mātuá ha holi 'i he ngaahi fakamatala ni ke nau fepōtalanoa'aki tau'atāina pea toe ofi ange ki he 'Eikí 'i he'enau teke'i 'a e fakamatala hala 'oku fe'aveaki holo 'i māmani he 'ahó ni 'o fekau'aki mo e feohi fafale fakasekisualé kae fakakau kau ki he mālohi 'o e haohaoa mo e mateuteu fakasekisualé.

Faka'apa'apa atu,
Laura M. Padilla-Walker, PhD

Fakahokohoko 'o e Tohí

5 Ngaahi Mo'oni 'e Fā fekau'aki mo e 'Ofá mo e Nofo-mali ☺

6 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí ☺

'Epinā Kāsia mo Mitalisi Soto

Na'e muimui 'a 'Epinā mo Mitalisi ki ha ue'i ke na foki ki 'api 'o 'ilo'i ne 'i ai ha palani haohaoa 'a e 'Otuá ma'anaua.

8 Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

Ngāue Fakaetauhí 'o fakafou 'i he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá
'Oku 'omi 'e he polokalama mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasí ha ngaahi faingamālie ke ngāue fakaetauhí fakatu'asino mo fakalaumālie ki he ni'ihi kehé.

12 Ko e Ngaahi Taumu'a Fakalangi 'o e Feohi Fafale Fakasekisualé

Fai 'e Eletā Dale G. Renlund mo Ruth Lybbert Renlund

Ko e hā na'e foaki mai ai 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e fono 'o e angama'a?
Pea ko e hā 'oku totonu ke tau talangofua ai ki aí?

18 Foungá, Taimí, mo e 'Uhingá: Talanoa ki Ho'o Fānaú fekau'aki mo e Tō'onga Fakasekisualé

Fai 'e Laura M. Padilla-Walker mo Meg O. Jankovich

Ngaahi tokoni 'e tolu ke tokoni'i koe ke kamata pōtalanoa mo ho'o fānaú fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé.

24 Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá ☺

Taimi Ne Faka'aonga'i Lelei

Fai 'e David Dickson

Na'e faka'aonga'i fakapotopoto 'e Pele 'a hono taimi 'i he 'univēsití ke ako ki ha ngaahi me'a lahi ange 'o 'ikai ngata pē 'i he tauhi tohí mo e fiká.

26 Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí

Founga ke Mapule'i 'Aki e Me'angāue Faka'ilekitulōniká mo

Pukepuke Mai Ho'o Fāmilí

Fai 'e Geoff Steurer

Ngaahi me'a 'e fitu ke tokoni atu ke ke mavahe ai mei he ngaahi me'angāue faka'ilekitulōniká ka ke fakafehokotaki mo ho fāmilí.

32 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ☺

Ko e ongo'i 'e ha uaifi 'o ha sōtia e tokoni 'a e 'Eikí; ko hono fakamo'ui ha fāmili 'o ha faifekau 'o fakafou 'i he hisitōlia fakafāmilí; ko e 'ilo'i 'e ha fāmili 'a e 'uhinga ne ue'i ai ke nau hikí; ko e ma'u 'e ha fefine ha ngaahi fo'i pai moa ko ha tali ki he'ene ngaahi lotú.

36 Hā'u, 'o Muimui 'late Au: Tohi 'a Molomoná ☺ ☺

'E lava e ngaahi fakamatala fakauike ko 'ení 'o tokoni ki ho'o ako e Tohi 'a Molomoná he māhina ní.

40 Ngaahi Ngāue 'a e Kau Palesitenisī Faka-'Eliá ☺

☺ Ngaahi Laukonga Nounou

☺ Tokoni ki he Hā'u, 'o Muimui 'late Au

'I he Takafi
La'i'tā mei he
Leslie Nilsson.

Ngaahi Vahé

Kakai Lalahi Kei Talavoú

42

Kuo hanga 'e he Tamai Hēvaní 'o tāpue-kina kitautolu 'aki ha sino mo ha ngaahi ongo 'e lava ke ne 'omi 'a e fiefia ma'ongo'onga taha 'i he mo'u. Ka 'oku tokolahi ha kakai lalahi kei talavou 'oku nau mau ha fakakaukau hala ki he tō'onga fakasekisualé.

Laukonga he māhiná ni fekau'aki mo e kakai lalahi kei talavou 'oku faka-'au ke mahino kiate kinautolu e finangalo 'o e 'Otuá ki he tō'onga fakasekisualé.

To'u Tupú

50

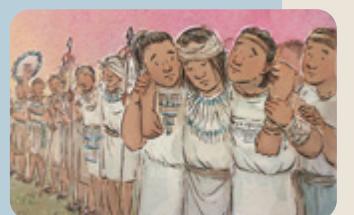
Ma'u ha ngaahi tokoni ki he talanoa ki ho'o mātu'a fekau'aki mo e sekisualé pea fanongo mei ha kau 'atelita tu'ukimu'a 'i he'enau mo'ui 'aki e ongoongolei.

Fānaú

Ko e Kaume'á

Te ke lava 'o loto-to'a mo fai ha ngaahi me'a faingata'a hangē ko e kau tau kei talavou!

NGAAHI FAKAMATALA FAKA'ILEKITULŌNIKA PĒ 'O 'AOKOSÍ

'Oku Totonu Ke u Teuteu ki he Sākalamēnití?

Fai 'e Zoe Campbell

Te ke lava 'o ma'u ha mālohi fakalaumālie i hono tuku ha taimi ke fakatokanga'i ai e ngaahi tāpuaki 'o e sākalamēnití he uike takitaha.

Te u Lava Mo'oni Nai 'o Tauhi e Fono 'o e Angama'a?

Fai 'e Haley S.

Ko e vahevahe 'e ha tokotaha lahi kei talavou 'a e founga naá ne ma'u ai ha fakamo'oni ki he fono 'o e angama'a kimu'a peá ne kau ki he Siasi.

Ko Hono Ta'ofi Ho'o Ngaahi Holi Fakakakanó: Founga ke Fakafenāpasi ai e Ngaahi Fakaukau mo e Ongo Fakasekisualé ki he Fina ngalo 'o e Eikí

Fai 'e he kau ngāue ki he Liahoná mo e Ngaahi Ngāue Tokoni ki he Fāmili 'E lava fēfē ke lelei ange ho'o mo'u 'aki 'a e fono 'o e angama'a?

Founga 'Oku 'Aonga ai e Mālohi Faifakamo'ui 'a e Fakamo'ui ki he Fakatomala mei he Angahala Fakasekisualé

Fai 'e Richard Ostler

'Oku tokoni ha talanoa mei he Tohi Tapú ke fakatataa'i 'a e ongo 'oku ma'u 'e he Eikí 'i he taimi 'oku tau fakatomala aí.

'AOKOSÍ 2020 VOL. 44 NO. 8
LIAHONA 16723 900

Makasini fakavaha'apule'anga 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Ulukí: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomō 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Étitá: Randy D. Funk

Kau 'Etitivásá: Becky Craven, Sharon Eubank, Cristina B. Franco, Walter F. González, Larry S. Kacher, Jan E. Newman, Adrián Ochoa, Michael T. Ringwood, Vern P. Stanfill

Talékita Pulé: Richard I. Heaton

Talékita 'o e 'U Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pulé Pisimisi: Garff Cannon

'Étitá Pulé: Adam C. Olson

Tokoni 'Étitá Pulé: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Camila Castrillón

Timi ki he Tohi mo e 'Étitá: David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Garrett H. Garff, Jon Ryan Jensen, Aaron Johnston, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdoch, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talékita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Fokotu'utú: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Joshua Dennis, David Green, Colleen Hinkley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Aleni Regehr, Mark W. Robison, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otíneita 'o e Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini: Ammon Harris, Jane Ann Peters

Fakatahataha'i 'o e Makasini: Ira Glen

Adair, Julie Burdett, José Chavez, Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Marriissa M. Smith

Kimu'a pea Páki: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talékita Faipáki: Steven T. Lewis

Talékita ki hono Tufáki: Nelson Gonzalez

Tu'asila Meilí: Liahona, Fl. 23, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

Ko e Liahoná (ko ha lea ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku 'uhinga ko e "kāpasa" pe "me'a fakahinohino,") pe'a 'oku pulusí ia 'i he lea faka'Alapénia', 'Aménia, Pisilamá,

Pulukálá, Kemipoutiá, Sepuaná, Sianá, Siaina (fakafainogfuá), Koloséiá, Sekí,

Tenima'aké, Hólani, Pilítaniá, 'Esítóniá, Fisi, Finilani, Falanisé, Siamané, Kalisé, Hungalí,

'Aisileni, 'Initonésia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kóléa, Lativá, Lifueniá, Malakasi, Mäsoló,

Mongokolá, Noaué, Pólani, Potukali,

Luméniá, Lüsíá, Ha'moá, Silovénia, Sipeini,

Suahili, Suéteni, Takálloká, Tahiti, Tallení,

Tongá, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi.

(Oku kekehekeha pē 'a e tu'o lahi hono pulusí

KUMI KE LAHI ANGE

I he Gospel Library app pe ko e liahona.ChurchofJesusChrist.org, te ke lava ai 'o:

- Ma'u 'a e makasini lolotonga.
- Ma'u ai e ngaahi me'a 'oku ma'u faka'ilekitulōnikā peé.
- Fekumi i he ū makasini kimu'a.
- Fakahū atu ho'o ngaahi talanoá mo e fakamatála.
- Totongi pe totongi 'o foaki ko ha me'a'ofa.
- Fakatupulaki ho'o akó 'aki e ngaahi naunau faka'ilekitulōniká.
- Vahevahe e ngaahi talanoa mo e vitiō manakoá.
- Download pe paaki e ngaahi talanoá.
- Fanongo ki he ngaahi talanoa 'okú ke manako aí.

FETU'UTAKI MAI KIATE KIMAUTOLU

'Omi ho'o ngaahi fehu'i mo e fakamatála ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org.

Fakahū mai ho'o ngaahi talanoá ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pe meili ki he: Liahona, flr. 23

50 E. North Temple Street
Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

Church of Jesus Christ of Latter-day Saints,

50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT

84150, USA subscription price is \$10.00

per year; Canada, \$12.00 plus applicable

taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake

City, Utah. Sixty days' notice required for

change of address. Include address label

from a recent issue; old and new address

must be included. Send USA and Canadian

subscriptions to Salt Lake Distribution

Center at address below. Subscription help

line: 1-800-537-5971. Credit card orders

(American Express, Discover, MasterCard,

Visa) may be taken by phone or at store

.ChurchofJesusChrist.org. (Canada Post

Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS

(see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND

MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

NGAAHI MO'ONI 'E FĀ FEKAU'AKI MO E 'OFÁ MO E NOFO-MALÍ

Kimu'a pea mali 'a Sisitā Uenitī W. Nalesoni mo Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, na'a ne hoko ko ha palōfesa 'i he faifale'i ki he nofo-malí mo e fāmilí 'i ha ta'u 'e 25. 'I ha fakataha lotu fakamāmani lahi ma'a e kakai lalahi kei talavoú, na'a ne vahe-vahé ai 'a e ngaahi mo'oni 'e fā ko 'ení:

1. "Ko e ngaahi mo'oni kotoa pē 'o kau ki he 'ofá mo e nofomalí, 'oku 'omi ia 'e he Laumālie Mā'onioní mei he'etau Tamai Hēvaní."

2. "Ko e haohaoa fakatāutahá 'a e kī ki he 'ofa mo'oni. Ko e ma'a ange ko ia ho'o ngaahi fakakaukaú, ongó, ngaahi leá mo e ngāué, ko e lahi ange ia ho faingamālie ke ma'u mo fakahā 'a e 'ofa mo'oni."

3. "I he taha 'o e konga mahu'inga 'o hono fakahaa'i 'a 'ena fe'ofa'akí, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke ma'u 'e he husepānití mo e uaifí 'a e fiefia mo hono fakaofo 'o e feohifafale 'i he nofomalí."

4. "'Oku totonu ke kau 'a e Laumālie Mā'onioní 'i he feohifafale totonu ko ia 'o e nofomalí. He 'ikai ke ma'u e fa'ahinga a'usiafafale ko 'ení 'i tu'a 'i he nofomalí he 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e Laumālié."

Te ke lava 'o lau pe sio 'i he lea fakataha lotu fakamāmani lahi 'a Sisitā Nalesoni ko e "Ofá mo e Nofomalí" 'i he ChurchofJesusChrist.org/go/8205. 'Oku hāfoki 'i he pulusinga ko 'ení ha ngaahi fakamatala kehekehe fekau'aki mo e fakakaukaú 'a e ongoongolele'i ki he tō'onga fakasekisualé: ma'a e mātu'a (vakai, peesi 18), ma'a é kakai lalahi kei talavoú (vakai, peesi 42), pea ma'a e to'u tupú (vakai, peesi 52).

'Epinā Kāsia mo Mitalisi Soto

'Alesipo, Puerto Liko

Hili hono haveki 'a Puerto Liko 'e he Afā ko Maliā 'i Septitema 2017, ne hiki a 'Epinā mo Mitalisi ki Folōlita, USA. Ne 'ikai fuoloa mei ai ne na ma'u ha ue'i fakalaumālie 'i he temipalé ke na foki ki Puerto Liko 'o fakaava ha'ana fale kosi 'ulu.

TOKOTAHĀ FAITĀA, RAUL SANDOVAL

'Epinā

Ne u mau ha ki'i fale 'e lava ke ma totongi ke fakalele ai 'ema fale kosi 'ulu. I he taimi ne talamai ai 'e he tokotaha ha'aná 'a e totongí, na'e hulu ia i he me'a ne ma lava 'o totongí. Ne u kole ange pe te ne lava 'o holoki e totongí. Na'a ne tā mai kimui ange 'o pehē mai, "Oku ou fie 'ilo pe ko hai 'oku ou tuku ki ai hoku falé. Ha'u mo ho uaiifí ke u fetaulaki mo ia."

Mitalisi

Na'a ma lotua ke ne sio 'o 'ilo'i ko ha kakai lelei kimaua. Hili 'emau fakatahá, na'a ne pehē mai, "Oku tokoni'i kimoua 'e he 'Otuá. Kuo fuoloa 'eku ma'u 'a e falé ni. Kuo tokolahi e kakai ne nau kole mai ke nau totongi ia, ka na'e 'ikai ke u ongo'i 'oku totonu. 'Oku ou ongo'i mālohi ko ha kakai lelei kimoua."

Na'a ne holoki 'a e totongí 'i ha ta'u 'e tolu. Na'a ku 'ohovale. Na'a ne lea 'aki 'a e ngaahi lea tatau pē ne u lotua mo hoku husepāniti.

'Epinā

'Oku mau fiemālie mo nonga ange he taimi ni. 'Oku mau ma'u ha pa'anga, pea 'oku mohu tāpuekina kimautolu.

Mitalisi

'Oku 'ofa'i mo tataki kimaua 'e he 'Otuá. Ko e foki ki Puerto Likó 'a e me'a totonu ma'a homa fāmilí. Ko e palani haohaoa 'en'i a e Tamai Hēvaní ma'amauá.

'ILO LAHI ANGE

Vakai lahi ange ki he fononga 'a 'Epinā mo Mitalisi 'i he tuí, kau ai ha 'ū tā lahi ange, 'i he 'initaneti pe 'i he tatau 'o e fakamatálá ni he Gospel Library 'i he [ChurchofJesusChrist.org/go/8206](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/8206).

Ko e vahevahé 'e Eletā Lainolo A. Lasipeni e founiga 'e lava ke tataki ai kitautolu 'e he 'Eiki 'i he ngaahi meá iiki mo e ngaahi makamaile lalahi 'i he etau mo'ui 'i he [ChurchofJesusChrist.org/go/8207](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/8207).

Aokosi 2020

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

NGĀUE FAKAETAUHI 'O FAKAFOU 'I HE MO'UI FAKAFALALA PĒ KIATE KITÁ

Ko hono tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau mo'ui fakafalala pē kiate kinautolú, ko e foaki mo e ngāue fakaetauhí ia 'i he founa 'a e 'Eikí.

• **O**ku sai'ia ha tokolahí 'o hotau fāmilí, kaungāme'á, mo e kaunga'apí ke nau mo'ui fakafalala ange kiate kinautolu pē. 'I hono faka'aonga'i 'o e polokalama mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasí, 'oku ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí ha ngaahi faingamālie ke tokoni, tokanga mo ngāue fakaetauhí 'i he'enau tāpue-kina e ni'ihi kehé 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'okú ne 'omi 'a e "amanaki leleí, melinó, mo ha fakalakalaka 'oku lahi angé."¹

"Kuó u A'u ki 'Api"

Fai'e Chrissy Kepler, 'Alesona, USA

Na'á ku faingata'a'ia fakapa'anga 'i he hili 'eku vete-malí, 'i he'eku feinga ke toe kumi ha ngāue hili ia ha ta'u 'e valu 'o 'eku nofo pē 'i apí. Na'á ku toe faingata'a'ia fakalaumālie foki, 'i he'eku fekumi ki he mo'oní mo e tuí, neongo ne te'eki ke u ma'ulotu talu mei hoku ta'u hongofulu tupú.

'I ha Sāpate 'e taha na'á ku tā fō ai 'i he 'api hoku ta'o-kete ko Pīsilá, ko ha mēmipa mālohi 'i he Siasí. Lolotonga 'eku 'i aí, ne fakaafe'i au 'e Pīsila ke u ma'ulotu mo hono fāmilí—ko hano fuofua fakaafe'i ia au hili ha ta'u 'e 15 tupu.

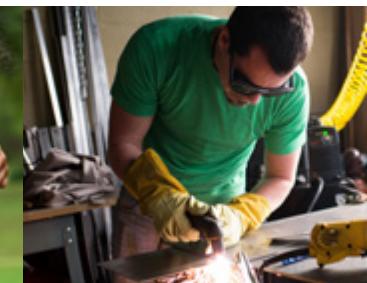
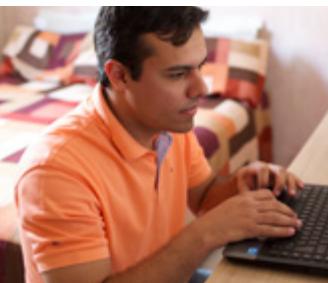
Na'á ku momou 'i he kamata'angá, ka 'i he pō pē kimu'a aí, ne u tautapa ki he 'Otuá ke Ne fakahā mai e

founa ke u ofi ange ai kiate Iá. Hili ha'aku ongo'i 'oku totonu ke u 'alu ki he lotú, ne u aofangatuku 'o pehē, "Ko e hā 'oku 'ikai te ke 'alu ai pē 'o fanongo mo mātā 'aki ho lotó mo e matá tonu?"

Lolotonga 'emau 'i he houalotu sākalamēnití, ne u fakatokanga'i ha la'ipepa 'i he papa fanonganongo ki he Sāpaté ne tala ai ha kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita 'i he me'a fakapa'anga fakatāutahá. Ne 'ikai ke u mateuteu ke foki ki he lotú, ka na'á ku sai'ia 'i he kalasi uike 'e 12. 'I hono poupou'i au 'e hoku tokouá mo e tuonga'ane-i-he-fonó, na'á ku lesisita ki ai, 'o 'amanaki ke ako pē ki he founa 'o e patisetí mo e totongi 'osi e mo'uá. Ka, na'e liliu fakalaumālie au 'e he ngaahi kalasí.

Ne u 'ohovale 'i he ngaahi pōpoaki fakalaumālie 'i he fuofua uike 'e ua 'o e kalasí, ka 'i he kalasi hono tolú, ne lōmekina au 'e ha ongo'i fakapapau ne u 'i he feitu'u totonu mo fanongo ki ha ngaahi mo'oni fo'ou kae angamaheni. Ne u mavahe mei he kalasí peá u hangatonu kia Pīsila. Ne u fehu'i ange mo e tangí, "E founa fēfē ha'aku ma'u lahi ange e ongo ko 'ení 'i he'eku mo'u?" Na'á ne talanoa mo e ongo faifekaú ke kamata hono ako'i aú.

Ne omi hoku kaungā kalasi 'i he mo'ui fakafalala pē kiate kitá ki he'eku tā lēsoni mo e ongo faifekaú ke

FAKAAFE'I, 'ALU, FAKAMĀLOHIA

Ke tokoni ke ma'u 'e he Kāingalotu 'o e Siasí 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitá—fakapa'anga mo fakalaumālie fakatou'osi—na'e kamata ai 'e he Siasí e polokalama mo'ui fakafalala pē kiate kitá i he 2014. Hili ha fakataha lotu fakafe'i loaki, 'oku fili e kau ma'u-kalasí mei ha ngaahi kalasi kehekehe 'e fā 'oku taki uike 'e 12.

Koe'uhí ko e fakalele 'o e ngaahi kulupu mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'oku hangē ha fakataha alēleá, 'oku nau 'omi ai ha faingamālie lelei 'aupito ke ngāue fakaetauhí ki he ngaahi fiema'u fakapa'anga, fakaako, fakapalōfesinale, mo fakalaumālie 'a e ni'ihi kehé. 'Oku feako'aki, talatalaifale mo fetokoni'aki 'a e kau mēmipa 'o e kulupú. 'Oku nau feavahevahe'aki foki ha ngaahi fakakaukau pea mo feha'isia'aki.

Lotua pe ko hai i he kau mēmipa 'o e fāmilí, kaungāme'a, pe kaungāapí te ke lava 'o fakaafe'i ki ha kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita, peá ke 'alu fakataha mo kinatolu. Manatu'i 'e lava 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'o tāpuekina e fānau kotoa 'a e 'Otuá, 'o tatau ai pē pe 'oku nau mēmipa i he Siasí pe 'ikai.

poupou'i au. Ne nau liliu lahi hoku tu'unga fakalaumālie mo tokoni'i au ke u fakatupulaki ha fakamo'oni ki he ongoongoleí mo e kau palōfita i onopóni.

'I he vaha'ataimi ne fie ma'u ai ke u faka'osi e kalasí, ne u fai ha ngaahi liliu lahi fakatu'asino mo fakalaumālie. Ne u kamata 'i ha ngāue fo'ou mo ha kautaha lelei, pea ne u totongi 'osi ha ngaahi nō kehekehe.

Ka ko e ngaahi tāpuaki loloto mo faka'ofo'ofa ange ne ma'u mei he kalasí na'e kau ai 'a hono ma'u ha ngaahi kaungāme'a faka'ofo'ofa, fakatupulaki ha vā fetu'utaki lelei mo ha pīsope fakalotolahi, ma'u ha fakamo'oni ki he vahehongofulú, ma'u hoku lekomeni temipalé, ma'u 'enitaumeni, mo mātā hono papitaiso 'eku ongo tamaiki lalahi tahá.

'Oku kei hokohoko atu pē 'eku feinga ki he mo'ui fakafalala pē kiate kitá, ka 'i he toenga 'o 'eku fonongá, te u mata'ikoloa 'aki 'a e ngaahi lēsoni kuó u akó mo e ngaahi kaungāme'a kuó u ma'u.

"Ne u Mavahe mei he Kalasi Kotoa mo Ongo'i ne 'Ofa'i Au"

Ko e taimi ne 'a'ahi ai 'a Keiti Fanga mo hono foha ta'u hongofulu ko Vinisení ki he Temipale Sikuea i Soleki Siti, 'Iutā i Tisema 'o e 2016, na'a ne fakakaukau ko ha tokotaha ia ne "fiemālie 'i he 'ikai 'ilo ki he 'Otuá." Na'a ne mavahe mei he Siasí 'i hono ta'u 16, pea hoko ko ha fa'ē taautaha 'i hono ta'u 17, mo kamata ke ne tā-tatau mo sa'iia he kofí. Ka 'i he lolotonga e 'a'ahi ko ia ki he Temipale Sikueá, ne ongo'i 'e Viniseni 'a e Laumālie Mā'oni'oní peá ne kole ki he'ene fa'eé pe 'e lava nai ke ako'i ia 'e he ongo faifekaú kau ki he ongoongoleí.

Neongo e ngāue ua 'a Keiti 'i he houa 'e 80 he uiké, ka na'a ne ako e ongoongoleí mo Viniseni, 'o fekumi ki he tali ki he'ene ngaahi fehu'i 'i he vaha'ataimi ako'i mo e ongo faifekaú. 'I he fa'ahita'u māfana 'o e 2017, ne kamata ke ne 'alu ki he ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí, 'a ia na'a ne 'ilo ai fekau'aki mo e ngaahi kalasi 'a e Siasí ki he mo'ui fakafalala pē kiate kitá.

Na'a ne pehē, "Na'a ku 'ilo'i ko ha me'a ia 'e ala tokoni kiate au. Mahalo he 'ikai fie ma'u ke u ngāue ua pe fakafalala ki he'eku ongomātu'a he toenga 'o 'eku mo'ui."

Ne ui 'e Keiti 'ene kalasí ko ha "fakamāloha fakatu'asino mo fakalaumālie fakafofo," 'o 'ikai koe'uhí pē ko e me'a na'á ne akó ka koe'uhí foki ko e founiga ne tali ai ia 'e he'ene kulupu mo'ui fakafalala pē kiate kitá mo ngāue fakaetauhi kiate iá. ■

MA'U ANGA FAKAMATALA

1. "Pōpoaki mei he Kau Palesitenisi 'Uluakí," 'i he *Ngaahi Me'a Fakapa'anga Fakatāutahá ki he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá* (2016), i.

TE KE LAVA FĒFĒ 'O TOKONÍ

Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni meia Keiti ki he founiga te tau lava ai 'o 'ai 'a e polokalama mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasí ke hoko ko ha faingamālie ke ngāue fakaetauhi fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi ai:

- "'Oku ou 'ilo ko ha lea angamaheni 'eni, kae 'oua mu'a te ke fakamaau'i ha me'a 'o fakafebito 'i hono fōtungá. Ko ha fu'u me'a lahi kiate au 'a 'eku malava 'o 'alu ki he kalasí pea 'ikai ongo'i ne fakamaau'i au 'e he n'ihi kehé."
- "'Fai ha poupou mo ha fakalotolahi. Ne poupou'i au 'e he'eku kulupú 'i ha founiga ne u mavahe ai mei he kalasi takitaha ne u ongo'i 'oku 'ofa'i au."
- "'Vahevahe ho'o a'usiá. Ne hanga 'e he faitotonu mo e lototau'atāina ne mau fevahevahe'ákí 'o 'ai ke mau ongo'i fiemālie ange. 'Oku 'ikai te ke teitei 'ilo pe ko hai 'e 'aonga ki ai 'a e me'a 'okú ke vahevahé."
- "'Lea 'aki. 'Oku ou lea 'aki 'a e founiga 'oku lelei ange ai 'eku mo'ui koe'uhí ko 'eku totongi vahehongofulú mo e 'alu ki he lotú. 'Oku ou 'alu mo 'eku tohi *Ngaahi Me'a Fakapa'anga Fakatāutahá ki he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá* ki he'eku ngāué ko ha faifale'i faka'ulungaanga. 'Oku ou vahevahe ha n'ihi 'o hono ngaahi tefito'i mo'oní mo e n'ihi kehé, 'i he taimi 'oku malava aí."
- "'Alu ki ha kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita, ka ke tokanga ki he n'ihi te nau fie ma'u ho'o tokoní. Na'e pau ke u li'aki ha meime'i vaeua 'o 'eku ngaahi taimi kalasí koe'uhí ko ha liliu 'i he'eku taimi-tēpile ngāué, ka na'e kei fetu'utaki mai pē e kau mēmipa 'o 'eku kulupú mo fakalotolahi mai kiate au. Na'e fakafofo 'eku ongo'i 'oku ou kei kau pē neongo ne 'ikai ke u 'i ai."

VAHEVAHE HO'O NGAABI A'USIÁ

Ke 'omi ho'o ngaahi a'usia 'i he ngāue fakaetauhi ki he n'ihi kehé pe ngāue fakaetauhi atu kiate koé, 'alu ki he liahona.ChurchofJesus Christ.org pea lom'i'i 'i he "Submit an Article or Feedback."

'Oku fakafofonga'i 'e he 'ū tohi lēsoni ko 'ení 'a e kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita 'e fā 'a e Siasí. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, fehu'i ki ho'o pīsopé pe 'āahi ki he srs.ChurchofJesusChrist.org.

NGĀUE FAKAETAUHI 'O FAKAFOU 'I HE MO'UI FAKAFALALA PĒ KIATE KITÁ

"Ko e mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'a 'etau fatongia 'aki 'etau fakapapau'i 'etau lelei fakalaumālie mo fakatu'asinó pea pehē kiate kinautolu kuo fakafalala mai 'e he Tamai Hēvaní ke tau tokanga'i. 'E toki lava mo'oni ke tau fa'ifa'itaki ki he Fakamo'u'i 'i hono tokonii mo faitāpuekina 'o e n'ihi kehé 'i he taimi te tau mo'ui fakafalala ai pē kiate kitautolú."

*'Eletā Robert D. Hales (1932–2017) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "A Gospel Vision of Welfare: Faith in Action," 'i he *Basic Principles of Welfare and Self-Reliance* (ki'i tohi, 2009), 1–2; tānaki atu e fakamamafá.*

KO E

Ngaahi Taumu'a Fakalangi 'O E Feohi Fafale Fakasekisualé

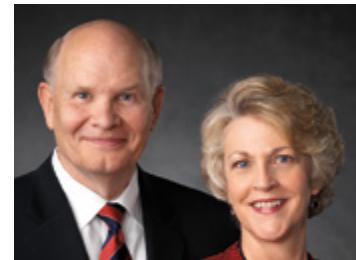
'Oku tokoni 'a hono ma'u e mahino ki he me'afoaki faka-'Otua 'o e feohi fakasekisuale 'i he palani 'o e fiefiá ke mahino kiate kitautolu 'a hono mahu'inga 'o e fono 'o e angama'á.

Ko 'etau taumu'a 'i he mo'ui fakamatelié ke tau hoko 'o tatau mo 'etau ongomātu'a fakalangí. 'Oku mahu'inga 'etau mahino fakalangi mo e faka'aonga'i 'o e feohi fafale fakasekisualé ki he ngáue ko ia 'o e hoko [o tatau mo 'etau ongomātu'a fakalangí].

Ko e fono 'o e angama'á ko ha fono ta'engata ia, ne 'omi he'etau Tamai Hēvaní ki he kotoa 'o Ene fānaú 'i he kuonga kotoa pē. 'Oku kei 'aonga pē ia pea 'oku faka'aonga'i ia he 'ahó ni 'o hangē pē ko ia ne hoko 'i he ngaahi kuonga kimu'a 'i he hisitōliá. Hangē pē ko e ngaahi fekau kehé, 'oku 'omi 'a e fonó 'e he'etau Tamai Hēvaní ke tāpuekina mo faitokonia Ene fānaú ke nau a'usia e tu'unga fakalangi te nau malavá. 'Oku kau 'i he fono 'o e angama'á 'a e faka'ehi'ehi mei he feohi fakasekisuale kotoa pē kimu'a he nofo-malí pea faivelenga mo li'oa kakato hili 'a e malí. 'Oku fakangatangata pē 'a e feohi fakasekisualé ki he malí 'a ha tangata mo ha fefine.¹

'Oku taumu'a 'a e Tamai Hēvaní ke faka'aonga'i 'a e feohi fakasekisuale 'i he nofo-malí ke fakatupu ha fānau, pea mo fakahaa'i 'a e 'ofá mo fakamāloha 'a e ngaahi fetu'utaki fakaeloto, fakalaumālie, mo fakatu'a-sino 'i he vaha'a 'o e husepānití mo e uaifi. 'I he nofo-malí, 'oku totonu ke fakataha'i 'e he feohi fafale fakasekisualé 'a e uaifi mo e husepānití 'i he loto-falala, mateaki, mo e fefaka'atu'i'aki.² Kuo pau ke faka'apa'apa'i 'i he feohi fakasekisuale 'i he nofo-malí 'a e tau'atāina 'a e ongome'a malí fakatou'osi pea 'oku 'ikai totonu ke faka'aonga'i ia ke pule'i pe fakaaao.

Kae mahalo te tau fifili, "Ko e hā 'oku totonu ke u talangofua ai ki he fono 'o e angama'á? Ko e hā 'oku tokanga ai 'a e 'Otuá ki he'eku

Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu Mā Uá
mo Ruth Lybbert Renlund

‘ulungaanga ma’á?’ Ke tali ‘a e ongo fehu’í ni, kuo fakahā mai ‘e he ‘Otuá ‘a e tokāteline ‘a ia, kapau ‘e mahino lelei, te ne faka‘ai‘ai kitautolu ke tau tauhi ‘a e fono ‘o e angama‘á pea fili ke fakahaa‘i ‘etau tō‘onga fakasekisualé ‘i loto ‘i he ngaahi fakangatangata kuó Ne fokotúú.³ Hangē pē ko e ngaahi fekau kotoa ‘a e ‘Otuá, ‘oku mahino taha ‘a e fono ‘o e angama‘á ‘i he puipuitu‘a ‘o e palani ‘a e Tamai Hēvaní ki he fakamo‘ú mo e hakeaki‘i (vakai, ‘Alamā 12:32). ‘E hoko ‘a e talangofua ki he fono ‘o e angama‘á ke ‘omi ai ha ngaahi tāpuaki mātu‘aki makehe.

Ngaahi Tala‘ofa Laulōtahá

Ko e kakai kotoa pē ko e ngaahi foha pe ngaahi ‘ofefine ‘ofeina fakalaumālie kinautolu ‘o ha ongomātu‘a fakalangi, mo ha natula faka-‘Otua mo ha iku‘anga ta‘engata. Ko e ‘uhinga ‘o ‘etau ma‘u ha sinó ke fakava‘e ‘i he natula faka-‘Otua ko iá kae lava ke tau a‘u ‘o ‘ilo‘i hotau iku‘anga ta‘engatá.⁴ ‘Oku finangalo ‘a e Tamai Hēvaní ke tau ma‘u ha a‘usia he māmaní, tupulaki ki he haohaoá, pea iku ‘o ma‘u e fiefia kakato ‘okú Ne fiefia aí. ‘Okú Ne ‘afio‘i ko e founiga ke tau ma‘u ai ‘a e fa‘ahinga fiefia tu‘uloa ko ‘ení, ‘oku fie ma‘u ke tau tupulaki ‘i he hala kuó Ne fokotúú, ‘o talangofua ki he ngaahi fekau kuó Ne tuku máí.

‘Oku mahu‘inga ke mahino kuo pau ke hokohoko atu e ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí ki he ta‘engatá ‘o ka hili ‘a e mo‘ú ni. Ka hili ‘a e mo‘ui fakamatelié, ‘oku tala‘ofa ki he kakai faivelengá te nau “fakalaka atu ‘i he kau ‘āngeló . . . ‘o ma‘u [honau] hakeaki‘i mo e nāunaú . . . ‘a ia ko e nāunau ko ha kakato ia pea ko ha hokohoko atu ai pē ia ‘o e ngaahi hakó ‘o ta‘engata pea ta‘engata.

“Pea te [nau] hoko leva ko e [ngaahi] ‘otua, koe‘uhí he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai [hanau] ngata‘anga” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:19–20).

Ko e tokāteline ‘o e fāmili ta‘engatá ‘i he Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku makehe ia ‘i he ngaahi tukufakaholo faka-Kalisitiané. Na‘e ‘ikai fakatupu kitautolú ke tau hūfia, ‘ofa, mo tokoni ‘ata‘atā pē ki ha ‘Otua ta‘e-hano-tatau.⁵ Na‘e fakatupu kitautolu ‘e ha ongomātu‘a fakalangi ‘ofa ke tau tutupu hake ‘o hangē pē ko kinauá.⁶ Na‘e fakatupu e ngaahi laumālie ‘o e tangatá mo e fefiné ke nau fetokoni‘aki. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai feliliuaki ai ‘a e tu‘unga tangata pe fefiné ‘i he nofo ta‘engatá—he ‘okú ne ‘omi ‘a e makatu‘unga ki he me‘a‘ofa taupotu taha ‘e lava ke foaki ‘e he Tamai Hēvaní, ‘a e fa‘ahinga mo‘ui ‘okú Ne ma‘ú.⁷

Na‘e fekau ‘e he Tamai Hēvaní ke fakatali ‘a e feohi fafale fakasekisualé ki he nofo-mali ‘i he vaha‘a ‘o ha tangata mo ha fefine, kae lava ke tau ‘ilo‘i ‘a e tāpuaki ko ‘ení.⁸ Na‘e fakataumu‘a ‘e he ‘Otuá ‘a e nofo-malí ke “faka‘uhinga ko e fepikitai kakato ia ‘a ha tangata mo ha fefine—‘a hona lotó, ngaahi ‘amanakí, mo‘úi, ‘ofá, fāmilí, kaha‘ú, ‘a e me‘a kotoa pē . . . ke hoko “o taha pē ‘i he‘ena mo‘ui fakatahá.”⁹ He ‘ikai ke tau lava ‘o a‘usia ‘a e fa‘ahinga mo‘ui ‘oku fiefia ai ‘a e Tamai Hēvaní ‘iate kitautolu pē pe ta‘e ‘i ai ha tukupā kakato ke anganofo ‘i he nofo-malí ki hotau husepāniti pe uaifí fakatatau ki he palani ‘a e ‘Otuá.

‘Oku tuku ‘e he ‘Otuá ke tau fili ‘a e founiga te tau mo‘ui aí. He ‘ikai ke Ne fakamālohi‘i kitautolu ke tau muimui ‘i he hala kuó Ne fokotúú, neongo ‘okú Ne ‘afio‘i ‘e iku ia ki he‘etau fiefia ma‘ongo‘onga tahá. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi fekau mo e ngaahi fuakava ‘a e ‘Otuá ‘o fokotúú ‘a e hala ke tau malava ai ‘o hoko ko ha kau ma‘u-toffí a kakato ‘i Hono pule‘angá, ko ha kaungā ‘ea-hoko fakataha mo Sisū Kalaisi (vakai, Loma 8:17). ‘Oku tau fakatupulaki ‘a e natula faka-‘Otua ‘oku ‘iate kitautolú ‘o fakafou ‘i he‘etau fai ‘a e ngaahi fili mā‘oni‘oní. Ko e feohi fakasekisualé “ko e me‘a pē ia ‘e taha ‘i he mo‘ui fakamatelié ‘okú ne fakahaa‘i ai hotau anga fakalangí.”¹⁰ ‘Oku hanga ‘e he‘etau fakahaa‘i totonu e anga

fakasekisualé ‘o ‘ai ke malava ‘o fakahoko e palani ‘a e ‘Otuá ‘i māmaní pea mo e nofo ta‘engatá,¹¹ ‘o fakafe‘unga‘i ai kitautolu ke tau hoko ‘o hangē ko ‘etau Tamai Hēvaní.¹² ‘Oku tala‘ofa ‘e he ‘Otuá ‘a e mo‘ui ta‘engatá ma‘á e kakai faivelengá ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e nofomalí, fānaú, mo e ngaahi tāpuaki kehe kotoa pē ‘o ha fāmili ta‘engata.¹³

Ngaahi Fakakaukau Takihalá mo e Kākā ‘a Sētané

Kuo fa‘u ‘e he faka‘uhinga halá mo e kākā ‘a Sētané ‘a e ngaahi fakakaukau takihala ‘o pehē ke ta‘ofi ‘a e fiema‘u ke talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, tautaufitō ki he fono ‘o e angama‘á. ‘Oku mālohi ‘a e ivi fakafepaki ‘a Sētané, pea ‘oku fa‘a olopoto ‘ene ngaahi fakakaukaú. ‘I he Tohi ‘a Molomoná, na‘e ako‘i mo poupou‘i ‘e ha nī‘ihi ‘a e ngaahi fakakaukau ko ‘ení ke takihala‘i ‘a e nī‘ihi kehē pea mo ma‘u ha‘anau tupu mei he kākaá. Hangē ko ‘ení, na‘e ako‘i ‘e Nēhoa ki he kakai Nifai “e fakamo‘ui ‘a e fa‘ahinga ‘o e kotoa ‘o e tangatá ‘i he ‘aho faka‘osí, pea ‘oku ‘ikai totonu ke nau manavahē pe tetetete, ka ke nau hanga hake honau ‘ulú ‘o fiefia; he kuo . . . huhu‘i foki [‘e he ‘Eikí] ‘a e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá; pea, ‘i he ngata‘angá, ‘e ma‘u ‘e he kakai fulipē ‘a e mo‘ui ta‘engatá” (Alamā 1:4).

Kapau te tau faka‘aonga‘i ‘a e fakakaukau ‘a Nēhoa, ‘oku ‘ikai ha ‘uhinga ke tau fakangata‘ngata ai ‘etau holi fakasekisualé he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi nunu‘a ta‘engata. Pea kapau te tau maumau‘i ‘a e fono ‘o e angama‘á? ‘Oua ‘e tokanga ki ai, he ko kinautolu ne nau muimui ‘ia Nēhoa na‘e “ikai te nau tui ki he fakatomala mei he‘enau ngaahi angahalá” (Alamā 15:15). ‘E lava ke fakatauele ‘a e fakakaukau

olopoto ko ‘ení, pea fakamānako ia ki ha nī‘ihi tokolahí; te tau lava ‘o fai ha me‘a pē ‘oku tau loto ki aí kae ‘ikai ha ngaahi nunu‘a ta‘engata.

Na‘e malanga‘i ‘e he kau akonaki loi kehe ‘i he Tohi ‘a Molomoná ko e tui kia Sisū Kalaisí, mo ‘Ene Fakaleleí, pea mo hono tauhi ‘o ‘Ene ngaahi fekau ‘oku mou “fakamafasia‘i ai ‘a kimoutolu” ki he “ngaahi me‘a fakaseselé” pea ‘oku tuku‘au mai ia mei he ngaahi “talatukufakaholo [ngalivale] ‘a homou ngaahi tamai” (Alamā 30:13, 14). Ko hono mo‘oní, ne nau talaki ‘o pehē ko e hanganaki atu ki “ha fakamolemole‘i ‘o ho‘omou ngaahi angahalá” ko ha palopalema fakae‘atamai pe fakaeloto pē ia, ko e “fua ia ‘o ha fakakaukau vale” (Alamā 30:16). Ko e aofangatuku mata‘ā ko ia ‘o e ngaahi akonaki ni ‘oku lavame‘a e tangata mo e fefine kotoa pē ‘i he mo‘u ni “o fakatatau ki [honau] ‘atamaí” mo e “iví,” pea ‘ilonga ha me‘a ‘e fai ‘e ha tangata pe fefine ‘oku “ikai ko e hia ia” (Alamā 30:17). ‘Oku poupou‘i ‘e he ngaahi akonaki loi ko ‘ení ‘a e talangata‘a ki he fono ‘o e angama‘á koe‘uhí ‘oku ta‘e‘aonga e fakakaukau ki he totonú mo e halá.

Ta ne‘ine‘i ke kei manakoa ‘a e ngaahi fakakaukau ko ‘ení! Ko e ‘ikai ke ha‘isia ki ha‘ate fa‘ahinga filí ‘e ngalingali ko e tau‘atāina taupotu tahá ia. Kapau te tau lava ‘o faka‘ehi‘ehi mei ha konga lahi ‘o e ngaahi nunu‘a fakamāmaní ‘aki ‘etau mavahe mo tokanga, ko e hā hano maumau? Mei he fakakaukau ko ‘ení, ‘oku hā ngali fakakuonga mu‘a, fakamā, pe ta‘e‘aonga ‘a e fono ‘o e angama‘á.

‘Oku mahu‘inga ke mahino ko e ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí kuo pau ke hokohoko atu ia ‘i he nofo ta‘engatá ‘o ka hili ‘a e mo‘u ni.

Ngaahi Fono Ta‘engatá

‘Oku ‘ikai lava ‘o toe alei‘i ‘a e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá. ‘Okú Ne faka‘atā ke tau fa‘itelihā pē, ka ‘oku ‘ikai ke tau tau‘atāina ke fa‘u ‘etau ngaahi lao pē ‘atautolu ki he nofo ta‘engatá ‘o tatau pē mo e ‘ikai tau‘atāina ha taha ke fa‘u ha‘ane lao fakafo‘ituitui ki he fisikí. ‘Oku finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau hoko ko ha ‘ea-hoko taau ‘i Hono pule‘angá. ‘Oku ta‘efakapotopoto ia ke ‘amanaki atu ki Hono tofi‘a fakalangí kae muimui ‘i ha hala kehe mei he me‘a kuó Ne fokotu‘utu‘ú.

Kimu‘a pea ui au (‘Eletā Lenilani) ke u ngāue taimi-kakato ma‘á e Siasí, ne u tokanga‘i ‘a e kau mahaki ne palopalema lahi honau mafú. ‘I he mahaki mafú mo e tafa mafú, ‘oku ‘i ai ha ngaahi faito‘o mo ha ngāue pau kuo fokotu‘u ke muimui ki ai kae lava ke ma‘u ‘a e ola lelei tahá: ko ha mo‘ui fuoloa mo lelei ange. Ka faito‘o ha taha mahaki mafu ‘i ha toe founiga kehe he ‘ikai ke iku ia ki he ola lelei tahá. Na‘e fakafo‘a e feinga ha kakai mahaki mafu ‘e nī‘ihi ke alei‘i ‘a e founiga faito‘o. Ne pehē ‘e ha kau mahaki ‘e nī‘ihi, “‘Oku ‘ikai ke u fie faka‘aonga‘i ha faito‘o,” pe “‘Oku ‘ikai ke u loto ke toe fai ha ngaahi sivi kehe ki hoku

mafú 'i he hili 'a e tafá." Ko e mo'oni 'oku tau-'atáina 'a e kau mahakí ke muimui ki he'enau founa pē 'anautolú, ka he 'ikai lava ke nau tulifua ki ha founa faito'o ma'ulalo ange pea 'amanaki ki he ola lelei tahá.

Ko e me'a tatau pē 'oku hoko kiate kitau-tolú. 'Oku tau tau atáina ke fili hotau hala pē 'otautolu 'i he mo'u, ka 'oku 'ikai ke tau tau atáina ke fili 'a e ola 'oku ma'u mei hono muimui'i 'etau ngaahi laó, 'o tatau ai pē pe ko e hā hono tu'o lahi 'a e pehē 'e ha taha te tau lavá. 'Oku 'ikai totonu ke tukuaki'i 'a e Tamai Hēvaní 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'oku fehokotaki mo e fono 'o e angama'a koe'uhí ko e talangata'a.

'I he kuonga fakakosipeli ko 'ení, na'e ako'i 'e he Fakamo'u 'oku 'ikai ke feliliuaki mo 'atá ke aleia'i 'a e ngaahi fono ta'engatá. Na'a Ne folofola, "Pea ko e taha, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'oku pule'i 'e he fonó 'oku malu'i foki ia 'e he fonó pea 'oku fakahaohaoa'i mo fakamā'oni'oni'i 'e ia ia.

"Ko ia ia 'okú ne maumau'i ha fono, 'o 'ikai talangofua ki he fonó, ka 'okú ne feinga ke hoko ko e fono kiate ia pē, . . . 'oku 'ikai lava ke fakamā'oni'oni'i ia 'e he fonó, pe ko e 'alo'ofá, pe ko e fakamaau totonú pe ko e fakamā'u" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:34–35; tānaki atu e fakamamafá). He 'ikai lava ke tau fetongi 'a e ngaahi fono ta'engatá 'aki 'etau ngaahi laó 'o tatau pē mo e 'ikai lava 'e ha tangata 'oku ala ki he malala velá 'o fili ke 'oua te ne velá.

Kapau 'oku 'ikai ke tau talangofua, te tau fiefia pē 'i he 'me'a 'oku [tau] loto ke [tau] ma'u, koe'uhí he na'e 'ikai te [tau] loto ke fiefia 'i he me'a na'a [tau] mei lava pē 'o ma'u" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:32). Ko e talangofua ki he fono 'o e angama'a ko ha founa ia 'e taha ke tau fakahaa'i ai 'oku tau loto ke fai e me'a pē 'e fie ma'u ke ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki mātu'aki makehe kotoa pē 'oku kaunga ki he fāmili ta'engatá.

'Oku Iku Ma'u Pē 'a e Ngaahi Fono 'a e 'Otuá ki he Totonú

'Oku 'ikai ke ma'u 'e he fānau kotoa pē 'a e Tamai Hēvaní 'a e faingamālie 'i he mo'u ni

ke a'usia 'a e feohi fafale fakasekisualé 'i he ngaahi vā fakaemalí 'o fakatatau mo e fono 'a e 'Otuá. He 'ikai ma'u 'e ha n'ihi 'a e faingamālie ke malí. 'Oku tui ha n'ihi 'oku hoko e tūkunga makehe 'oku nau 'i aí ke faingata'a mo ta'etotonu ai 'a hono mo'ui 'aki e fono 'o e angama'a pea te nau lava 'o fili ke tukunoa'i ia.

Ka neongo ia, kuo pau ke fakamaau'i 'a e totonú mei ha fakakau-kau 'oku ta'engata, mei he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi.¹⁴ Na'e na'ina'i e Fakamo'u'i ki Hono kakaí ke tuku 'enau fakamaau'i 'a e me'a 'oku totonu pe ta'etotonu kae 'oua kuo hokosia 'a e 'aho ko ia te Ne ngaohi ki ai 'Ene koloa mahu'inga faú (vakai, Malakai 3:17–18). Ko e "koloa mahu'inga fau" 'oku 'uhinga ki ai 'a e Fakamo'u'i ko kinautolu ia 'oku tauhi 'Ene ngaahi fekaú, neongo 'a e ta'etotonu fakataimí pe ko ha toe fakafe'ātungia kehe.

'I he taimi 'oku tau ongo'i ai 'oku ta'etotonu hotau tūkungá, ko e lelei tahá ke muimui ki he fale'i 'a e Tu'i ko Penisimaní. Na'a ne pehē, "'Oku ou loto ke mou fakakaukau ki he tu'unga monū'ia mo fakafiefia 'o kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. He vakai, 'oku nau monū'ia 'i he me'a kotoa pē, 'a e me'a fakamāmaní mo e fakalaumālié fakatou'osi; pea kapau te nau kātaki 'i he tui faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá 'e ma'u hake 'a kinautolu ki he langí koe'uhí *ke nau nofo mo e 'Otuá 'i he tu'unga fiefia 'oku 'ikai hano ngata'anga*" (Mōsaia 2:41; tānaki atu e fakamamafá).

'I he iku'angá, he 'ikai ha me'a te ne mafakatataua 'a e ta'etotonu ta'efakangata-ngata ne kātekina 'e he Fakamo'u. Ka, 'o kapau te tau tui faivelenga, te Ne totongi fakafoki kiate kitau-tolu 'a e ta'etotonu kotoa pē ne tau fouá, pea te tau a'usia ai ha tu'unga fiefia 'oku 'ikai hano ngata'anga.

'I he'etau fili ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o kau ai mo e fono 'o e angama'a, te tau a'usia 'a e fiefia mo e "melino 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko mā" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23)¹⁵ koe'uhí te tau kau ki ha fāmili ta'engata, mo ha ngaahi kui mo ha hako.¹⁶ 'I hono sila'i fakataha 'a e husepānití mo e uaiff 'e he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke ta'engatá, 'e hakeaki'i kinaua pea te na ma'u ha kakato 'o e nāunaú mo e hako ta'engata.¹⁷

'Ahī'ahí mo e Fakatomalá

Na'e tomu'a 'afio'i 'e he 'Otuá 'e 'ahī'ahī'i kitautolu 'i he'etau feinga ke mo'ui 'aki e fono 'o e angama'a. Ko e 'uhinga ia na'a Ne 'omi ai Hono 'Aló ke hoko ko hotau Fakamo'u'i mo e Huhu'i. 'E lava 'o fakamāloha kitautolu ke matu'uaki 'a e 'ahī'ahī 'o fakafou 'ia Sisū Kalaisi

mo 'Ene Fakaleleí. 'E lava 'a e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá 'oku nau foua ha fa'ahinga 'ahi-'ahi pē, 'o tafoki ki he Fakamo'uí ke ma'u ha tokoni.¹⁸ 'Oku mahino kia Sīsū Kalaisí 'a e me'a 'oku tau fouá he na'e "ahi'ahi'i tatau pē Ia 'i he me'a kotoa pē," pea 'oku poupou'i ke tau "ha'u mālohi ai ki he 'afio'anga 'o e 'alo-ofá, koe'uhí ke tau ma'u 'a e 'alo'ofá, pea 'ilo mo e foaki 'ofá, ke tokoni mai 'i he 'aho 'e 'aonga af"¹⁹ (Hepelū 4:15, 16).

'I he taimi te tau tōnounou aí, 'oku fie ma'u ke tau manatu'i 'e lava ke tau hoko 'o ma'a 'o fakafou 'i he tui kia Sīsū Kalaisí mo e fakatomala mo'oni.²⁰ 'Oku fakafiefia 'a e fakatomala koe'uhí, "neongo 'a e tatau 'o ['etau] angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hina ekiakí" (Isaia 1:18). He 'ikai ngata pē 'i he fakamolemole'i 'e he Fakamo'uí; ka 'e ngalo 'iate Ia 'etau angahalá.²¹ Ko e hā ha toe me'a te tau

kole: Tokoni 'i he taimi hotau 'ahi'ahi'i, fakamolemole 'i he'etau fakatomalá. 'Oku 'ikai totonu ke tau manavahē ki he fakatomalá neongo 'a e feinga 'a Sētane "ke ta'ofi kitautolu mei he'etau hanga kia [Sīsū] Kalaisí, 'oku tu'u 'o mafao mai Hono to'ukupú, 'o 'amanaki mo fie fakamo'uí, fakamolemole'i, fakama'a, fakaivia, fakahaohoa'i, pea mo fakamā'oni'oni'i kitautolú."²²

Fakamo'oni

'Oku fakataumu 'a 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá ki he'etau fiefia tau-potu tahá. 'Okú Ne finangalo ke tau faka'aonga'i hotau sinó mo e anga fakasekisualé 'i he ngaahi founiga kuó Ne fokotu'u koe'uhí ke tau hoko 'o hangē ko Iá. Kuo faitāpuekina kimaua 'i he'ema nofo-malí 'aki 'a e fefalala'aki 'i he'ema mo'ui 'aki e fono 'o e angama'á. Kuo tupulaki 'ema felotofalala'aki 'iate kimaua mo 'etau Tamai Hēvaní 'i he'ema tauhi 'a e fekau ko 'ení. Ko e palani 'a e 'Otuá ko e hala pē ia 'e taha 'okú ne 'ai ke malava 'a e fiefia kakató. 'Okú ma palōmesi atu, te ke lava mo koe 'o 'ilo'i 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate koe pea 'e tāpuekina koe 'o ta'engata 'i ho'o mo'ui 'aki 'Ene ngaahi fekaú. ■

MA'UANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Sēkope 2:27–30; *Malanga'aki Eku Oongoolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaijekaú* (2004), "Lēsoni 4: Ko e Ngaahi Fekaú," 89.
2. Vakai, *General Handbook: Serving in The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (Tohi Tu'utu'uni Fakalūkufua: Ngāue 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngāahi 'Aho Kimui Ni)* (2020), 2.1.2, ChurchofJesusChrist.org; David A. Bednar, "'Oku Mau Tui ki he Angama'á," *Liahona*, Mē 2013, 41–44; Russell M. Nelson, "Nurturing Marriage, *Liahona*, May 2006, 36–38; Richard G. Scott, "Making the Right Choices," *Ensign*, Nov. 1994, 37–39.
3. Vakai, Boyd K. Packer, "Little Children, *Ensign*, Nov. 1986, 16–18.
4. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145. 'Oku 'uhinga e tu'unga tangata pe fefine 'i he fanonganongó ki he tu'unga totonu ne fana-u'i mai 'aki.
5. Vakai, Thomas Watson, "Man's Chief End Is to Glorify God," 'i he *A Body of Practical Divinity* (1833), 8; Roger E. Olson, *The Story of Christian Theology* (1999), 506; *The Catechism of Christian Doctrine: Prepared and Enjoined by Order of the Third Plenary Council of Baltimore* (1885); me'a kotoa pē 'oku fakalea'aki 'i he Terryl L. Givens, *Feeding the Flock: The Foundations of Mormon Thought: Church and Praxis* (2017), 1.
6. Vakai, Dallin H. Oaks, "Apostasy and Restoration," *Ensign*, May 1995, 84–87.
7. Vakai "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani." I he kotoa 'o 'itāniú, he 'ikai ke tau hala ha tu'unga tangata pe fefine, 'o hangē ko ia kuo fokotu'u mai 'e ha kau mataotao fakalotu 'e niihi. Vakai, Terryl L. Givens, *Feeding the Flock: The Foundations of Mormon Thought: Church and Praxis* (2017), 188–90.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:22–24; vakai foki, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani."
9. Jeffrey R. Holland, "Personal Purity," *Ensign*, Nov. 1998, 76.
10. David A. Bednar, "'Oku Mau Tui ki he Angama'á," *Liahona*, Mē 2013, 42.
11. Vakai, Neil L. Andersen, "Fānaú," *Ensign*, Nōvema 2011, 28–30.
12. Vakai, Dallin H. Oaks, "Apostasy and Restoration," *Ensign*, May 1995, 84–87.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–4; 132:19–20, 24.
14. Vakai, D. Todd Christofferson, "Uhinga 'o e Malí, 'Uhinga 'o e Fāmilí," *Liahona*, Mē 2015, 50–53.
15. Vakai foki, Mōsaia 2:41; *General Handbook (Tohi Tu'utu'uni Fakalūkufua)*, 2.1.2.
16. Vakai, Malakai 4:1.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:19.
18. Vakai, 'Alamā 13:28.
19. Vakai, 'Isaia 1:18; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
20. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
21. Russell M. Nelson, "Te Tau Lava 'o Fai Lelei Ange pea Toe Lelei Ange," *Liahona*, Mē 2019, 67.

Foungá, Taimí, mo e 'Uhingá: **Talanoa ki Ho'o Fānaú fekau'aki mo e Tō'onga Fakasekisualé**

Kapau te ke fehu'i ki he to'u tupú, "Ko e hā 'a e fono 'o e angama'a?" mahalo te nau sio faka'ilonga fehu'i atu, pe te nau ta'efiemālie mo tali fakatovave 'o pehē, "Oku 'uhinga ia ke 'oua na'a feohi fakasekisuale kimu'a he malí." I he'etau a'u-siá, 'oku tokolahi ha kakai kei talavou 'oku 'ikai ke nau feohi fakasekisuale kimu'a he malí ka 'oku ta'emahino 'aupito 'a e 'uhinga kakato mo e taumu'a 'o e fono 'o e angama'a pe to'onga fakasekisualé—ko ha ngaahi ma'u hala 'oku fa'a iku fakamahi ki he faingata'a'ia 'i he nofo-malí he kaha'ú. 'Oku totonu ko 'etau taumu'a 'i he'etau hoko ko e ngaahi mātu'a mo e kau takí ke tokonii 'etau fānaú ke nau hao-haoa mo mateuteu fakasekisuale.

*Ke tokoni'i 'etau fānaú ke nau
mateuteu mo fiefia 'i hono
faka'ofo'ofa mo e fakafo 'o e
tō'onga fakasekisualé 'i he
nofo-malí, 'oku fie ma'u ke tau
tataki kinautolu 'i he'enau ngāue
ke mapule'i e ngaahi ongo ne
foaki ange 'e he 'Otuá.*

Fai 'e Laura M. Padilla-Walker

Palōfesa, Ako'anga 'o e Mo'ui Fakafāmilí, 'Univēsiti Pilikihami 'longí
mo Meg O. Jankovich

Tokotaha ako 'i he polokalama MA 'a BYU ki he Nofo-malí, Fāmilí,
mo e Fakalakalaka 'a e Tangatá

Fakakaukau ki he Tafa'aki Kotoa 'o e Fonó

'Oku 'aonga mo mahu'inga 'a e ngaahi konga fakatu'asino 'o e fono 'o e angama'a (hangē ko e faka'ehi'ehi kimu'a he malí mo e anangofo kakato 'i he hili 'a e malí). Ka ko e taimi 'e ni'ihi 'oku lahi ange hono aleia'i 'o e faka'ehi'ehí 'i hono aleia'i e ngaahi konga fakaeloto mo fakalaumālie 'o e fiefia mo e faka'ofo'ofa 'o e feohi fafale fakasekisuale 'i he nofo-malí, kae pehē ki he nonga 'oku ma'u mei he mo'ui angama'a mo haohaoa kimu'a pea 'i he hili 'a e malí.

Makehe mei he fakatupú, 'oku 'i ai ha taumu'a mahu'inga 'e taha 'o e feohi fafale

fakasekisuale 'i he nofo-malí. Na'e fakamatala 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ko e fa'ahinga feohi vāofi fakaesino ko iá 'oku 'ikai ko ha fie 'ilo pē ki ha me'a ke 'ahī'ahī'i, fakafiemālie'i ha holi, pe ha fa'ahinga fakafiefia pe me'a fakamānako ke tulifua siokita ki ai. 'Oku 'ikai ko ha tau ke ikuna'i pe ko ha fo'i ngāue pē ke fakahoko. Ka ko e me'a pē ia 'e taha 'i he mo'ui fakamatelié 'okú ne fakahaa'i ai hotau anga fakalangí mo e me'a 'oku tau malavá mo ha founiga ke fakamālohia ai e ngaahi ha'i fakaeloto mo fakalaumālie 'i he vā 'o e husepānití mo e uaifi."¹

Ke tokoni'i 'etau fānaú ke nau mateuteu ke fiefia 'i he faka'ofo'ofa mo e fakafo 'o e feohi fafale fakasekisuale 'i he nofo-malí, 'oku fie ma'u ke tau tokoni ke mahino kiate kinautolu 'enau fakalakalaka fakasekisualé pea tataki kinautolu 'i he'enau ngāue ke mapule'i 'enau ngaahi ongo ne foaki ange 'e he 'Otuá.

Kapau ‘okú ke hoha‘a koe‘uhí kuo te‘eki ke ke talanoa mo ho‘o fānaú kau ki he tō‘onga fakasekisualé ‘i ha taimi fe‘unga pe ‘i he founga totonú, ‘oku ‘ikai ke ke tuenoa. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga ‘oku faingata‘a ai ‘a e ngaahi pōtalanoa ko ‘ení. Ka neongo ia, ‘oku ‘ikai ke teitei tōmui ke kamata leva hono ako‘í. Ko ha ngaahi tokoni ‘ení ‘e tolū ke tokoni‘i koe ke ke kamata:

1. Founga ke Talanoa ai fekau‘aki mo e Tō‘onga Fakasekisualé

Ko ha ‘elemēiti mahu‘inga ‘e taha ‘o e ngaahi talanoa ‘a e mātu‘á mo e fānaú fekau‘aki mo e tō‘onga fakasekisualé ko hono poupou‘i ha ‘ulungaanga tau‘atāina. ‘Oku pehē ‘e he fakatotoló ‘oku ma‘u ‘e he to‘u tupú ‘a e konga lahi ‘o ‘enau fakamatala fekau‘aki mo e tō‘onga fakasekisualé mei he mītiá pe to‘ú ka ‘oku nau fie ma‘u ha fakamatala mei he‘enau mātu‘á.

Ne pehē ‘e Palesiteni M. Lāsolo Pālati, ko e Palesiteni Le‘ole‘o ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “I he faka‘au ke lalahi ‘etau fānaú, ‘oku nau fie ma‘u ‘a e fakamatala ne ako‘í fakahangatonu mo mahino ‘e he mātu‘á fekau‘aki mo e me‘a ‘oku tāú mo ‘ikai tāú. ‘Oku fie ma‘u ‘a e mātu‘á ke . . . talanoa mahino ki [he‘enau fānaú] fekau‘aki mo e feohi fafalé pea mo e akonaki ‘a e ongoongo-leleí fekau‘aki mo e angama‘á. Tuku ke ma‘u ‘a e fakamatala ko ‘ení ‘i ‘api mei he mātu‘á ‘i ha founga ‘oku tāú.”²

Ke tanumaki ‘a e fetu‘utaki tau‘atāiná, te ke lava ‘o:

- Kamata ‘i he kei iiki ho‘o fānaú ‘aki hono ui e ngaahi kongo-konga ‘o e sinó ‘aki honau hingoa totonú. ‘Oku ako‘í hení ki he fānaú fekau‘aki mo honau sino faka‘ofo‘ofá pea ‘oku nau ma‘u ai

***I he faka‘au ke lalahi ‘etau
fānaú, ‘oku nau fie ma‘u
‘a e fakamatala ne ako‘í
fakahangatonu mo mahino
‘e he mātu‘á fekau‘aki mo e
me‘a ‘oku tāú mo ‘ikai tāú.***

‘a e lea ‘oku fie ma‘u ke nau mo‘ui lelei mo ‘ilo lahi aí.

- ‘Ai ke ‘ilo‘i ‘e ho‘o fānaú ‘e lava ke nau ‘eke atu ha fa‘ahinga fehu‘i pē, pea feinga leva ke ‘oua na‘á ke ‘ita pe fakamaa‘í kinautolu ‘i he‘enau fehu‘í pe vetehiá. Fiefia ‘i he‘enau talanoa atu kiate koé, fakahaa‘í ho‘o ‘ofá mo e tokoní, pea fai ho‘o lelei tahá ke ke ‘atā ma‘u pē ke talanoa mo kinautolu.
- Faka‘ehi‘ehi mei hono ngāue ‘aki ‘a e heliakí ki he tō‘onga fakasekisualé. ‘Oku fie ma‘u ‘e he fānaú ke fakahaa‘í ange ‘a e fakamatalá ‘i ha founga mahino mo totonu. Hangē ko ‘ení, ‘oku fakamatala ha to‘u tupu ‘e nī‘ihí ki ha ngaahi lēsoni ‘a ia ‘oku fakahoai ai ‘a hono maumau‘i ‘o e fono ‘o e angama‘á ki ha pululole kuo ‘osi kai pe me‘akai ‘oku paasi takai holo ‘i he lokí pea ‘ikai ai ke toe fie ma‘u. Neongo ne ‘uhinga lelei pē, ka ‘oku fa‘a fakatupu ‘e he fa‘ahinga heliaki pehení ‘a e manavahē ki he tō‘onga fakasekisualé, pe ongo‘i ma‘ulalo pe ‘ikai lava ke toe fakalelei‘i hoto mahu‘inga fakatāutahá, ‘oku fakamatala ‘a e fakatomala mo‘oní.

2. Taimi ke Talanoa ai fekau‘aki mo e Tō‘onga Fakasekisualé

‘Oku tokolahi e mātu‘a ‘oku nau talanoa tu‘o taha pē mo ‘enau fānaú fekau‘aki mo e tō‘onga fakasekisualé. Ka ko e ngaahi pōpoaki hala ‘oku ma‘u ‘e he to‘u tupú mei he māmaní he ‘aho ní—ko e taimi ‘e nī‘ihí ‘oku faka‘aho pē—‘oku fie ma‘u ai ‘e he fānaú ke toe lahi ange ‘enau talanoa mo e mātu‘á.³

'Oku 'aonga lahi taha ki he fānaú ha founiga longomo'ui 'a ia 'oku tomu'a 'ilo'i ai 'e he mātu'a 'a e faingata'a 'e a'usia 'e he fānaú fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé pea teuteu'i kinautolu 'aki e ngaahi founiga 'e ala tokoní.

'I ha lea 'a Sisitā Soi D. Sōnasi ko e Palesi-teni Lahi 'o e Palaimelí, fekau'aki mo e malava ke 'ilo ki he ponokalafí, na'á ne pehē: "'Oku sai ange ke fealea'aki 'i he kamata'angá, pea 'e mateuteu ange ai e fānaú ke nau talanoa mo kitautolu 'i he taimi 'oku nau 'ilo'i ai 'oku 'ofa'i kinautolú pea he 'ikai ha me'a te nau lea 'aki pe fakahoko te ne liliu e 'ofa ko iá. . . .

"Ngaahi mātu'a, kuo pau ke tau kamata'i 'a e pōtalanoá pea 'oua na'a tatali ki he fānaú ke nau ha'u kiate kitautolu. . . . 'Oku tau fie ma'u 'a e fānaú ke nau ongo'i mateuteu mo fakaivia, kae 'ikai ilifia. 'Oku tau fie talanoa mo kinautolu kae 'ikai ko e talanoa fekau'aki mo kinautolu."⁴

Ke toe tokanga angé, te ke lava 'o:

- Fakahoko ha ngaahi lēsoni fakafāmili 'i he ngaahi tefito 'oku fekau'aki mo e

tō'onga fakasekisualé pea tuku ki ho'o fānaú ke nau faiako 'i he taimi te nau ongo'i mateuteu aí. E lava ke kau 'i he ngaahi tefito 'a e matu'otu'a fakatu'asinó, fōtunga 'o e sinó, ko e ngaahi tafa-'aki 'o e tō'onga fakasekisualé 'oku leleí, ko e fakatu'utāmaki 'o e faka'aonga'i e ponokalafí, ko e fakanatula pē ke ma'u ha ngaahi ongo fakasekisualé, mo e alā me'a pehē.

- Tokoni'i ho'o fānaú ke nau fakakaukau ki ha ngaahi founiga pau ke teke'i ai 'a e 'ahi'ahí. Hangē ko 'ení, kapau 'oku fefa'uhí ho'o fānaú mo e ngaahi fakakaukau pe tō'onga 'ulí, mou fakakaukau fakataha ki ha me'a ke fai 'i he taimi 'e hoko mai ai 'a e ngaahi fakakaukau ko 'ení. Hangē ko 'ení, hiva'i ha fo'i himi, fakakaukau ki ha potufolofola, lotu, fai ha fakamālohisino, pe tui ha vesa 'okú ne fakamanatu ange ke nau fili ki he totonú.
- Ako'i ki he fānaú 'a e founiga ke nau faka'ehi'ehi ai mei he kakai pā'usí'i fakasekisualé pea nau nofo malu. Fakatokanga'i ange: feinga ke 'oua na'a ako'i 'a e malu'i ('a ia 'okú ne fa'a fakatupu 'a e manavaheé) 'i he taimi tatau 'okú ke ako'i ai e feohi fafale fakasekisuale 'i he nofo-malí; 'e malava ke ongo'i ilifia e fānaú 'i he tafa'aki kotoa pē 'o e tō'onga fakasekisualé.

3. Talanoa ki he '*Uhinga* 'o e Tō'onga Fakasekisualé

'Oku fa'a fie 'ilo 'e he fānaú 'a e '*uhinga* 'oku fakatetu'a ange ai ke nau fai ha me'a. Ko e hā 'oku totonu ke nau tauhi ai e fono 'o e angama'a hili ko iá 'oku 'ikai tauhi ia 'e he ni'ihi 'oku nau feoh? Ko e

taimi 'e mahino ai kiate kinautolu 'a e 'uhinga 'o e ngaahi fakatetu'á, 'e ngalingali leva ke tō mamafa kiate kinautolu 'a e ngaahi tu'unga 'ulu-ngaanga 'o e ongoongoleleí mo e fāmilí. Ko e to'u tupu 'oku nau 'ilo'i 'a e 'uhinga 'oku nau tukupā ai ke tauhi e fono 'o e angama'á 'oku nau 'ilo ai ko e tukupā ko 'ení "oku 'ikai leva ke kei hoko [ia] ko ha fakamafasia, ka 'oku hoko ia ko ha fiefia mo [ha] laukau'anga."⁵

Kapau 'oku tau fie ma'u 'etau fānaú ke nau tauhi e fono 'a e 'Otuá ki he angama'á, 'oku fie ma'u ke tau 'oange 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tauhi 'a e fono ko 'ení. Kuo pau ke ako'i ange ko e "tō'onga fakasekisualé ko ha me'a'ofa mālohi ia mei he Tamai Hēvaní pea 'oku totonu ke faka'aonga'i ia 'i he ngaahi fakangatangata kuó Ne fokotu'ú."⁶ Ko hono ma'u ha mahino ki he founiga 'oku tupulaki ai 'a e "me'a'ofa mālohi" ko 'ení, 'e tokoni ia ke fai 'e he to'u tupú ha ngaahi fili 'oku tatau mo 'enau holi ke tauhi e fono 'a e 'Otuá ki he angama'á.

I ho'o ale'a i mo ho'o fānaú 'a e tupulaki fakasekisualé, fakakaukau ki he ngaahi akonaki ko 'ení:

- Ko e tō'onga fakasekisualé ko ha tu'unga fakanatula ia 'o e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá. 'Oku fa'u kitautolú "i he tatau 'o e 'Otuá" (Sēnesi 1:27), 'a ia 'oku 'uhinga ia ko hotau sinó, kau ai hotau ngaahi 'ōkani fakasekisualé, ko ha fa'u fakalangi ia.
- 'Oku fakanatula hono ma'u e ngaahi ongo mo e ue'i fakasekisualé. 'Oku 'ikai fie ma'u ke talangofua 'a e fānaú ki he ngaahi ongo mo e ue'i ko ía ka 'e lava ke nau tokanga ki ai. 'Oku 'uhinga 'eni ke nau fakatokanga'i 'a e ngaahi ongo fakasekisualé kae 'oua te nau fakamaau'i hala ia. Kuo fakahā 'e he fakatoló ko hono akoako fakahoko 'a e fa'a tokangá 'e ala tokoni ia ke tau fai ha

'Oku 'ilo 'e he to'u tupu 'oku nau 'ilo e 'uhinga 'oku nau tukupā ai ke tauhi e fono 'o e angama'á 'oku 'ikai kei hoko 'a e tukupā ko 'ení ko ha fakamafasia.

ngaahi fili 'oku lelei angé 'a ia 'oku fai-tatau mo hotau tu'unga 'ulungāngá mo e taumu'á, hangē ko hono tauhi e fono 'o e angama'á.

- 'Oku fa'a hoko hono fakatupu e ngaahi ongo fakasekisualé 'iate kinautolú ko e fuofua a'usia ia 'a ha tamasi'i/ta'ahine 'i he tō'onga fakasekisualé, pea 'oku fai ia 'i he ta'e'ilo. 'Oku a'u pē ki he fānau īki 'a 'enau fakahehema ke ala pē kiate kinautolú, pea 'e lava ke hanga 'e he fakafeangai 'a e mātu'á ki he ngaahi tō'onga ko 'ení 'o fokotu'u e ongo 'oku ma'u 'e he kakai kei talavoú kiate kinautolu peé mo 'enau tō'onga fakasekisualé.

'Oku mahu'inga ki he mātu'á ke nau fekumi ke potupotutatau 'a hono tokoni'i ke mahino ki he fānaú 'a e 'uhinga ki he fekau 'a e 'Otuá ko e 'ulungaanga fakasekisualé 'oku hoko ia 'i he vā 'o e nofo-malí, pea mo e 'ikai foki 'e fakalili'a pe 'ita 'i he taimi 'oku ala ai 'a e fānaú kiate kinautolu peé pe ko e tala mo'oni 'e he to'u tupú 'oku nau fakatupu 'iate kinautolu pē 'a e ongo fakasekisualé.

- Kapau 'e mahino ki he fānaú 'a e 'uhinga 'o e ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'oku felāve'i mo e vā fetu'utakí mo e tō'onga fakasekisualé ('o kau ai 'a e teití, vala tāú, angama'á, mo e alā me'a peheé), 'e ngalingali te nau vakai ai ki he fakapotopoto 'i he ngaahi fono 'a e 'Otuá pea mo ma'u 'a e loto-fakapapau ke tauhi kinautolu. I ho'o ako'i 'a e ngaahi tu'unga 'ulungaanga ko 'ení, manatu'i 'oku mahu'inga ke fai ia 'o 'ikai fakahaa'i 'a e ongo'i mā pe ilisia.

Fakamamafa'i 'a e Mālohi 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí

Hangē pē ko e taimi 'oku akoako lue ai 'etau fānau valevalé, 'e lava ke tō mo humu 'a e to'u tupú 'i he'enu ko ke mahino mo mapule'i 'enu tō'onga fakasekisualé. 'Oku mahu'inga ke tau manatu'i ke tanumaki 'a e fakalakalaká kae 'ikai ko e loto-halaiá pea mo ako'i ki he fānaú 'e lava ke tāpuekina kinautolu 'e Sīsū Kalaisi 'aki 'a e 'alo'ofa mo e mālohi mo e manava'ofa ke fakamālohia mo tokonia kinautolu ke nau kei haohaoa fakasekisuale pea fiefia 'i ha 'aho 'i he ngaahi tāpuaki 'o e feohi fafale fakaseki-suale 'i he nofo-malí.

'Oku 'ikai faingofua 'a e hoko ko ha mātu'á. Pea mahalo he 'ikai haohaoa ma'u pē 'a 'etau ngaahi feinga ke ako'i 'etau fānau, ka te tau lava 'o fai hotau lelei tahá ke ako'i 'etau fānaú fekau'aki mo e me'a'ofa faka'ofo'ofá 'a ia ko e feohi fafale fakaseki-suale 'i he nofo-malí. Kapau te tau ongo'i 'oku tau tōnounou, te tau lava 'o toe lelei ange 'i he tokoni 'a e 'Eikí. Ne pehē 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau

'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he tokoni mai 'a e me'a'ofa 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí mo e ivi 'o e langí, te tau *lava* 'o fakalakalaka, pea ko e lelei'anga 'o e ongoongoleleí he 'oku tāpuaki'i kitautolu 'i he'etau *feingá*, neongo kapau 'oku 'ikai ke tau lava'i ma'u pē ia."⁷ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, "'Oku Mau Tui ki he Angama'á," *Liahona*, Mē 2013, 42.
2. M. Russell Ballard, "Like a Flame Unquenchable," *Ensign*, May 1999, 86.
3. Vakai, Dalmacio Flores and Julie Barroso, "21st Century Parent-Child Sex Communication in the United States: A Process Review," *Journal of Sex Research*, vol. 54, no. 4-5 (2017), 532-48.
4. Joy D. Jones, "Fefā'uhí mo e Ponokalafí: Malu'i, Tali, mo Fakamo'ui," *Liahona*, 'Okatopa 2019, 39, 40.
5. Dieter F. Uchtdorf, "Oua na'a Ngalo Au," *Liahona*, Nōvema 2011, 122.
6. "Sexual Intimacy Is Sacred and Beautiful" (lēsoni efiafi fakafāmili), ChurchofJesusChrist.org/addressing-pornography/resources.
7. Jeffrey R. Holland, "'E Fai 'e [he 'Eikí] ha Ngaahi Mana 'Iate Kimoutolu 'Apōngipongí na," *Liahona*, Mē 2016, 125-26.

Tohi 'a e 'etitá: Kapau 'oku 'i ai ha'o fānau to'u tupu, fakakaukau ke vahevahé mo kinautolu 'a e ongo fakamatala 'i he peesi 12 mo e 52 'i he kaveinga ko 'ení.

Taimi Ne Faka'aonga'i Lelei

Fai 'e David Dickson

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

*Koe'uhí 'oku faka'aonga'i lelei 'e Pele Mika A Lami 'a hono
taimí, 'okú ne ma'u ai ha fiefia he 'aho kotoa pē, pea 'oku lava
ke ne toe fakakaukauloto ki he kuohilí 'o 'ikai ha faka'ise'isa.*

Oku ki'i kehekehe 'a e taimi 'i he motu Pasifikí mei ha ngaahi feitu'u lahi 'i māmani. 'Oku fakahoko e ngaahi ngāue faka'ahó 'o fakatefito 'i he tu'u'anga 'o e la'aá, kae 'ikai ko e uasí. 'Okú te 'ā 'i he kiokio 'a e manu tala'ahó mo e fasi e peaú, kae 'ikai ko ha tatangi longoa'a ha uasi.

'Oku 'i ai ha fakakaukau mahu'inga 'e taha ki he taimí 'oku mo'ui 'aki 'e Pele Mika A Lami 'o Ha'amoá: "Oku ou faka'aonga'i lelei ia 'i he feitu'u pē 'oku ou 'i aí."

Ako 'i loto pea 'i tu'a he Kalasi

Ne tupu hake 'a Pele 'i ha kolo ne ma'u mo'ui e ngaahi fāmilí—kau ai hono fāmilí—mei hono ngoue'i 'o e kelekelé. 'Oku 'ikai ke ma'u ai 'a e vaí mo e 'uhilá, pea 'oku iiki pē mo faka'ofo'ofa e ngaahi 'apí. 'Oku 'ikai fainofua ke ma'u 'a e totongi akó. 'Oku pehē 'e Pele, "Oku fetokoni'aki homau fāmilí kotoa 'i he ngaahi fakamole ki he akó. Ko e founiga faka-Ha'amoá pē ia."

Hili e ngāue mālohi 'a Pele mo ma'u ha maaka mā'olunga 'i he akó, na'e tali ia ke ne hū ki he 'Univēsiti Fakafonua 'o Ha'amoá. Na'a ne fili ke ako ki he tauhi tohí, fiká, mo e komipiutá. Na'a ne faka'ata'atá foki hano taimi ki he ngaahi kalasi 'inisititiutí.

Lolotonga e fonongá, ne kau atu 'a Pele ki ha 'ekitivití 'e taha 'e liliu ai 'ene mo'uí 'i he kaha'u vave mai, neongo ne te'eki ke ne 'ilo'i ia he taimi ko ía. Na'a ne fakataha he efiafi Falaite kotoa mo e kau mēmipa kehe 'o e Siasí ne nau ako 'i he 'univēsiti ke ale'a'i 'a e ongoongolelé mo ako ha pōto'i ngāue fo'ou, ko ha me'a fakamānako pē. Ne kehekehe e ngaahi 'ekitivití ko 'ení mei he uiike ki he uiike mo ha faka'atá makehe pē 'e taha: ne nau fokotu'u pau 'a e Falaite faka'osi 'o e māhina takitaha ki hono ako e founiga ke ngaohi ai ha me'akai kehe.

'Oku pehē 'e Pele, "Ne u tokanga lahi 'aupito. Ne 'ikai ke u fie tō 'i ha faingamālie ke ako ai ha me'a fo'ou."

'E hoko e fili ko ía ke ne 'omi ha lelei lahi 'i he kaha'u.

Tāpuni ha Faingamālie, kae Fakaava ha Toe Faingamālie

Ko e fakamole ki he ako 'i ha 'univēsiti ko ha faingata'a lahi ia ki he meimeい taha kotoa pē. Ko e taimi ne 'osi ai e pa'anga 'a Pelé, ne pau leva ke ne nofo mei he akó. Ka neongo ia, na'a ne ngāue mālohi mo ako 'a e me'a kotoa pē na'a ne malavá lolotonga 'ene kei akó—'o kau ai 'a e

founiga ke ngaohi e ngaahi me'atokoni kehekehé.

'I he'ene hoko ko ha uaifi mo ha fa'ē ki ha fānau īkí, na'a ne fa'a fakakaukauloto ki he founiga te ne faka'aonga'i ai 'a e me'a na'a ne akó ke tokoni ki hono fāmilí. 'I he kotoa e mo'ui 'a Pelé, na'e ako'i kiate ia ke ne tui ki he 'Otuá mo ngāue mālohi.

'Okú ne pehē, "Ne u fakakaukau ke u fokotu'u ha'aku pisinisi. 'I he taimi ní, 'oku 'i ai ha'aku palepale papakiu mo sālati, 'oku ou ngaohi 'a e me'atokoni ne u ako ke ngaohi lolotonga 'eku kei akó!"

Koe'uhí ko e lavame'a e pisinisi 'a Pelé, 'okú ne ma'u ai ha pa'anga fe'unga ke tauhi hono fāmilí tonú, kae pehē foki ke tokoni ke tauhi 'ene ongomātú'a mo hono ngaahi tokouá/tuonga'ané.

'Okú ne pehē, "'Oku tui homau fāmilí 'ko e tui ta'e 'i ai 'a e ngaahi ngāue, 'oku mate ia' [Sēmisí 2:20]. 'Oku mau tui ki he 'Otuá pea 'oku mau tui te Ne tokoni'i kimautolu 'i he me'a kotoa pē. Ka kuo pau ke mau fai homau tafa'akí."

Taimi faka-Motú

'Oku kei mo'ui pē 'a Pele 'i he "taimi faka-motú." 'Okú ne kei ngāue pē 'o

fakatatau ki he hopo mo e tō 'a e la'aá, pea 'okú ne fiefia 'i he to'onga mo'ui faingofua mo nonga 'o Ha'amoá. Pea 'oku mahino kiate ia mo ne mo'ui 'aki 'a e fo'i mo'oni ko 'ení: "Oua [e] mau-mau taimi; 'oua 'e nofo noa."¹

Kuo ako'i mai 'e 'Eletā 'Ieni S. Āteni 'o e Kau Fitungofulú 'o pehē: "Oku 'ikai 'aupito fakatau 'a e taimi; neongo pe ko e hā e lahi ho'o feingá, ko ha toki koloa 'eni he 'ikai te ke lava 'o fakatau 'i ha falekoloa 'i ha fa'ahinga mahu'inga. Ka 'o kapau 'e faka'aonga'i fakapotopoto e taimi, he 'ikai lava ke fakatataua hono mahu'ingá."²

Koe'uhí 'oku feinga 'a Pele ke faka'aonga'i lelei hono taimi, kuo fakamonū'ia'i ia 'e he 'Otuá mo hono fāmili, pea kuo nau ma'u 'a e fiefiá 'i he uhuuhonga 'o e ngaahi faingata'á. 'Okú ne ma'u ha fakamo'oni mālohi, ha pisinisi lavame'a, mo ha kaha'u fiefia.

'Okú ne pehē, "Oku mau monū'ia 'aupito." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Tokanga ki he Taimi," *Ngaahi Himí*, fika 132.
2. Ian S. Ardern, "Ko ha Taimi ke Teuteu," *Liahona*, Nōvema 2011, 31.

KO HA PALANI SITEPU-NIMA KI HONO FAKA'AONGA'I LELEI 'O E TAIMÍ

Kapau 'okú ke fekumi ki ha ngaahi founa ke potupotutatau ai ho'o taimi-tēpile femo'uekiná, fakakaukau ki he ngaahi sitepu 'e nima ko 'eni mei he Ko Hoku Fakava'e ki he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá:

1. *Lisi e ngaahi me'a ke faí.* "Ai ha lisi 'i he pongipongi kotoa pē 'o e ngaahi me'a ke faí. Tānaki atu mo e hingoa 'o e kakai ke tokoni'i."
2. *Lotua ha fakahinohino.* "Faka-fanongo. Tukupā ke fai ho lelei tahá."
3. *Fokotu'u a e ngaahi me'a ke ke fakamu'omu'a.* "Fokotu'u ha 1 'i ho'o lisí 'i he tafa'aki 'o e me'a mahu'inga tahá, pea 2 'i he me'a 'oku hoko hake hono mahu'ingá, 'o fai pehē atu ai pē."
4. *Fokotu'u ha ngaahi taumu'a pea ngāue'i.* "Fakafanongo ki he Laumālié. Fokotu'u ha ngaahi taumu'a. Ngāue mālohi. Kamata 'aki e ngāue mahu'inga tahá pea toki hokohoko hifo ai 'i he lisí."
5. *Lipooti.* "Lipooti ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu 'i he pō kotoa pē. Fai ha ngaahi fehu'i. Faka-fanongo. Fakatomala. Ongō'i 'a 'Ene 'ofá."¹

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mei he Ko Hoku Fakava'e ki he Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá (2016), 14.

Founga ke Mapule'i 'Aki e Me'angāue Faka'ilekitulōniká mo

Pukepuke Mai Ho'o Fāmilí

Fai 'e Geoff Steurer

Tokotaha Talatalafale kuo
Laiseni ki he Nofo-malí mo e Fāmilí

Fakakauauloto ki he ngaahi tūkunga ko 'ení:

- 'Oku tangutu ha fāmili 'i ha falekai 'o tatali ki he'enu me'akaí, ka 'oku nau takitaha siofi 'ene telefoni to'oto'ó kae 'ikai ke nau fepōtalanoa'aki.
- 'Oku ongo'i 'e ha to'u tupu 'okú ne ta'efeu'unga mo tuenoa 'i he'ene siofi e ngaahi lava-me'a lelei taha 'a hono ngaahi kaungāme'a kuo filifili ke faka'asi 'i he mītia fakasōsialé.
- 'Oku feinga ha ki'i ta'ahine 'i he pāká ke sio hake 'ene tamaí mei he'ene telefoní 'o tokanga ange kiate ia.
- 'Oku toutou vaka'i 'e ha husepāniti 'a e ngaahi fakatokanga ki he sipotí 'i hono uasí lolotonga 'a e talanoa ange hono uaifi.
- 'Oku text ta'emālōlō pē ha talavou lolotonga e lēsoni efaifi fakafāmilí.

Ko e ngaahi sīpinga kotoa ko 'ení—pea mo ha ngaahi sīpinga kehekehe kuó ke 'osi a'usia—ko ha fanga ki'i me'a fakamamahi ia. 'Oku fakatou hoko pē e telefoni to'oto'ó mo e me'angāue faka'ilekitulōnika kehé ko ha tāpuaki mo ha mala. 'Oku nau fakafehokotaki kitautolu ki ha māmani fakaofo 'o e fakamatalá. 'Oku nau tokonua kitautolu ke tau fakahoko 'a e hisitōlia fakafāmilí, ako e ngaahi folofolá, mo talanoa mo e fāmili 'i he vahanoá. Ka ko e taimi 'oku 'ikai mapule'i lelei aí, 'e toe lava pē 'e he me'angāue faka'ilekitulōniká 'o maumau'i e ngaahi vā fakafāmilí mo uestia 'etau mo'ui lelei faka'atamaí, fakalaumālié mo fakaesinó.

Ko ha ngaahi tokoni 'eni 'e fitu ke fakapapau'i 'oku fakaongoongo mai e ngaahi me'angāue faka'ilekitulōnikā kiate kitautolu kae 'ikai pule'i kitautolu.

LATTA MEI HE GETTY IMAGES

Ko e Heliaki 'o e Tekinolosiá

'I he'eku hoko ko ha tokotaha talatalaifale ki he nofo-malí mo e fāmilí, 'oku ou mātātonu e fakautuutu e faingata'a'ia 'a e kakai'i he tōtōivi he fe'au'auhi mo e me'angāue faka'ilekitulōnikā ke ma'u e tokanga 'o honau ngaahi 'ofa'angā. Ko ha heliaki mo'oni ia. Ko e 'ū me'angāue ia 'oku totonu ke tokoni ke fakafehokotaki kitautolú mo fakatupulaki hotau vā fetu'utakí, kuó ne hanga 'e ia, 'i ha tūkunga 'e ni'ihi, 'o 'ai ke mama'o e ngaahi vaá mo 'ai 'a e kakai ke nau ongo'i veiveiu. Ko hono mo'oní, kuo 'ilo'i 'e ha kau fakatotolo tokolahí ko e fakautuutu 'a e lipooti ki he loto-mafasiá, loto-hoha'á, houtamakí, mo e taonakitá 'oku 'i ai ha'ane fehokotaki mo e to'u mahaki 'o e tuenoá, 'a ia ko hano konga lahi ne 'omi ia 'e he mafola 'o hono faka'aonga'i 'o e me'angāue faka'ilekitulōnikā fakafo'ituituú.¹

Neongo 'e 'i ai tonu e tokotaha kotoa pē 'i hotau ngaahi 'apí, ka ko e taimi pē 'oku nau faka'aonga'i ai e me'angāue faka'ilekitulōniká, 'e lava ke nau fakatupu he taimi pē ko iá ha ngaahi ongo tuenoa mo momoko. Kapau te tau fokotu'u 'a e fātahá mo e fehokotakí 'i hotau ngaahi vā fakafāmilí, kuo pau ke tau fakatokanga'i 'a hono tohoaki'i e tokangá 'i he taimi 'oku fakahoha'asi ai 'e he me'angāue faka'ilekitulōniká 'etau fakataha fakafāmilí.

'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tōtu'a 'etau 'itá 'o ta'ofi faka'aufuli 'a e tekinolosiá mei he'etau mo'uí. Ka, 'oku fie ma'u ke tau tuku 'a e tekinolosiá ki hono feitu'u totonu koe'uhí ke ne tokoni'i hotau ngaahi vaá kae 'ikai ke ne faka'auha ia.

Ngaahi Tauhele 'o ha Māmani Fakakomipiuta

'I he'etau femo'uekina 'i he me'angāue faka'ilekitulōniká 'okú ne fakasi'ia hotau 'ātakai fakatu'asinó—mo e kotoa hono ngaahi ongó, fōtungá, 'atá, mo e ngaahi me'a 'e ta'e-fa'alaua kehekehé—pea fetongi 'aki ia ha māmani fakakomipiuta 'oku 'ikai ke ne fakafehokotaki loloto kitautolu ki hotau sinó mo hotau 'ātakaí. Ko hono olá, 'e lava ke mole meiate kitautolu 'a e ngaahi faka'ilonga fakatu'asinó mahu'inga 'okú ne talamai 'a e me'a 'oku tau fie ma'u kae lava ke tau mo'u lelei. Hangē ko 'ení, 'i hono fakamoleki ha taimi lahi 'i he me'angāue faka'ilekitulōniká, 'e lava ke ta'ofi ai kitautolu mei he'etau fakatokanga'i 'oku tau hela'ia, fiekaia, pe mafasiá.

'E lava foki 'e he fa'ahinga ta'e-fehokotaki pehē mei he māmani fakatu'asinó 'o holoki 'etau ongo'i 'a e fiefiá. Hangē ko 'ení, 'oku 'i ai ha faikehekehe lahi 'i hono ma'u ha faka'ilonga kata 'i he me'angāue faka'ilekitulōniká pea mei hono a'usia tonu 'a e kata fiefia hato 'ofa'angā.

Fie Ma'u ha Kau Tauhi Faka'ilekitulōnika

'Oku fa'u 'a e me'angāue faka'ilekitulōniká ke matu'uaki ngata'a pea faingata'a ke tukunoa'i. Ko hono mo'oní, 'oku fakataumu'a pē ha tokolahi 'o e kau fa'u polokalamá mo e telefoní ki hotau ngaahi vaivai fakaekakanó ke tau toutou vakai'i mo siofi e ngaahi fakamatala ta'efakangatangatá.²

'Oku mātu'aki angamaheni 'a e fakafalala ko 'ení ki he 'ū me'angāue faka'ilekitulōniká 'o faingofua ai ke tau tukunoa'i 'a e founiga 'okú ne uesia ai kitautolú. Ko ia ai, 'oku fie ma'u leva 'e he to'u kei talavoú ha kakai lalahi te nau lava 'o

fakatātaa'i 'a e faka'aonga'i lelei 'o e 'ū me'angāue faka'ilekitulōniká ko 'ení pea ako'i e fānaú fekau'aki mo hono ngaahi olá.

Hangē ko ia ne ako'i 'e Palesiteni M. Lāsolo Pālati, ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ko e 'ū me'angāue faka'ilekitulōniká 'oku "fie ma'u ke nau fakaongoongo kiate kitautolu kae 'oua te nau pule'i kitautolu."³

I he fo'i fakakaukau ko iá, ko ha ki'i tokoni 'ení 'e fitu ki he founiga ke mapule'i 'aki 'etau me'angāue faka'ilekitulōniká:

Hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí: foaki ha tokanga kakato.

Na'e fakaha'a'i mai 'e he Fakamo'uí 'a e founiga ke feohi moóni ai mo e nīhi kehé 'o 'ikai ha toe fakahoha'a. I he kotoa 'o 'Ene ngāué, na'a Ne tokanga taha māu pē ki he fakafo'ituitui (vakai, Ma'aake 5:25–34; 35–42; Luke 19:2–8)—na'e foaki kakato 'e Kalaisi 'a 'Ene tokangá kiate kinautolu kotoa. Ko e taimi na'a Ne faka'alíali ai ki he kakai Nīfaí 'a Hono ngaahi mata kafó, na'e 'ikai ke Ne fakavavevave'i ia. Ka na'e "alu atu *taki taha* kae 'oua kuo 'alu atu kotoa pē" (3 Nīfai 11:15; tānaki atu e fakamamafá).

I he'etau fakahoko 'a e sīpingá ni, 'oku tau **ako'i ai ki he'etau fānaú 'a e founiga ke nau mātu'aki tokanga ai 'i he feitu'u 'oku nau lolotonga i aí, kae 'oua 'e vahevahe 'enau tokangá ki he me'a-ngāue faka'ilekitulōniká pea mo e nīhi 'oku nau feohí.** Ko e taimi 'okú ke talanoa ai mo ha taha, tautaufitō ki ha fānau pe malí, tuku kotoa ho'o tokangá kiate kinautolu 'aki hono tuku ho'o telefoní ki he tafa'aíki.

Ko e fakamamahí, kuo hoko ia ko ha me'a angamaheni ke tafoki mei he nīhi 'oku tau 'ofa aí ke tali ha text mo tokanga ki ha fie māu ha taha kehe. E lava ke kovi 'ení ki hotau ngaahi vaá pea 'e lava ke 'oatu ai ha pōpoaki hala, 'o pehē 'oku 'ikai fu'u mahu'ingá 'a e tokotaha i mu'a iate kitautolú.

Fokotu'u ha tukupā 'o fakamu'omúa 'a kinautolu 'oku mou feohí 'i he ngaahi fakahoha'a mei ho'o telefoní pe me'angāue faka'ilekitulōniká. Sio ki honau fofongá. Fakafanongo 'o hangē ko e Fakamo'uí. Tokanga.

1

'Oua 'e nofotaha pē ki he fe'ave'aki pōpoaki he telefoni (text).

I hono vahevahe e ngaahi ongo mei he lotó pe ngaahi fakakaukau mahu'ingá mo e nīhi kehé, **feinga ki he ofi taha te ke lava ke femātaaki ai mo kinautolú.** Kapau he 'ikai lava 'a e fele'aaki mata-ki-he-matá, feinga leva ha fetu'utaki vitiō ke lava ke ke sio mo fanongo ki he tokotaha ko iá. Kapau he 'ikai lava ia, tā telefoni leva ke lava ke ke fanongo ki he leo 'o e tokotaha ko iá.

2

**Fakatatali hono 'orange ki
he fānaú ha telefoní mo ha
'akauni ki he mītia fakasōsialé.**

Fakatatali hono 'orange ha telefoní mo e kau atu ki he mītia fakasōsialé kae 'oua kuo fakatupulaki 'e he fānaú mo e to'u tupú ha ngaahi taukei fe'unga ki he feohi mo e kakaí, hangē ko e fakafanongó, talanoa mata ki he matá, fakahaa'i e kaungā-ongo'i, mo e tokanga ki he nīhi kehé.

Kimu'a pea fakakau 'a e fānaú ki he māmani 'o e me'angāue fakailekitulōniká, 'oku mahu'inga ke nau ako ke hoko ko e kakai lelei 'aki hano faka'apa'apa'i mo fakafehokotaki mo e nīhi kehé.

Ko e taha e ngaahi 'uhinga 'oku faka'avalisi ai e ta'u 'o e 'ilo ki he ponokalaffi ki he ta'u 11⁴ (pea ta'u sī ange 'i he ngaahi tūkunga lahi) he 'oku 'orange ki he fānau tokolahi ha telefoní 'oku nau kei ta'u sī. Manatu'i foki 'eni: neongo kapau 'e matu'otua fe'unga ho'o fānaú ke nau máu ha ngaahi 'akauni ki he mītia fakasōsialé, ka 'oku tokolahi ha kakai kehe 'i he 'initanetí te nau lava 'o hū ki he 'akauni fakasōsiale ho'o fānaú 'oku 'ikai ke nau matu'otua fe'unga.⁵

3

**Fokotúu ha ngaahi lao
fakafāmili mo ha ngaahi
fakangatangata.**

Fa'u ha ngaahi fakangatangata mahino 'i homou 'apí ki he taimi ke faka'aonga'i mo tuku ai 'a e telefoní mo e me'angāue fakailekitulōniká.

4

Poupou mālohi 'e taha: **fakaafe'i 'a e tokotaha kotoa pē 'i he fāmilí ke nau tomu'a fakakaukau ke mālōlō faka'aho mei he'enau me'angāue fakailekitulōniká.** Mahalo na'a lava ke ke fili ha feitu'u ke

tuku ia ki ai, ko ha feitu'u he 'ikai lava 'o a'u ki ai 'a ia he 'ikai faingofua hano faka'aonga'i—hangē ko ha kato 'i peito.

Nā'e pehē 'e ha fāmili 'e taha 'oku fie máu ke palaki pea tuku ki he tafa'aakí e 'ū me'angāue fakailekitulōniká lolotonga mo e hili 'a e máu me'atokoni efiaffi koe'uhí kae lava ke tukutaha e tokanga 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí ki he'enau feohí 'o 'ikai ha fakahoha'a.

Ko e taimi te tau taumu'a ai ke fokotúu ha ngaahi fakangatangata ki he'etau me'angāue fakailekitulōniká, 'e kamata ke ongo'i 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí 'oku nau fehokotaki ange.

Faka'ehi'ehi mei he keimí mo hono siofi ta'etuku 'o e mítia.

'Oku faingofua ke tau tafoki ta'efakaukau ki he'etau me'angāue faka'ilekitulōniká ke mālōlō, tohoakii 'aki 'etau tokangá mo mau ha fiefia. Teke'i 'a e holi ko iá. Kae **tukunoa'i ho'o me'a-ngāue faka'ilekitulōniká pea fai ha me'a ke faka'aonga'i ai ho'o ngaahi ongó, hangē ko e hū ki tu'á.**

I Sune 2018, ne fakaafe'i ai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni e to'u tupu 'o e Siasí ke "ta'ofi [enau] toutou hū ki he mítia fakasōsialé 'aki ha fakamamáo mei ai 'i ha 'aho 'e fitu."⁶

I hoo fatongia ko e mātuá, te ke lava 'o fai 'a e fakaafe tatau 'i homou 'apí, 'o fai ha toutou 'aukai mei he keimí, mítia fakasōsialé, pe 'ū fakahoha'a faka'ilekitulōnika kehé.

5

Ako ke 'oua na'a ke fai ha tali he taimi pē ko iá.

Fakakaukau pe 'oku fie ma'u nai ke ke tali 'a e tohi mo e fakatonga kotoa pē he fo'i taimi pē ko iá. 'Oku ako'i kitautolu 'e he'etau me'angāue faka'ilekitulōniká ke tau tui ko e fo'i fakahoha'a kotoa pē 'oku fakavavevave mo mahu'inga, 'o malava ai ke to'oa 'etau tokangá mei he me'a 'oku mahu'inga tahá. Feinga ke māmālie hifo mo tatali hōo tali ki he 'ū tohí kae lava ke ke tokanga ange ki he nīhi 'oku mou feohí. Nā'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā 'oku 'i ai ha nīhi 'i he Siasí 'oku nau "fakasītu'a'i 'a e ngaahi fetu'utaki ta'engatá koe'uhí ko e ngaahi me'a faka'ilekitulōniká 'okú ne tohoakii 'enau tokangá, ngaahi fakafiefia kehekehe pea mo e ngaahi māmio-holo 'oku 'ikai hano mahu'inga tu'uloá."⁷

Fokotúu ha ngaahi feitu'u 'oku tapui ai 'a e me'a faka'ilekitulōniká.

Fokotúu ha ngaahi potu toputapu 'a ia 'oku 'ikai teitei ngofua ai 'a e 'ū me'angāue faka'ilekitulōniká. Hangē ko 'ení, ne fakakaukau ha fāmili 'e taha ko e taimi te nau faka'uli holo ai 'i loto koló, 'oku 'ikai ngofua 'a e telefoní mo e me'angāue faka'ilekitulōniká 'i he me'alelé koe'uhí kae lava ke fetalano'aaki 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí. 'Oku faka'atā 'e he fa'ahinga fakangatangata ko 'ení 'a e tokangá mo e fehokotakí, 'a ia 'e lava ke faka'ehi'ehi ai mei he tuenoa 'i he fāmilí.

6

7

NGAAHI VĀ FETU'UTAKÍ MO E FAKAHOHA'Á

'Oku faka'au ke fonu 'a e māmanī fakaonopōnī 'i he ngaahi fakahoha'á. 'Oku lava ke hanga 'e he tekinolosia to'oto'o hangē ko e telefoní 'o 'ai ke hoko 'a e fakahoha'á ko ha me'a angamaheni. 'Oku fokotu'u mai 'e he ngaahi fakatololó 'oku lava ke hoko ha 'atamai kuo fakahoha'asi ke ne fakatupu ha ngaahi palopalema 'i he ngāuē, akó pea 'i he'etau ngaahi vā fetu'utaki pe a lava ke ne fakalalahi 'etau loto-mafasiá mo e ta'efiemālié. Kuo fokotu'u mai foki 'e ha ngaahi fakatololo

'e nīhi, ko e taimi pē 'e ma'u ai 'e ha taha ha telefoni to'o-to'o 'e lava ke höloa ai 'ene malava ke fakakaukau leleí.

Na'e fakamamafa'i 'e 'Eletā Tieta F. 'Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a "hono mahu'inga 'o e tefito'i fetu'utaki 'e faá: mo hotau 'Otuá, hotau ngaahi fāmilí, hotau kāingá, mo kitautolu pē" ("O e Me'a Mahu'inga Tahá," *Liahona*, Nōvema 2010, 21). Ko ha ngaahi fokotu'u 'eni ki hono fakamāloha e ngaahi vā fetu'utaki ko 'ení 'aki hono fakasi'i'i e ngaahi fakahoha'á.

Vā mo e 'Otuá

- **Ako e folofolá.** Feinga ke fai ha nīhi 'o ho'o akó 'i kai ngāue 'aki ho'o me'angāue faka'ilekitulōniká. 'Oku 'ikai ke fakahoha'asi koe 'e he la'i peesi kuo pākí 'aki ha ngaahi fakatokanga pe apps kehe.
- **Lotu.** Fokotu'u ke fai ma'u pē ia, 'i he lōngonoa, pea 'i he lilo. Pea fakahoko ia ke lōloa 'i ha ngaahi taimi.
- **Fakalaauloto.** Tānaki atu 'a e taimi fakalaaulotó ki he ako folofolá mo e lotú. Tānaki atu ia ki he ngaahi 'ekitivití 'oku fakahoko toko tahá—hangē ko e 'ikai ngofua ha me'angāue faka'ilekitulōniká 'i he taimi 'okú ke fakamālohisino pe ngāue tauhi 'api aí, 'ikai ngofua e mūsiká 'i he taimi 'okú ke toko taha ai 'i he kaá.
- **Moihuú.** Tokanga lelei ki he konga mahu'inga ko 'ení 'o ho'o vā mo e 'Otuá. Hangē ko 'ení, 'i he lolotonga e sākalamēnítí, 'oua te ke 'ave ho'o me'angāue faka'ilekitulōniká mo koe pe tamate'i ia.

Vā mo e nīhi kehé

- **Talanoa pea fakafanongo.** 'Oua 'aupito na'a fakasi'i'a e ma'u me'a tokoni efiafí. Feinga ke fokotu'u ia ko ha taimi toputapu (vakai ki he fika 4 mo e 7 'i he peesi ki mu'a). Fakahaa'i ho'o mahu'inga'ia 'i he nīhi kehé. Feinga ke fakafainogofua e fele'aakí pea fai fakamātoato e fepōtalanoa'akí. Fakahoko e ngaahi fepōtalanoa'aki femātāki 'o 'ikai faka'aonga'i ha me'angāue faka'ilekitulōniká. Pea fakamu'omu'a 'a e fesiofaki mata-ki-hematá (vakai ki he fika 1).
- **Tokoni.** Kapau 'e hokosia ha faingamālie ke ke tokoni'i ha taha pea ko ho'o 'uluaki fakakaukaú ko e "Ka 'oku ou kei sio he'eku faivá," mahalo na'a fie ma'u ke ke toe fakalelei'i e ngaahi me'a 'okú ke fakamu'omu'a. Feinga ke 'oua na'a ke toe sio 'i he faiva ko iá 'i ha uike 'e taha.
- **Vā'inga.** Kapau 'okú ke fakatupulaki ha ngaahi vā fetu'utaki 'aki ha'amou fiefia fakataha, tokanga ki ai. To'o e 'ū me'angāue faka'ilekitulōniká ke 'oua na'a ke sio pe fanongo ki ai.

Vā fetu'utaki pē mo koé

- **Mo'ui lelei fakaesino mo fakelotó.** 'Oua 'e fakahoha'asi ho'o tokangaekina pē koé (mohé, fakamālohisinó, kai mo'ui lelei, mapule'i e loto-mafasiá). Hangē ko 'ení, 'oua na'a 'omi ho'o me'angāue faka'ilekitulōniká ki ho'o loki mohé he po'ulí. Pea 'oua 'e fakamoleki e taimi ki he ngaahi 'ekitivití fakavalevalé kae fakavavevave'i e toenga ho'o taimi kehé (vakai ki he fika 5).
- **Malu'i e ngaahi ongo 'o e mahu'inga fakatautahá.** Faka'ehi'ehi mei ho'o tukuhifo'i pē koé mo hono fakafehoanaki koe ki he nīhi kehé. Hangē ko 'ení, fakasi'i'si'i e taimi ki he mītia fakasōsialé pea toe filifili ange 'a e me'a pe nīhi te ke muimui'i (vakai ki he fika 4).
- **Feinga ke ke 'ilo'i koe.** 'Oua na'a tuku ke tohoaki'i koe 'e ha'o tā mei he mītia fakasōsialé mei he tu'unga totolu 'okú ke faka'amu ke a'usiá. Faka'aonga'i ha taimi ke fai ai ha ngaahi me'a 'oku fie fakahoko 'e ho'o tu'unga totolu ko iá.

Fakamā'oni'oni'i Hotau Ngaahi 'Apí

Ko hono ngaohi hotau 'apí ke hoko ko ha malu'anga mei he māmaní 'oku fie ma'u ki ai 'a e ngāuē mo e vilitakí, tautaufefito ki he lahi fau 'a e ngaahi fakahoha'a faka'ilekitulōniká 'okú ne takataka'i kitautolú. Koe'uhí ko hotau ngaahi vaá mo e mo'ui lelei fakafāmilí, 'oku mahu'inga 'a e ngāue kotoa pē. ■

MA'UANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Jeremy Nobel, "Forging Connection against Loneliness," American Foundation for Suicide Prevention, Sept. 25, 2018, afsp.org.
2. Vakai, Avery Hartmans, "These Are the Sneaky Ways Apps like Instagram, Facebook, Tinder Lure You In and Get You 'Addicted,'" *Business Insider*, Feb. 17, 2018, businessinsider.com.
3. M. Russell Ballard, "Ke mou Fakalongo-longo, pea 'Ilo'i ko e 'Otuá Au" (fakataha lotu 'a e Potungāue Ako 'a e Siasi, 4 Mē 2014), broadcasts.ChurchofJesusChrist.org.
4. Vakai, Jane Randel and Amy Sánchez, "Parenting in the Digital Age of Pornography," *HuffPost* blog, Feb. 26, 2017, huffpost.com.
5. Vakai, "Cyberbullying," *Ensign*, Aug. 2013, 39.
6. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isile'i" (fakataha lotu fakamāmani lahi 'a e to'u tupú, 3 Sune 2018), HopeofIsrael .ChurchofJesusChrist.org.
7. David A. Bednar, "Ko e Ngaahi Me'a 'o Hangē ko Honau Anga Mo'óní," *Liahona*, Sune 2010, 25.

Na'e Tokoni'i Au 'e he 'Eikí

Fai 'e Elodie McCormick, 'Alapama, USA

Na'e 'ikai ke u 'amanaki 'e a'u 'o ta'u taha hono ui hoku husepānití ki he ngāue fakakautaú, ka kuo tokoni 'a e a'usia ko 'ení ke tupulaki fakalaumālie ai 'a homau fāmilí.

Ne lava ha māhina 'e tolu nai 'a 'eku nofo mo hoku fāmilí 'i Tekissi, USA, 'i he taimi ne telefoni mai ai 'eku fa'eé 'i ha 'aho 'e taha mei hono 'api 'i 'Ingilaní.

Na'a ku talaange, "Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au Mami, ka 'oku ou ongo'i hangē ka 'i ai ha me'a 'e hoko he 'aho ní, pea 'oku 'ikai ke u 'ilo pe te u sai'ia ai."

'I he taimi ne foki mai ai ki 'api 'a hoku husepānití ko Mataiasí he eifafi ko iá, na'a ne pehē mai, "Oku 'i ai e me'a 'oku ou fie tala atu." Na'a ku 'ilo'i he taimi pē ko iá na'e pau ke ne mavahe 'o 'alu, ka na'e 'ikai ke u 'amanaki 'e fe'unga mo ha ta'u kakato 'e taha 'a 'ene ngāue fakakautaú. Ne 'i ai ha uike 'e ua ke mau mateuteu ai ki he'ene mavahé. Na'e lahi 'eku tangí lolotonga e taimi ko iá.

Ko ha ta'u faingata'a ia. Na'a ku manavahē mo loto-hoha'a 'i he 'ikai ke 'i ai hoku husepānití pe 'ikai ke ofi mai hoku fāmili 'i 'Ingilaní, ka na'e hoko foki ia ko ha a'usia ma'ongo'onga kiate au 'i he'eku hoko ko ha fa'ē fo'ou mo ha pēpē valevalé pea mo e founiga 'e lava ke hokohoko atu ai 'emau tupulaki fakalaumālie ko ha fāmilí.

Ne ma 'osi fokotu'u 'a e tō'onga mo'ui faka'aho 'o e lotu fakafāmilí mo e ako folofolá. Pea ko e taimi pē ne u ma'u ai ha ngaahi faingamālie ke talanoa mo Mataiasí, ne angamaheni ke ma lotu mo lau folofola fakataha 'i he Skype.

'I he'eku lau e folofolá 'iate au pē pea fakataha mo hoku husepānití, ne u toutou fakakaukau pē ki ha fo'i veesi: "Ko ia, ke mou fiefia, pea 'oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, pea te u tu'u 'i homou tafa'aki" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:6). Ne u toki fakatokanga'i leva kuó u malava ma'u pē ke fakafalala ki he Tamai Hēvaní.

Ne hanga 'e hoku uiu'i ko e faihiva 'i he kuaea 'a e uōtí 'o fakatefito 'eku fakakaukaú ki he ngaahi fakalea 'o e himí mo e ngaahi folofolá mo e ngaahi tala'ofa ne 'omi aí. Ne hoko hono hiva'i mo 'eku fakafanongo ki he ngaahi himí ke u ma'u ai ha nonga.

'I he taimi ne puke ai 'ema pēpē ko Noá 'i he niu'mōniá, ne foaki ange 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí ha tāpuaki 'o e mo'ui leleí pea tāpuekina au 'aki ha ivi mo ha fiemālie. Ne 'i ai foki mo ha'aku ongo fefine ngāue fakaetauhī lelei ne na tokoni'i au. Ne u fakataha foki mo e ngaahi uaifi kehe ne mavahe honau ngaahi husepānití 'i he ngāue fakakautaú. Na'a nau tokoni'i au 'o lahi ange 'i he'eku tokoni'i kinautolú. Na'e tokoni mo hoku kau ngā'apí ke kosi 'emau musié.

'Oku ou hounga'ia 'i he fanga ki'i me'a iiki mo faingofua na'a ne tāpuekina homau fāmilí. Ne hangē na'e tāpuekina ma'u pē 'e he Tamai Hēvaní kimautolu 'o fakafou 'i he tokoni mai ha taha he taimi ne mau fu'u fie ma'u taha ai 'a e tokoní. ■

Ko Ha Tala'ofoa 'o e Fakamo'uí mo e Silá

'Ikai fakahā e hingoá, Sanitā Katalina, Palāsila

Fakafou i he tui faivelenga ki he ongoongolelé mo e fekumi ki he'ema ngaahi kuí, ne tāpuekina au mo 'eku fa'eé i ha ngaahi founa ne 'ikai ke ma teitei fakakaukau ki ai.

Talu mei hono papitaiso aú, kuó u sai'ia i he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé. Ne u sai'ia tahá he fo'i fakakaukau 'o e sila ki hoku fāmilí 'o ta'engatá, ka na'e 'ikai ke u fakakaukau 'e teitei hoko 'eni he na'e fefauhi ha kau mēmipa tokolahi 'o hoku fāmilí, kau ai 'eku tamaí, mo e ma'unimā 'e he kava mālohi.

Ne u tupu hake 'i he 'ātakai ko iá, ka na'e tokoni 'a e akonaki lelei 'a si'eku fa'eé ke u fili ai ke 'oua na'a ku muimui he hala ko iá. Na'a ne papi-taiso hili ha ta'u 'e taha 'eku papitaisó.

I hoku ta'u 18, ne u fili ke ngāue fakafaifekau pea ne u ma'u ha uiui'i ke ngāue i 'Alesona, USA. Ko e taha 'eni 'o e ngaahi a'usia lelei taha 'i he'eku mo'uí. I he'eku foki ki 'apí, ne u 'ilo'i ai ne fu'u kovi 'aupito 'a e ma'unimā 'a 'eku tamaí. 'Oku ou manatu'i 'a 'eku fehu'ia pe na'e teitei 'aonga nai 'eku ngāué kapau ne kovi 'aupito 'a e tūkunga 'i 'apí he taimí ni.

Lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2018, ne u fanongo ki he pehē 'e 'Eletā Teili G. Lenilani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I ho'o . . . 'ilo, tānaki, mo fehokotaki mo ho fāmilí . . . te ke ma'u e fakamo'uí ki he me'a 'oku fie ma'u ke fakamo'uí."

Ne hokohoko atu 'eku fa'eé ke lotu, lau e folofolá, mo fekumi ki ha ue'i fakalaumālie ke tokoni'i 'eku tamaí. Ne faifai peá ne fakaloto'i [a 'eku tamaí] ke kumi ha tokoni. Na'e hū [a 'eku tamaí] ki ha fale fa'anga faito'o 'i ha māhina 'e hiva. Ne mau lava 'o 'a'ahi kiate ia tu'o taha pē he māhina. Na'e 'ikai faingofua ia, tautaufitio 'i he kamata'angá, ka 'i he 'osi atu ha ngaahi māhina ne u hokohoko atu mo 'eku fa'eé 'i he tui faivelenga ki he ongoongolelé mo fekumi ki he'ema ngaahi kuí. I he'ema fai iá, ne tāpuekina ai kimaua 'i he ngaahi founa ne 'ikai ke ma fakakaukau ki ai.

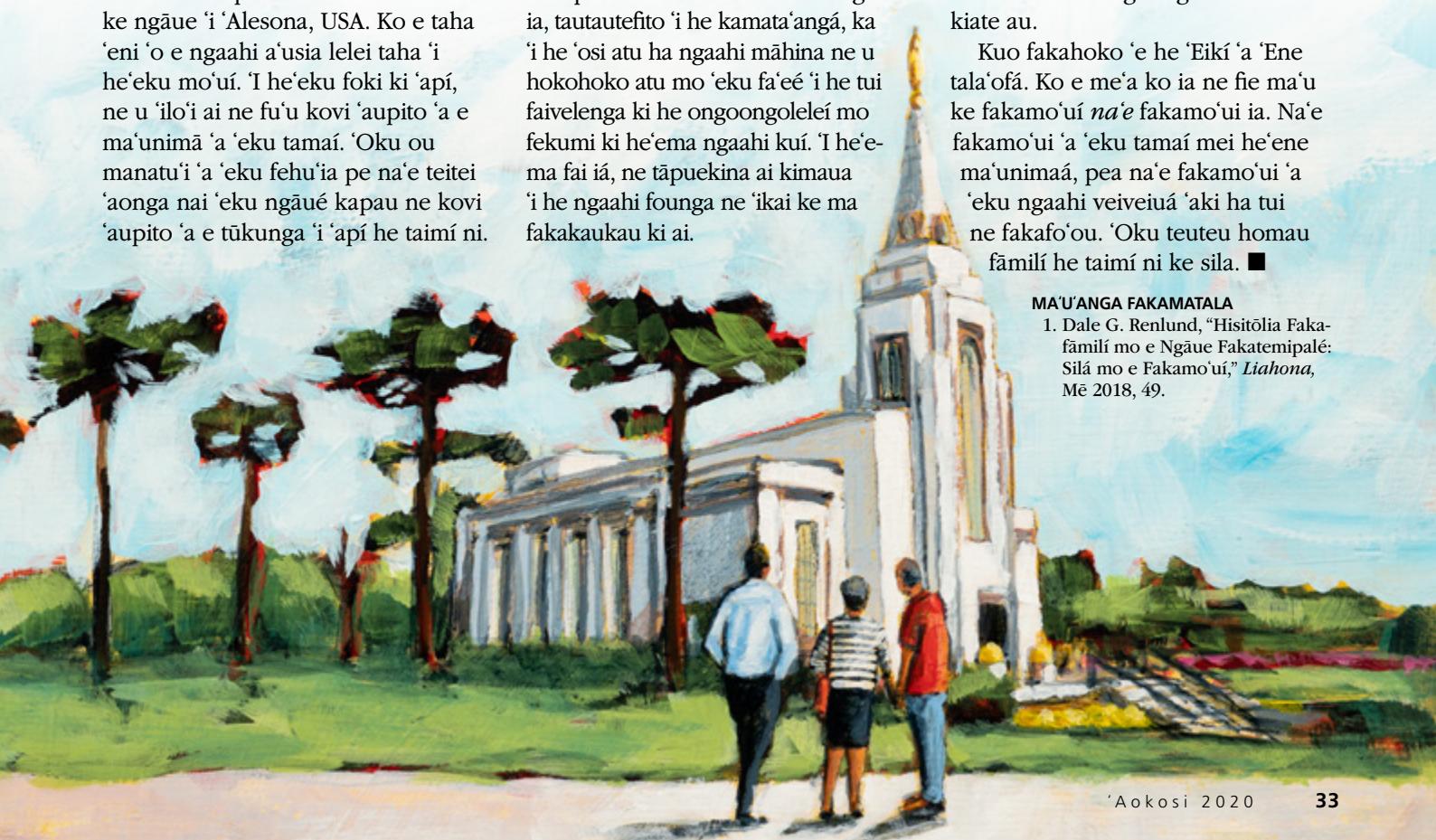
Hili e faito'o 'a 'eku tamaí, na'a ne foki mai ki 'api pea kuo te'eki ke ne toe ma'u kava mālohi talu mei ai. Na'a ne talanoa mo e ongo faifekaú ka na'e 'ikai ke ne mateuteu ke l'i oa ki he ongoongolelé. Na'e fokotu'u mai he'eku fa'eé ke mau ò ki he kelekele 'o e temipalé ke ongo'i ai e Laumālié.

Hili ha taimi nounou mei ai, ne ue'i fakalaumālie 'a e ongo faifekaú ke na afe mai homau 'apí ke 'a'ahi ki he'eku tamaí. Na'e vahevahe ange [he'eku tamaí] kiate kinaua 'a 'ene faka'amu ke papitaisó. I he efiafi ko iá, ne vahevahe mai he'eku tamaí mo 'eku fa'eé 'a e ongoongo fakafiefiá kiate au.

Kuo fakahoko 'e he 'Eikí 'a 'Ene tala'ofoa. Ko e me'a ko ia ne fie ma'u ke fakamo'uí na'e fakamo'uí ia. Na'e fakamo'uí 'a 'eku tamaí mei he'ene ma'unimaá, pea na'e fakamo'uí 'a 'eku ngaahi veiveiuá 'aki ha tui ne fakafo'ou. 'Oku teuteu homau fāmilí he taimí ni ke sila. ■

MA'UANGA FAKAMATALA

- Dale G. Renlund, "Hisitōlia Fakafāmilí mo e Ngāue Fakatemipalé; Silá mo e Fakamo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 49.

Ko e hā e 'Uhinga 'Oku Tau 'i Heni Aí?

Fai 'e Gregorio Rivera, Vāhenga 'Elekī, Silei

Ne ma mālōlō mei he'ema ngāue'angā, fakatau atu e me'a kotoa pē, pea fakamāvae mo e fāmilí mo e ngaahi kaungāme'a ka mau hiki ki ha feitu'u ne te'eki 'aupito ke mau 'alu ki ai kimu'a.

Ne u ngāue 'aho, kae ngāue po'uli hoku uaifi ko 'Elení. Ne tātātaha ke ma fesiofaki. Ne 'ikai ke ma fakahoko 'a e efiafi fakafāmili 'i 'apí pe ko e lotu fakafāmili. Ne ma ō ki he houalotu sākalamēniti, ka na'e 'ikai ke ma li'oa ki he ongoongoleí.

Ne kamata ke ma ongo'i e tue-noa [fakalaumālie] ne ma'u mei he tokanga ki he ngaahi me'a 'o e māmaní kae 'ikai ko e ngaahi me'a 'a e 'Eikí. Na'a ma ongo'i ne finangalo e Tamai Hēvaní ke ma mo'ui mateaki ange.

Ko ia ne ma 'alu leva ki he Temipale Santiago Chile ke ma'u ha fakahinohino ki he founiga ke ma fakalakalaka aí. Na'a ma fakatou ma'u ai ha ue'i fakalaumālie ne fie ma'u ke mau hiki mo homa ongo 'ofefine ikí mei Sanitiako ki he feitu'u fakatoke-lau 'o e kau'āfonua 'o Kokuimipoú.

Ne te'eki 'aupito ke ma 'alu ki ai kimu'a, pea na'e 'ikai ke ma 'ilo ha me'a fekau'aki mo e feitu'u. Ka na'a ma mālōlō mei he'ema ngāue'angā, fakatau atu 'a e me'a kotoa pē, pea fakamāvae mo e fāmilí, ngaahi kaungāme'a pea mo 'eku ako 'univēsití.

Ne 'ikai ke ma maheni mo ha taha 'i Kokuimipou, pea na'e 'ikai ha'ama pa'anga. Na'a ku ma'u ha ngāue, ka na'e mālō pē 'ene lava 'o totongi 'a e falé. Ne ma fehu'i, "Ko e hā 'oku tau 'i hení aí?"

Na'e fifili 'a 'Elení pe 'oku 'i ai nai ha me'a 'e lava ke ne fai ke tokoni ki hono totongi 'o e ngaahi mo'uá.

I ha 'aho 'e taha nā'a ne tuitui ai ha me'a 'ufi 'ufi sea ki ha taha 'o 'emau 'ū sea motu'a. Na'a ne pehē, "Te u tu'uaki fakatau atu eni ke sio angé pe 'e fakatau 'e ha taha." Na'e fakatau ia 'e ha tokotaha. Ne fakalotolahi ia kia 'Elení ke ne ako lahi ange ki hono 'aofi e naunau falé. Na'a ne kamata tu'uaki leva, pea na'e kamata ke ne ma'u ha ngāue.

'I he 2016, na'e ui au ke u hoko ko ha pīsope ki homau uooti fo'oú. Koe'uhí ko 'eku ngāue, ko e hoko atu 'eku ako 'i he 'univēsití, pea mo hoku uiui'i, na'e toe tātātaha ke u fesiofaki mo hoku fāmilí.

Ne pehē mai 'e 'Elení, "'Oku 'ikai ke ngāue lelei 'eni. Ko e hā 'oku 'ikai te ke ngāue ai pē mo aú? Te u ako'i atu 'a e founigá. Te ke 'i 'api, pea 'e faingofua ange ia ki ho'o uiui'i."

Na'a ku hoha'a ki he nofo mei he'eku ngāue, ka na'e fokotu'u mai 'e 'Elení ke ma lotu ki he Tamai Hēvaní 'o pehē: "Ko 'ema pisini'i 'eni. Te ma ngāue'i fakataha ia. Kātaki 'o tokoni mai ke mahino kiate kimaua 'a e founiga 'e lava ke ma ngāue'i ai ia lolotonga e hoko 'a Kelekōlio ko ha pīsopé."

Na'e tali mai 'e he Tamai Hevaní. 'I he taimi ní, hili ha ngaahi ta'u 'o e tātātaha e fesiofaki, 'okú ma feinga ke feangai mo e feohi fakataha ma'u peé. Ko e taimi 'e ní'ihi 'oku fakakata mai 'a 'Elení 'o pehē, "Me'a ní 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o ngaahi 'initaviu fakapīsope ke fai? Toki foki mai hili ha houa 'e fā!"

Kuó ma ako ke ma'u 'a e tuí pea mo mo'ui 'aki mo e fāmilí 'a e ongoongoleí, pea kuo faitāpuekina kimautolu 'i hení 'i Kokuimipou. Ne mau hiki ki ha kolo ne 'ikai ha'amau 'ilo ki ai ke tokoni'i ha kakai ne te'eki ke mau fetaulaki, pea kuo mau mātā ha ngaahi mana ne 'ikai ha'amau 'amanaki ki ai. ■

Ngāue Fakaetauhī 'aki e Pai Moā

Fai 'e Jacquie Fleming, 'Alapeta, Kānata

Na'e tokoni'i au 'e hoku ngaahi kaungāme'a ke u ongo'i e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní i he taimi ne u fie ma'u taha ai ke ongo'i iá.

The taimi na'e mate fakafokifā ai 'eku fa'eé i hono ta'u 61, na'á ku fu'u 'ohovale 'aupito. Na'á ne hoko ko 'eku ma'u'anga tokoni ki he 'ofā, angavaivaí, tokoní, iví, mo e fiefiá. Na'á ku ongo'i na'e hangē kuo kaiha'asi 'eku fa'eé meiate aú pea kuo kaiha'asi mei he'eku fānau 'e toko tolú 'a 'enau kui fefiné. Na'á ku 'ita foki ki he Tamai Hēvaní. Ko e hā kuó Ne fai ai 'eni kiate kimautolú?

Ko e taimi lahi, ne u fa'a 'ā hake 'i he vālenga 'o e poó 'o 'ikai lava ke u toe foki 'o mohe. I ha pongipongi 'e taha, ne u 'ā hake ko e 3.00 hengihengi ia. I he'eku faka'amu ke to'o 'eku tokangá mei he'eku mo'ui 'o 'ikai 'i ai 'eku fa'eé, ne u sio ki he'eku telefoní 'o ma'u ai ha fo'i vitiō kuki 'i he'eku pēsí. Ko e me'akai lelei taha ia ke ngaohi 'apí: 'a e pai moá. Ne u fakakaukau he toki me'a ifo mo'oni ka 'i ai ha pai moa, ka na'e 'ikai ke u ongo'i 'oku ou fie teuteu'i ha me'akai ma'a hoku fāmilí makehe mei hono hua'i e hu'akaú ki ha poulu silioó. Ko e taimi ní, ne u fakakaukau he 'ikai ke u fie ma'u ha me'atokoni fakafiemālie.

I ha 'aho hokohoko 'e ua, ne 'omi ai 'e ha'aku ongo kaungāme'a ha ngaahi fo'i pai moa. Na'á ku tangi. Na'e ongo mo'oni kiate au 'a 'ena anga'ofā. Na'á ku 'ilo'i he 'ikai hoko noa pē 'eni. Na'á ne fakapapau'i mai na'e tokanga mai 'a e 'Otuá kiate au, na'á Ne 'ofa 'iate au pea na'á

Ne tokanga ki he'eku fu'u 'uakai ki ha fo'i pai moá neongo na'á ku 'ita kiate Ia. Na'á ku fu'u fie ma'u 'a e fakamanatu ko 'ení.

'Oku ou hounga'ia 'i he ongo kaungāme'a ko ia ne na 'omi e ngaahi fo'i pai moá. Na'á na ngāue fakaetauhī kiate au 'i ha ngaahi founga ne 'ikai ke na mafakakaukaua. Na'á na tokoni ke u ongo'i 'a e 'ofa 'a 'eku Tamai Hēvaní 'i he taimi ne u fie ma'u lahi taha ai iá.

Na'e ako'i mai 'e he a'usia ko 'ení 'a hono mahu'inga ke 'ilo'i mo muimui pau ki he ngaahi ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oní. Mahalo 'e lava ke hoko ia ko e tali ki ha lotu 'a ha taha 'oku faingata'a'ia.

'Oku 'ikai totonu ke tau tuku 'etau ta'epau-ia pe loto-veiveiuá ke ne ta'ofi kitautolu mei he ngāue fakaetauhī ki he ni'ihi kehé. 'Oku ou fakatauange te tau feinga ma'u pē ke hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'a e 'Eikí mo vahevahe 'Ene 'ofá mo e ni'ihi kehé. ■

Mahalo ‘e ngali
‘oku ‘ikai
fenāpasi ‘a e
fakamaau totonú mo e
‘alo’ofá, ka ‘okú na faka-
tou fengāue’aki pē ‘i he
palani ‘a e ‘Otuá.

FEALĒLEA’AKÍ

Ko e hā hono ‘uhinga kiate
koe ‘a e ongo fo'i lea ko
e fakamaau totonu mo e
‘alo’ofá?

Ko e hā ‘oku ‘aonga faka-
tou’osi ai ‘a e fakamaau
tononú mo e ‘alo’ofá ‘i he
palani ta’engata ‘a e ‘Otuá
ki he fiefiá?

Ko e hā ha founa kuó ke
a’usia ai ‘a e ‘alo’ofa ‘a Sisū
Kalaisí ‘i ho’o mo’uí?

‘Oku founa fēfē ‘a e fakatou fakamaau tononu mo ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá?

FAKAMAAU TOTONÚ:

1. ‘E toetuú mo fakamaau’i
‘a e tokotaha kotoa pē
‘o fakatatau ki he’enau
ngaahi ngāue mo e holí
(vakai, ‘Alamā 41:2–3).
2. Kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá
ha ngaahi fono, pea ‘okú
Ne talangofua haohaoa ki
ai (vakai, ‘Alamā 42:22).
3. ‘Oku ‘ikai fakamālohi’i
kitautolu ke tau faka-
tomala, ka kuo pau ke
tau fehangahangai mo
e ngaahi nunu’ā ‘o ‘etau
ngaahi angafaí kapau he
‘ikai ke tau fakatomala
(vakai, ‘Alamā 42:27).

‘ALO’OFÁ:

1. ‘Oku fakatou fakamaau
tononu mo ‘alo’ofa ‘a e
toetuú (vakai, 2 Nifai
9:8–15).
2. ‘Oku foaki mai ‘e he ‘Otuá
kiate kitautolu ‘a e faka-
tomala mo e fakamole-
molé ‘o fakafou ‘ia Sisū
Kalaisí mo ‘Ene Fakaleleí
(vakai, ‘Alamā 42:22–23).
3. Te tau lava ‘o fili ke ha’u
kia Kalaisí ke ma’u ‘a e
huhu’í (vakai, ‘Alamā
42:27).

‘Oku fakalelei ‘e
Sisū Kalaisí ‘a e “ngaahi
angahala ‘a e māmaní,
ke fakahoko ‘a e palani
‘o e ‘alo’ofá, ke fakalato
ai ‘a e ngaahi fiema’u
‘a e fakamaau totonú,
koe’uhí ke hoko ‘a
e ‘Otuá ko ha ‘Otua
haohaoa, mo angatonu,
kae ‘uma’ā ko ha ‘Otua
‘alo’ofa foki” (‘Alamā
42:15).

'Alamā 43–52

3–9 'AOKOSI

Na'e fakatefito 'e he 'Eikitau ko Molonai mo 'Amalekaia 'a 'ena mo'u'i ha ngaahi me'a kehekehe. Lolo Tonga e "[feinga] . . . [a] 'Amalekaia ke ne ma'u [ha] mālohi 'i he kākāá mo e tauhelé, . . . na'e teuteu'i foki 'e Molonai . . . 'a e fakakaukau 'a e kakaí ke tui faivelenga ki he 'Eiki ko honau 'Otuá" ('Alamā 48:7).

Ko e hā te tau lava 'o ako mei he ngaahi fai-kehekehe 'a Molonai mo 'Amalekaia?

FEALĒLEA'AKÍ

Na'e fakatefito e tokanga 'a Molonai 'i "ha ngaahi 'uhinga lelei ange" ('Alamā 43:45). 'Okú ke fakatefito ho'o mo'u'i 'i fē?

Ko e hā ha toe ngaahi sīpinga te ke lava 'o ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná 'o ha kakai ne nau taukave'i e ngaahi me'a 'oku totonú? 'E tokoni'i fēfē koe he'enau ngaahi sīpingá?

'Oku 'i fē ho'omou tokangá?

MOLONAI:

1. Na'e "fili 'e he kau fakamaau lahi mo e le'o 'o e kakai" ('Alamā 46:34).

2. Fakahaa'i 'ene ngaahi tuí 'aki 'ene "kaila le'o-lahi" mo fakaafe'i e ni'ihi kehé ke nau failelei (vakai, 'Alamā 46:19–20). Na'e fonu hono lotó 'i he "fakafeta'i ki hono 'Otuá" ('Alamā 48:12).

3. Fakapapau 'i ha fuakava ke malu'i hono kakaí, ngaahi totonú, fonuá, mo e tui fakalotú ka na'e 'ikai ke ne vīkiviki 'i he lilingi totó (vakai, 'Alamā 48:13, 16).

4. Fiefia 'i he tau'atāiná (vakai, 'Alamā 48:11), pea na'e vīkiviki 'a hono lotó 'i he "malu'i hono kakaí" ('Alamā 48:16).

'AMALEKAIA:

1. Feinga ke fakahifo 'a e tu'i 'o e kau Leimaná mei he taloní pea fokotu'u ia ke hoko ko e tu'i (vakai, 'Alamā 47:8).

2. Ko ha "tangata olopoto 'aupito ia 'i he fai kovi" pea na'a ne "fokotu'u [fakapulipuli] ai 'a e fakakaukau 'i hono lotó" ('Alamā 47:4).

Na'a ne lea kovi foki ki he 'Otuá (vakai, 'Alamā 49:27).

3. Na'a ne ue'i e kau Leimaná ke nau 'ita ke fakatupunga ai ha tau peá ne fakapapau 'i ha fuakava te ne inu e toto 'o Molonai (vakai, 'Alamā 47:1; 49:27).

4. Na'a ne tau ke fakapōpula'i e ni'ihi kehé (vakai, 'Alamā 49:26) pea "na'e 'ikai te ne mahu'inga'ia 'i he toto 'o hono kakaí" ('Alamā 49:10).

‘E lava fēfē ‘a e to‘u tupú ‘o langa hake e pule‘anga ‘o e ‘Otuá?

Na‘e ue‘i fakalaumālie ‘a Hilamaní ‘e he tui mālohi ‘a hono ngaahi foha kei talavoú. Fakakaukau ki he founiga ne hoko ai ‘enau ngaahi angafaí ke ma‘u ai ha malu fakalaumālié (vakai, ‘Alamā 57:25–27) mo e founiga ‘e lava ke tokoni ai ‘a e mui-mui ki he‘enau sīpingá ke ke langa hake ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

FEALĒLEA‘AKÍ

Te ke taukave‘i fēfē ‘a e ongoongoleleí mo e ngaahi akonaki ‘a Kalaisí ‘i homou takitaha kolo? Te ke tokoni‘i fēfē e ni‘hi kehé ke nau fai e me‘a tatau?

“Hangē ko e kau tau kei talavou ‘e toko 2,000 ‘a Hilamaní, ‘oku mou hoko foki ko e ngaahi foha [mo e ngaahi ‘ofefine] fakalaumālie ‘o e ‘Otuá, pea ‘e lava ‘o fakakoloa‘i ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e mālohi ke mou langa hake mo malu‘i ‘a Hono pule‘angá.”

Palesiteni M. Russell Ballard,
Palesiteni Le‘ole‘o ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “The Greatest Generation of Missionaries,” pe *Liahona*, Nov. 2002. 47.

Fili Pe Ko Hai Te Ke Muimui Aí

Ne fili ‘e he to‘u tupu ko ‘ení ‘a honau takí—ko e palōfita ko Hilamaní (vakai, ‘Alamā 53:19). Te ke fili fēfē ‘a e palōfítá ke hoko ko ho takí?

Faivelenga he Taimi Kotoa Pē

Ko e to‘u tupu ko ‘ení “na‘a nau faivelenga ‘i he me‘a kotoa pē ‘a ia na‘e tuku ke nau fai” (‘Alamā 53:20). Te ke faivelenga fēfē ange ‘i ho‘o ngaahi fatongiá?

Falala ki he Ngaahi Akonaki ‘a e Mātu‘a Angatonú

Ko e to‘u tupu ko ‘ení “kuo akonekina ‘a kinautolu ‘e he‘enau ngaahi fa‘eé, kapau ‘e ‘ikai te nau ta‘etui, ‘e fakahaofi ‘a kinautolu ‘e he ‘Otuá” (‘Alamā 56:47). Te ke ako‘i fēfē ho‘o fānaú ‘i he founiga tatau ke nau ma‘u ‘a e tuí?

Faka‘aonga‘i e Tui

Na‘e tokosi‘i e to‘u tupu ko ‘ení pea na‘e si‘i ha‘anau taukei ‘i he taú. Ka neongo ia, ne nau ma‘u ‘a e tuí: “‘Oku ‘iate kinautolu ‘a hotau ‘Otuá, pea ‘e ‘ikai te ne tuku ke mau tō; . . . tau ò atu” (‘Alamā 56:46). Te ke lava fēfē ‘o “‘alu atu” ‘i he tuí?

Hilamani 1–6

17–23 'AOKOSI

Na'e ui 'e Hilamani hono ongo fohá 'aki e ongo hingoa Nifai mo e Lihái ke na lava 'o manatu'i 'a e ngaahi ngäue lelei 'a Nifai mo e Lihái ne mo'ui kimu'a 'iate kinauá.

'I he Hilamani vahé 5, 'oku faka'aonga'i tu'o 11 'e Hilamani 'a e fo'i lea manatú.

FEALÉLEA'AKÍ

'Oku hā 'i he Tohi 'a Molomoná ha ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'e 200 tupu ki he manatu'i. I ho'o laukongá, fakakaukau ke ke fekumi ki he ngaahi me'a 'oku fale'i mai ke tau manatu'i. Kae mahu'inga tahá, 'oku totonu ke tau manatu'i 'oku fakafou mai 'i he 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'a e hahu'i. Ko e hā te ke lava 'o fai ke lelei ange ai ho'o manatu'i e Fakamo'ui?

Na'e manatu'i 'e Nifai mo Lihái 'a e "ngaahi lea [a Hilamaní]; pea ko ia na'á na 'alu atu, 'o na tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá" (Hilamani 5:14).

'Okú ke manatu'i ke manatu?

Na'e fale'i 'e Hilamani 'a hono ongo fohá ke na manatu'i:

► 'E hā'ele mai 'a Kalaisí ke hahu'i 'a e kakaí mei he'enua ngaahi angahalá (vakai, Hilamani 5:9–11).

► Ke sio ki he ngaahi sipinga angatonu 'a 'ena ngaahi kuí (vakai, Hilamani 5:6).

► Ke langa hona fakava'é 'ia Sisū Kalaisí (vakai, Hilamani 5:12).

► Ke "tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá" (Hilamani 5:6).

► Ko e Fakalelei pē 'a Sisū Kalaisí 'e lava ke fakamo'ui ai kitautolú (vakai, Hilamani 5:9).

Ngaahi Ngāue 'a e Kau Palesitenisī Faka-'Ēliá

Kuo fanonganongo 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'a e ngāue ki he Kau Palesitenisī Faka-'Ēlia ko 'ení, ke kamata 'i he 'aho 1 'o 'Aokosi 2020.

'Afilika Lotoloto

Matthew L.
Carpenter
Tokoni
'Uluaki

Joseph W.
Sitati
Palesiteni

Thierry K.
Mutombo
Tokoni Ua

'Afilika Saute

Edward
Dube
Tokoni
'Uluaki

S. Mark
Palmer
Palesiteni

Ciro
Schmeil
Tokoni Ua

'Afilika Hihifo

Larry S.
Kacher
Tokoni
'Uluaki

Hugo E.
Martinez
Palesiteni

Jörg
Klebingat
Tokoni Ua

'Ēsia

Peter F.
Meurs
Tokoni
'Uluaki

David F.
Evans
Palesiteni

David P.
Homer
Tokoni Ua

'Ēsia Tokelau

L. Todd
Budge
Tokoni
'Uluaki

Takashi
Wada
Palesiteni

James R.
Rasband
Tokoni Ua

Palāsila

Joaquin E.
Costa
Tokoni
'Uluaki

Adilson
de Paula
Parrella
Palesiteni

Joni L.
Koch
Tokoni Ua

Caribbean

Eduardo
Gavarret
Tokoni
'Uluaki

Jose L.
Alonso
Palesiteni

Jorge M.
Alvarado
Tokoni Ua

'Amelika Lotoloto

Taylor G.
Godoy
Tokoni
'Uluaki

Brian K.
Taylor
Palesiteni

Alan R.
Walker
Tokoni Ua

'Iulope

Massimo
De Feo
Tokoni
'Uluaki

Gary B.
Sabin
Palesiteni

Erich W.
Kopischke
Tokoni Ua

'Iulope Hahake

Hans T.
Boom
Tokoni
'Uluaki

Christoffel
Golden
Palesiteni

Kyrylo
Pokhylko*
Tokoni Ua

Mekisikou

John C.
Pingree Jr.
Tokoni
'Uluaki

Rafael E.
Pino
Palesiteni

Hugo
Montoya
Tokoni Ua

Hahake Lotoloto/'Afiliaka Tokelau

Randy D.
Funk
Tokoni
'Uluaki

Anthony D.
Perkins
Palesiteni

Jeffrey H.
Singer*
Tokoni Ua

Pule'i mei he hetikuota 'o e Siasí

'Amelika Noate Lotoloto

Chi Hong
(Sam)
Wong
Tokoni
'Uluaki

S. Gifford
Nielsen
Palesiteni

Arnulfo
Valenzuela
Tokoni Ua

'Amelika Noate Tokelau-hahake

W. Mark
Bassett
Tokoni
'Uluaki

Randall K.
Bennett
Palesiteni

Sione A.
Makiune
Tokoni Ua

'Amelika Noate Tonga-hahake

Vern P.
Stanfill
Tokoni
'Uluaki

James B.
Martino
Palesiteni

Marcos A.
Aidukaitis
Tokoni Ua

'Amelika Noate Tonga-hihifo

Kyle S.
McKay
Tokoni
'Uluaki

Paul B.
Pieper
Palesiteni

Evan A.
Schmutz
Tokoni Ua

'Amelika Noate Hihifo

Scott D.
Whiting
Tokoni
'Uluaki

Kevin W.
Pearson
Palesiteni

Rubén V.
Alliaud
Tokoni Ua

Pasifiki

K. Brett
Nattress
Tokoni
'Uluaki

Ian S.
Ardern
Palesiteni

Kazuhiko
Yamashita
Tokoni Ua

'Otu Filipaini

Steven R.
Bangerter
Tokoni
'Uluaki

Taniela B.
Wakolo
Palesiteni

Yoon
Hwan Choi
Tokoni Ua

'Amelika Tonga Tokelau-hihifo

Mathias
Held
Tokoni
'Uluaki

Jorge F.
Zeballos
Palesiteni

Jorge T.
Becerra
Tokoni Ua

'Amelika Saute Tonga

Allen D.
Haynie
Tokoni
'Uluaki

Benjamín
De Hoyos
Palesiteni

Juan Pablo
Villar
Tokoni Ua

'Iutā

Mark A.
Bragg
Tokoni
'Uluaki

Craig C.
Christensen
Palesiteni

Walter F.
González
Tokoni Ua

* Fitungofulu Faka'ēlia

Kakai Lalahi Kei Talavoú

'I he Konga Ko 'Ení

- 44 Fakatupulaki ha
Fakakaukau Lelei ki he
Tō'onga Fakasekisualé
Fai 'e he kau ngāue 'o e
Liahoná
- 48 Founga Ne u Ako ai ke
Mahino 'a e Fakakaukau
'a e 'Otuá ki he Tō'onga
Fakasekisualé
Fai 'e Emma T.

Faka'ilekitulónika Pē

Te u Lava Mo'oni Nai 'o Tauhi
e Fono 'o e Angama'a?
Fai 'e Haley S.

**Ko Hono Mapule'i Ho'o Ngaahi
Holi Fakakananó: Founga ke Faka-
fenāpasi ai e Ngaahi Fakakaukau
mo e Ongo Fakasekisualé ki he
Finangalo 'o e 'Eiki**

Fai 'e he kau ngāue ki he Liahoná mo
e Ngaahi Ngāue Tokoni ki he Fāmilí

**Founga 'oku Faka'aonga'i ai 'a e
Mālohi Faifakamo'ui 'o e Fakamo'u
ki he Fakatomala mei he Angahala
Fakasekisualé**

Fai 'e Richard Ostler

Fekumi ki he fakamatala ko 'ení mo ha ngaahi
me'a kehe:

- 'I he [liahona.ChurchofJesusChrist.org](#)
- 'I he [YA Fakauiké](#) ('i he konga ki he Kakai
Lalahi Kei Talavoú 'i he Gospel Library)

Ako ke Vakai ki he Tō'onga Fakasekisualé ko ha Me'a'ofa Toputapu

'I he'etau hoko ko ha kāingalotu 'o e Siasí, 'oku akonekina kitautolu ko e feohi fafale fakasekisuale 'i he nofo-malí ko ha konga fakafo ia 'o e palani 'o e ongoongoleleí. 'E lava ke hoko ia ko ha konga toputapu, faka'ofo'ofa mo fakafiefia 'o 'etau mo'u 'oku iku ki he uouangataha lahi ange mo hotau hoa malí pea mo e 'Otuá. Kae fēfē 'a e ngaahi ongo fakasekisuale kimu'a he nofo-malí? 'Oku 'ikai kamata hotau ngaahi natula fakasekisualé 'i he nofo-malí—**kuo 'omi 'e he 'Otuá ha ngaahi ongo fakasekisuale** 'oku hoko ko ha konga mo'u lelei mo mahu'inga 'o e tangatá. Ka ko e taimi 'e ni'ihi 'oku fakatupu 'e he ta'emahino 'oku tau mau'ekau'aki mo e ngaahi ongo mo e natula fakasekisuale ko iá ke tau ongo'i mamahi, fakamāia, pe faiangahala ai.

Ne 'ikai akonekina hatau ni'ihi fekau'aki mo e **ngaahi tafa'aki lelei 'o e tō'onga fakasekisualé**—ko e ngaahi nunu'a kovi pē 'o hono maumau'i e fono 'o e angama'a. Pe mahalo na'e 'ikai pē ke aki'i kiate kitautolu ha me'a 'e taha fekau'aki mo e haohaoa fakasekisualé. Pea koe'uhí ko e konga lahi 'o e me'a 'oku tau aka fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé 'oku ma'u ia mei he mītiá, 'e malava ke hanga 'e he ngaahi pōpoaki hala ko iá, fakataha mo e 'ikai ha mahino ki he finangalo 'o e 'Otuá fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé, 'o fakalahi 'a e vā fetu'utaki palopalema'iá, faka'aonga'i e ponokalafí, mo fakamamahī e tau'atāina ke fili 'a e ni'ihi kehé, 'i he fakamālohi fakasekisualé. Ko ia ai, **te tau lava fēfē 'o ako ke vakai ki he tō'onga fakasekisualé ko ha me'a'ofa toputapu**, ko ha konga mahu'inga 'o hotau natula kuo foaki mai 'e he 'Otuá? Pea te tau lava fēfē 'o mapule'i 'etau tō'onga fakasekisualé ke fenāpasi mo e taumu'a taupotu taha 'i he palani taēngata 'a e 'Otuá?

'I he fakakaukau ki he ngaahi fehu'i ko 'ení, kuo mau fokotu'utu ai 'a e konga ki he māhina ní ke tokoni atu ke **fakalahi 'a e mahino 'okú ke ma'u ki he fakakaukau 'a e 'Otuá** fekau'aki mo e tō'onga fakasekisuale 'oku tāu. 'Oku mau fakatau ange 'e hoko 'a e fakakaukau lelei ko 'ení ke ke loto-fakapapau ange ai ke mo'u'aki e fono 'o e angama'a, **ma'u ha taumu'a mo ha 'amanaki lelei** 'i hōo ngaahi tūkunga fakatāutahá, mateuteu ke a'usia ha nofo-malí 'oku mālohi mo fakafiefiá mo fakaafe'i e melino 'a e Fakamo'u'ki hōo mo'u. 'Oku fakafou 'i hōo feinga ke tauhi e ngaahi fekau'aki e 'Otuá fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé 'a e "āsili [ke] mālohi 'a hōo falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45).

'Oku mau talamonū atu,

Kau ngāue 'a e Liahoná ki he konga ma'a e kakai lalahi kei talavoú

Vahevahe Mai Ho'o Talanoá

'Oku 'i ai ha'o a'usia ke vahevahe? Pe 'okú ke fie vakai ki ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi tefito pau? Kapau ko ia, 'oku mau fie fanongo meiate koe! Te ke lava 'o 'omai ho'o ngaahi talanoá pe fakamatálá 'i he [liahona.ChurchofJesusChrist.org](#).

Fakatupulaki ha
**Fakakaukau Lelei ki he
Tō'onga Fakasekisualé**

'Oku ī ai e 'uhinga kuo tāpuekina ai kitautolu 'e he 'Otuá 'aki ha ngaahi ongo fakasekisuale 'oku fakalangi mo tāú. 'I he mahino lelei ange kiate kitautolu 'a e ngaahi ongo ko iá ī he'etau hoko ko e kāingalotu taautaha 'o e Siasí, te tau ma'u ha nonga mo ha 'amanaki lelei 'oku ma'ongo'onga angé.

Fai 'e he kau ngāue 'o e Liahoná

Tohi 'a e 'ētitá: Ko e fakamatala ko 'ení ko ha konga ia 'o ha fakamatala hokohoko fekau'aki mo hono ma'u ha fakakaukau lelei ki he tō'onga fakasekisualé, feohi fafale fakasekisualé mo e fono 'o e angama'ā ī he Liahona 'o 'Aokosi 2020. 'Oku kehekehe e 'uhinga 'o e fo'i lea tō'onga fakasekisuale ki he kakai kehekehe, ka ī he tūkunga ko 'ení, 'oku fakatefito 'etau talanoá ki hotau ongó mo e tu'unga fakasekisualé.

Oku puputu'u 'aupito ha konga lahi 'o e māmaní he 'ahó ni fekau'aki mo ha mahino 'oku lelei ki he tō'onga fakasekisualé.¹ Pea kapau te tau lea mo'oni, 'oku ī ai e ngaahi founiga e nī'ihi, 'oku pehē ai mo kitautolu kakai lalahi kei talavou 'o e Siasí. Ko ia ai, tuku mu'a ke tau fakamahino'i ha ngaahi me'a e nīhi.

'Uluakí, 'oku totonu ke tau 'ilo'i e fakakaukau ī he'etau hoko ko e Kāingalotu 'o e Siasí ki he tō'onga fakasekisualé. Nā'e akonaki 'a Eletā Pa'ale P. Pālati (1807–57) ī he ngaahi ta'u lahi kuohilí 'o pehē: "Kuo tō 'iate kitautolu 'e he Laumālie 'o e 'Otuá ha ngaahi ongo 'o e 'ofá 'a ia 'oku fakanatula pē koe'uhí ko ha taumu'a fakapotopoto; pea ko e kamata'anga ia 'o e mo'u mo e fiefiá—ko e makatu'unga ia 'o e sosaieti kotoa pē 'oku ī ai 'a e ngaahi 'ulungaanga lelei mo fakalangí—ko e uho ia 'o e 'ofa faka-Kalaisí, pe ko e 'ofá; . . .

"'Oku 'ikai mo ha tefito'i mo'oni e haohaoa mo mā'oni-'oni ange. . . .

"Ko hono mo'oni, nā'e [hangā] e he 'Otuá . . . [']o] tuku ki [hotau] fatafatá 'a e ngaahi ongo ko ia 'oku fakafuofua 'e tokoni ki [he'etau] fiefiá mo [']eo'ohi."²

Nā'e fakamatala'i foki 'e Palesiteni Sione Teila (1808–87) 'o pehē: "'Oku tau hā'u pē mo ia [ko ha holi fakanatula] ki māmaní, kae hangē ko e ngaahi me'a kehē, 'oku fie ma'u pē ke fakatapui ia. . . . Ka ngāue 'aki totonu 'a e ngaahi me'a ni 'e iku ia ki he mo'ui, fiefia mo e hākeakii ī he māmaní pea mo e maama kaha'ū."³

'I he ngaahi lea mahinongofuá: Nā'e fakatupu kitautolu 'e he 'Otuá ke tau lava 'o ma'u 'a e ngaahi ongo

fakasekisualé. Ko ha konga ia 'o 'etau mo'u. Pea 'e lava pē ke hoko ia ko ha konga lelei, fakafo, mo fakafiefa 'o e mo'u—ko e koloá pē ke tau ako ke faka'aonga'i mo fakahaa'i ia ī he ngaahi founiga te Ne hoifua ki aí. 'I he'etau mapule'i 'a e ngaahi ongo ko iá ī ha ngaahi founiga 'oku tāú ī he toenga 'o 'etau mo'u, 'e fakafo 'a e ngaahi tāpuaki te tau ma'u.

'Oku fakafou ī he me'aofa ko 'ení 'a 'etau ma'u 'a e ivi malava ke tokoni ke fakahoko e palani 'a e Tamai Hēvaní pea hoko 'o hangē ko 'etau ongomātua fakalangí.⁴ Ko e me'apangó, kuo tākiekina 'e Sētane ha konga lahi ī hotau māmaní he kuongá ni ke nau ma'u ha fakakaukau hala ki he tō'onga fakasekisuale 'oku taau mo faka-'Otuá—'okú ne loto ke tau ngāue hala 'aki ia mo ma'uhala ki hono natula toputapú. 'Okú ne 'ai kitautolu he taimi e nīhi ke tau veiveiu ī hono fakafaikehekehe'i 'o e toputapú mo e fakapulipulí, 'o fakatupunga ai ha'atau ongo'i mā ī he'etau ma'u e ngaahi ongo fakasekisuale 'oku tāú, ke tupu ai ha fie 'ilo ki he ngaahi me'a hangē ko e ponokalafí, pe ke faka'aonga'i hotau sinó pe sino e nīhi kehē ī ha founiga hala mei he fakangatangata kuó Ne fokotu'u. Ka ko hono mo'oni, ko e tō'onga fakasekisualé—'i hono faka'aonga'i ī he founiga ne taumu'a ki ai 'e he 'Otuá—ko ha me'aofa fakalangi ia. Kapau 'oku ī ai ha'atau ngaahi ongo 'oku 'ikai lelei fekau'aki mo hotau tō'onga fakasekisualé, mahalo 'e fie ma'u pē ke mahino lelei ange ia kiate kitautolu.

Te u tanumaki fēfē ha fakakaukau 'oku lelei ki he tō'onga fakasekisualé?

Kapau leva 'oku hala 'etau fakakaukau ki he tō'onga fakasekisualé, 'e founiga fēfē ha'atau vakai ki hotau natula fakasekisuale kuo foaki mai 'e he 'Otuá ī ha founiga 'oku lelei mo ako ke mahino mo mapule'i lelei 'etau ngaahi ongó, lolotonga 'etau feinga ke hoko 'o hangē ko e Fakamo'u? 'E lava fēfē ke tau fiemālie ī he tu'unga 'oku tau ī aí mo tali e ngaahi ongo fakasekisuale faka-'Otuá ne fa'u mo kitautolú? Ko ha ngaahi fokotu'u 'eni 'e ala tokoni:

1

Ma'u ha mahino ko e tokotaha kotoa pē ko ha taha fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi.

Mahalo te ke fakakaukau ki he tō'onga fakasekisualé ko ha me'a fakatu'asino 'ata'atā pē ia, ka 'oku i ai foki 'ene kaunga lahi ki hotau 'atamaí mo e fakakaukaú. 'Oku liliu he'etau fakakaukaú 'a 'etau angafaí, pea 'oku liliu 'e he founiga 'etau ngāue 'aki hotau sinó 'a hotau tu'unga fakalaumālie foki. Nā'e ako'i e Palesiteni Poiti K. Peeka (1924–2015) o pehē, "'Oku fakataha'i hotau laumālié mo hotau sinó i ha fa'ahinga founiga 'oku hoko ai hotau sinó ko ha me'angāue 'o hotau 'atamaí mo e fakava'e 'o hotau 'ulungāngá."⁵

Ko e taimi te ke fakahaa'i ai ia i loto i he ngaahi ngata'aanga 'o e fono 'o e angama'a, 'oku 'ikai leva ke hoko 'a 'etau tō'onga fakasekisualé ko ha tūkia'anga ki he tu'unga fakalaumālié. Kapau leva 'okú ke mau ha fakakaukau hala 'oku kovi e tō'onga fakasekisualé, 'e angamaheni ke hokohoko atu ia i ho'o nofo-malí. Ka nā'e ako'i e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ko e faaitaha fakasekisuale [i he nofo-malí] ko ha . . . faaitaha [ia] 'oku 'ikai ngata pē i ha tangata mo ha fefine ka ko ha faaitaha ia 'a e tangata mo e fefine ko iá pea mo e 'Otuá. . . . He 'ikai ha toe taimi te ke hangē ai ko e 'Otuá i he mo'u ni ka ko e taimi 'okú ke fakahaa'i ai 'a e fa'ahinga mālohi ko iá."⁶ E liliu fēfē 'e he mahino ki he me'a ko iá 'a ho'o fakakaukau he taimi ni ki he tō'onga fakasekisualé pe feohi fafale fakasekisualé—neongo 'oku te'eki ke ke malí?

2

Ako fekau'aki mo ho sinó

Ako fekau'aki mo e fa'unga 'o e sino 'o e tangatá, kapau kuo te'eki ke ke fai ia. Ko e lahi ange ho'o mahino ki he anga e ngāue fakanatula 'o e fa'unga ho'o sinó, ko e lahi ange ia ho'o mahino ko e ngaahi ongo fakasekisuale 'oku tāú ko ha konga angamaheni ia 'o e mo'u. 'Oku tokoni 'a e ako fekau'aki mo e fa'unga 'o e sino 'o e tangatá, ui e 'ū kongokonga 'o e sinó 'aki honau hingoá, pea mo hono ma'u e mahino ki honau fatongia fakasekisuale mo fakae-sinó, ke fakasi'i ai 'a e fakataputapu ke lea 'aki e 'ū kongokonga ko 'ení. I he taimi tatau, 'oku totonu foki ke tau "ta'ofi 'aupito 'a e talanoa tukuhifo 'o e nīhi kehé, kapekapé, talanoa koví mo e tūkuhua fakalielá mei [he'etau] ngaahi fetalano'a'akí."⁷ I he taimi 'e mahino ai e kongokonga 'o e sinó mo honau taumuá, 'e sii ange ai hono tākiekina kitautolu ke tau vakai ki ai i ha puipuitua 'oku fakasekisualé.

3

'Oua na'a ke ilifia pe fakamā'ia

E tokoni e ako lahi ange kau ki ho sinó ke mahino kiate koe 'a e founiga 'oku hoko ai e ngaahi ongo fakasekisualé ko ha me'a fakanatula 'o hotau sinó. Pea neongo 'oku tau feinga kotoa pē ke ikuna'i 'a e "tangata fakakakanó" i he mo'u ni (vakai, Mōsaia 3:19), ka ko hono ma'u 'o e ngaahi ongo fakasekisuale 'oku tāú 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke fakamāia ai. 'Oku toki faiangahala pē ia i he taimi 'okú ke fakahoko ta'etaau ai ia pe fakatōlā e ngaahi fakakaukau ta'etāú pe holi kovi. 'Oku 'ikai ke tau ongo'i mā pe halaia i he'etau ongo'i fiekaia! 'Oku tau toki ongo'i mā pē i he taimi 'oku tōtua ai 'etau kai 'etau me'akai manakó ko ha tali ki he'etau fiekaia pe kamata ke tau nōfo'i i he fiekaia. Tuku ke ke 'ilo'i ko e ngaahi ongo mo e fakakaukau fakasekisuale 'oku tāú ko ha konga ia 'o hotau natula kuo foaki 'e he 'Otuá pea 'oku hoko ia ko ha taumu'a 'aonga i he feitú mo e taimi totonu.

Kapau 'okú ke a'usia 'a e femanako'aki e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné, mahalo te ke ongo'i ilifia pe mā i ho'o ngaahi ongó, ka 'oku 'ikai finangalo 'a e 'Otuá ke ke ongo'i peheni. E lava ke tau ma'u ha mo'u fiemālie i he ngaahi fakangatangata kuó Ne fokotu ki he'etau lelei. 'Oku tau ma'u kotoa pē ha fononga makehe i he mo'u fakamatelié, pea kapau te tau 'ofa kiate la mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'oku 'ikai ha tūkunga 'e ta'emalava ke liliu 'e he Tamai Hēvaní ki he'etau lelei ta'engatá (vakai, Loma 8:28; Sione 14:15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24). Te tau lava i He'ene tokoní, 'o ako mo tupulaki pea hoko 'o hangē ko lá.

4

Fokotu'u ha ngaahi fehokotaki 'oku 'uhingamālié

Ko e ngaahi ongo fakaesinó ko ha konga pē ia 'o e tō'onga fakasekisualé. Ko e taha 'o e ngaahi fiema'u mo'oni ki he ngaahi ongo fakasekisualé ko e fehokotakí. I he'etau hoko ko e tangatá, 'oku tau ma'u ha holi mālohi ke feohi vāofi. Ko e fehokotaki mo e nīhi kehé i he vā fakakaungāme'a vāofi, feohí, ala 'oku tāú mo e

‘ofá e lava ke tokoni ia ke ke vakai ki he nīhi kehé ī honau tu’unga totonú pea fakahaāi ai ‘a e tōonga fakasekisuale tāu kae kei tauhi pē ‘a e fono ‘o e angamaā.

Na'e pehē 'e 'Eletā Mālini K. Sieniseni, ko ha Fitungofulu Māolunga mālōlō fakalāngilangi: "Na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'ko e anga fakakaumeā ko e taha ia 'o e ngaahi tefto'i mo'oni mahu'inga 'o [etau tui fakalotū]. 'Oku totonu ke ue'i mo fakalotoa 'e he fo'i fakakaukau ko iā 'a kitautolu hono kotoa he 'oku ou ongo'i ko e anga fakakaumeā ko ha fiema'u mahu'inga ia 'o hotau māmanā. 'Oku ou tui 'oku tau fakaānaua kotoa ki he feohi fakakaumeā, ko ha holi loloto ki he fiemālie mo e malu 'oku lava ke 'omi 'e he vā fetu'utaki vāofi mo tu'uloá."⁹

5

Fakakaukau ki he fakalangi ho sinó (he 'oku mo'oni ia!)

Ko hotau sinó ko ha tāpuaki fakaofa ia mei he 'Otuá. Ka ko e tokolahi 'o kitautolu 'oku tau tō ī he 'ahiahi ke fakaanga'i hotau sinó. Kapau te tau manatu'i 'a etau mahu'inga'a ī he sinó kimua' pea tau ma'u iā (pea mo e lahi 'o 'ene mahu'inga kiate kitautolu hili 'etau maté [vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:17, 50]), te tau ongo'i leva ha hounga'a lahi ange pea sīsī ange 'a e manukí he ngaahi me'a'ofa fakaofo ko 'ení.

Ne akonaki 'a Palesiteni Nalesoni 'o pehē: "Ko ho sinó ko ha fakatupu fakaofa ia 'a e 'Otuá. Ko Hono temipale ia kae pehē foki kiate koe, pea kuo pau ke tauhi ia ī he 'apasia. . . . 'Oku fakamo'oni 'e he ako ki ho sinó 'a hono fa'u fakalangi."¹⁰ Pea ko hono 'ilo'i ko ia 'a e fakalangi hotau sinó 'e tākiekina ai 'etau angafái ki he lelei. Na'e toe fakamatala'i foki 'e Palesiteni Nalesoni: "I he'etau 'ilo'i mo'oni hotau natula faka-'Otuá, . . . 'e fakapatonu 'etau sió ki ha ngaahi me'a, fanongo hotau telingá ki ha ngaahi ongo, mo hotau 'atamaí ī ha ngaahi fakakaukau 'oku nau fakalangilang'i hotau fakatupu fakatu'asinó ko ha tempipale 'o e 'Otuá. I he'etau lotu faka'ahó, te tau fakamālō loto hounga'a kiate la ko hotau Tupu'angá mo faka'mālō kiate la ī he fakaofa 'o hotau tempipale fakatu'asinó. Te tau tokanga'i ia mo mata'ikoloa 'aki ia ko ha'atau me'a'ofa fakataautaha mei he 'Otuá."¹¹

'Oua na'a ngalo ko ha fononga 'eni 'i he kotoa 'o e mo'ui.

Ko hono ma'u ha mahino mo hono tanumaki ha tōonga fakasekisuale 'oku lelei mo tāu, 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke toki kamata ngāue pē ki ai ī he hili 'a e malí pe ko ha me'a te ke taukei ai ī ha pō pē 'e taha. Ko ha fononga ia ī he kotoa 'o e mo'ui—ko ha me'a te ne tāpuekina koe ī ha ngaahi founiga kehekehe ī ho'o

mo'ui fakamatelié mo e mo'ui ta'engatá. Pea kapau 'oku kau ī ho'o fonongá ha ngaahi taimi fakafiefia mo fakamamahi, 'ilo'i ko e mālohi faifakamo'ui mo fakafiemālie 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi 'oku 'atā ia ki he taha kotoa 'oku falala kiate lá (vakai, Mōsaia 4:1–3, 10–13).

I he iku'angá, ko e hā pē hotau tūkungá pe a'usia, ī he taimi te tau muimui ai ki he sīpinga hotau Fakamo'ui, 'e fakakakato 'e he 'Otuá 'a e ngaahi tāpuaki kotoa kuó Ne talāofa maí, pea te tau 'ilo'i leva 'oku ī ai ha'atau takitaha fatongia ī He'ene palaní (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23). I He'ene tokoní, te tau lavame'a ī he'etau ngaahi feinga kotoa ke ma'u ha fakakaukau 'oku lelei ki he tōonga fakasekisualé. ■

Ki ha ngaahi fokotu'u makehe 'e tolū ki hono tanumaki ha fakakaukau 'oku lelei ki he tōonga fakasekisualé—'o kau ai 'a hono faka'ao-naga'i 'a e mītia 'okú ne fakahaāi 'a e ngaahi vā fetu'utaki lelei, lau 'a e nīhi kehé ko ha fānau 'a e 'Otuá, pea mo hono manatua ho'o tu'unga mo'oni—lau 'a e pulusinga faka'ilekitulōnika 'o e fakamatala ko 'eni ī he liahona.ChurchofJesusChrist.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Na'e mamata 'a e 'Apostolo ko Paulá 'e "tākiekina [e kakai he 'aho nī] 'e he ngaahi holi kehekehe" (2 Timote 3:6).
2. *Writings of Parley Parker Pratt* (1952), 52–53.
3. John Taylor, *The Gospel Kingdom*, sel. G. Homer Durham (1943), 61.
4. Vakai, Dallin H. Oaks, "Apostasy and Restoration," *Ensign*, May 1995, 84; vakai foki, "Ko e Haohaoa Fakasekisualé" ī he *Ki Hono Fakamāloha 'o e Tō'u Tupu* (ki'i tohi, 2011), 35; Dale G. Renlund mo Ruth Lybbert Renlund, "Ko e Ngaahi Taumu'a Fakalangi 'o e Feohi Fafale Fakasekisualé," *Liahona*, 'Aokosi 2020, 12–17.
5. Boyd K. Packer, "The Instrument of Your Mind and the Foundation of Your Character," *Brigham Young University 2002–2003 Speeches* (2003), 2; vakai foki, M. Russell Ballard, "Ko Hono Tuku ki Hotau Laumālié ke Ne Pule'i Hotau Sinó," *Liahona*, Nōvema 2019, 106–9.
6. Jeffrey R. Holland, "Of Souls, Symbols, and Sacraments" (Brigham Young University devotional, Jan. 12, 1988), 8, speeches.byu.edu; emphasis in original.
7. *Angama'a* (ki'i tohi lēsoni fakafaifekau, 2007), 11.
8. Russell M. Nelson, "Ko Ho Sinó: Ko Ha Me'a'ofa Fakaofo ia ke Mata'ikoloa 'Aki," *Liahona*, 'Aokosi 2019, 52.
9. Marlin K. Jensen, "Friendship: A Gospel Principle," *Ensign*, May 1999, 64.
10. Russell M. Nelson, "Ko Ho Sinó: Ko Ha Me'a'ofa Fakaofo ia ke Mata'ikoloa 'Aki," *Liahona*, 52.
11. Russell M. Nelson, "Ko Ho Sinó: Ko Ha Me'a'ofa Fakaofo ia ke Mata'ikoloa 'Aki," *Liahona*, 54.

Founga Ne u Ako ai ke Mahino ‘a e Fakakaukau ‘a e ‘Otuá ki he Tō’onga Fakasekisualé

I he’eku kei tupu haké, ne ‘ikai ke u ‘ilo ‘a e founga ke u mapule'i ‘aki ‘a e ngaahi ongo fakasekisualé, ‘a ia ne tataki ai au ki ha ngaahi fili hala, ka na’e hoko ‘a hono ako e ngaahi mo’oni fekau’aki mo e tō’onga fakasekisualé mo e angama’á ke liliu ‘eku mo’uí ke toe lelei ange.

Fai ‘e Emma T.

Ne u tangutu fakamā’ia i hoku seá i he fakafe’iloaki mai ‘e he faiakó ‘a e lēsoni ki he angama’á. Na’á ne kamata ‘aki ‘ene pehē, “Oku ou ‘ilo’i ko kimoutolu tamaiki fefiné ‘oku ‘ikai ha’amou palopalema mo e fono ‘o e angama’á . . . ” Ne ‘ikai ke ne ‘ilo—pe ko ha toe taha—ko ha meá ia ne u fefa’uhí mo ia i he’eku kei finemuí.

Ne hanga ‘e he ngaahi lēsoni i he lotú ‘o ‘ai ke u ongo’i ko e ngaahi ongo fakasekisualé ‘oku toki taau pē ia i he nofo-malí pea ko e ngaahi ongo fakasekisuale i tu’á mei he nofo-malí na’e kovi ia. Ne u ongo’i mā, vaivai, mo tuenoa, ‘a ia ne tupu ai ha’aku fehi’ā faka’aufuli i he fo’i tefito ko iá.

I he’eku tupu hake i he Siasi, ne u faa’ fakakaukau ko e talanoa fekau’aki mo e feohi fakasekisualé—o aú pē ki he ngaahi founga tāu—pe ko hono fakaha’ā i ngaahi fakakaukau mo e ongo fakasekisualé ne tapu’i ia pe hala tukukehe kapau kuó ke ‘osi mali. Ne fakahehemá ‘eku fakakaukau ke pehē ko ha fa’ahinga fie’ilo pe fehu’i fekau’aki mo e tō’onga fakasekisualé pe na’a mo ha fehu’i fekau’aki mo e angama’á ‘oku totonu ke tā’ofí ia he na’e ‘ikai muimui ia ki he palani’ a e ‘Otuá. Pea koe’uhí ne u fakakaukau ne fu’u fakamā ‘eku ngaahi fehu’i ke alea’i mo ha taha, ne u fekumi ai ki ha ngaahi tali mei he ngaahi ma’u’anga tokoni ne ‘ikai ho’ata mei ai ‘a e tō’onga fakasekisualé i he founga ne taumu’ā ki ai ‘a e Tamai Hēvaní.

Fefa’uhí mo e Ongo’i Maá

Ne tāu lahi ‘eku fefa’uhí mo ‘eku ngaahi ongó mo e ‘ulungāngá. Na’á ku ‘ilo’i pē ne hala ia, ka na’e ‘ikai ke u ‘ilo’i pe ko hai te u tafoki ‘o kumi tokoni ki aí. Na’á ku fuesia ‘a e mafatukituki ‘o e faiangahalá mo e ongo’i maá i he ‘aho kotoa pē, ka na’á ku kei feinga pē ke fai ‘a e meá kehe kotoa pē ke tonu. Ne hangē ne u fihia i ha “feitu’u ‘o e tō’i-vaha’á”—ko ha’aku konga ‘e taha i he māmaní pea konga ‘e taha i he ongoongolelé.

Na’á ku faka’amu lahi ke u nofo kakato i he ongoongolelé. Ko ia ai ne u ako ‘eku ngaahi folofolá, lotu, kau i he ngaahi ‘ekitivití ‘a e Siasi, mo fua hoku ngaahi fatongiá. Ne hangē ko e ongoongolelé pē taha na’á ne ‘omi ha fakafiemālie kiate aú.

I he faka’au ke u ako lahi ange mo ‘unu ke ofi ange ki he Fakamo’uí, ne mālohi ange ai ‘eku holi ke mo’uí kakato ‘aki ‘a e fono ‘o e angama’á. Hili ha’aku fakalaaululoto mo e lotu lahi, ne faifai peá u fakakaukau ke talanoa ki he’eku pīsopé fekau’aki mo ‘eku ngaahi faingata’āiá.

Ongo’i ‘a e Mālohi Faifakamo’ui ‘a e Fakamo’ui

I he’eku mavahe mei he ‘ōfisi ‘o ‘eku pīsopé, ne hangē ne mole atu ‘a e mamahi fakaeloto ne u fufuu’ i ha ngaahi tāu lahí. Ne u tangi i he ongo’i fiemālie. Ne u ‘osi ongo’i e ngāue ‘a e mālohi faifakamo’ui ‘a e Fakamo’uí i he’eku mo’uí. Ne fakafou i he fakatomalá ‘a hono tokonia au ‘e he ngaahi fakataha mo e pīsopé ke mahino ne angamaheni pē ‘eku ngaahi ongó pea na’e ‘ikai ke u tuenoa i he fāifeinga ki he angama’á. Ne u ako ‘oku i ai mo ha nīhi kehe—hangē ko aú—ne nau faingata’āiá fakalongongo pē koe’uhí ko e ongo’i maá, manavaheé mo e ta’emahinó.

Ne tokoni’ au ‘e he’eku pīsopé i he founga ‘o e fakatomalá, ka na’e liliu lahi foki ‘e ha’aku kaungāme’ā ‘a e ongo’i na’á ku ma’u fekau’aki mo ‘eku faingata’āiá. Na’á ne hoko ko ha fa’ifa’itaki’anga lelei kiate au. I ha ‘aho ‘e

Ne hangē ne mole atu 'a e kavenga mafasia ne u fataki ī ha ngaahi ta'u lahí. Ne u 'osi ongo'i e mālohi faifakamo'ui 'a e Fakamo'uí.

taha naá ne vahevahe 'a 'ene fefa'uhí he kuohilí mo e ponokalaffí. Naá ku fu' 'ohovale—ne 'ikai ha'aku teitei mahamahalo ne ma fefa'uhí mo e me'a tatau. Ne u faitohi kiate ia fekau'aki mo 'eku ngaahi a'usia ī he fakatomalá koe'uhí ko e ngaahi faingata'a tatau pea moe founiga ne tokoni ai ke u 'ilo'i ne 'ikai ke u toko taha peé. Naá ne fāofua mai kiate au ī he lotú he Sāpaté, mo talamai naá ne fiefia ī he'eku ngāue mo e pīsopé pea he 'ikai 'aupito te u tuenoa. Naá ne tokoni'i au ke u ongo'i mālohi ange 'a e 'ofa 'a e Fakamo'uí.

Talu mei ai, kuó u malava ke kaungāongo'i mo fakalotolahí 'a e ngaahi kaungāme'a ne nau foua 'a e ngaahi faingata'a tatau ke tokoni ke mahino kakato ange kiate kinautolu 'a e fono 'o e angama'a.

'I he iku'angá, ne tokoni 'a hono 'ilo'i ne 'ikai ke u toko tahá, ongo'i 'a e 'ofa mo e mahino mei he'eku pīsopé mo e Fakamo'uí, pea mo e ako fekau'aki mo e mahu'inga ta'engata 'o e angama'a, ke fakamo'ui au.

'Oku ou 'ilo'i he taimí ni ne hala 'aupito 'eku maú. Ko e angama'a mo e tōonga fakasekisuale 'oku tāu ko ha konga ia 'o e palani 'a e 'Otuá ki he fiefiá. Ko e ngaahi ongo fakasekisualé ko ha konga fakanatula ia 'o e mo'u fakamatelié pea 'e lava ke faka'ofo'ofa ia ī he'etau ako ke ngāue 'aki kinautolu ī he founiga 'oku tāu.

'I he'eku fakakaukau ki he kuohilí, 'oku ou ongo'i loto-mamahi 'i he 'ikai ke u teitei ongo'i malu fe'unga ke alea'i 'a e fono 'o e angama'a mo ha taha kimú'a peá u toki talanoa mo 'eku pīsopé. Ne totonu pē ke u 'ilo'i 'oku 'ikai ke fakamā ke fehu'a 'a e angama'a pe tōonga fakasekisualé pea 'oku mahu'inga ke talanoa'i ia ī he loto-'aapa mo e ekakai totonu.

'E Lava ke Tataki Koe 'e he Ngaahi Mo'oni Ta'engatá

Koe'uhí ko e ngaahi me'a kuó u a'usiá, te u lava 'o fakapapau'i ki ha taha pē 'oku fefa'uhí mo e fono 'o e angama'a 'e lava pē ke liliu ho lotó. 'Oku 'i ai ha 'amanaki lelei, fakamo'ui, mo ha ngaahi mo'oni ta'engata 'e lava ke ne tataki koe. Kuó u ako ko e mahino 'oku maú 'e he māmaní ki he tōonga

fakasekisualé 'oku mātu'aki kehekehe 'aupito ia mei he finangalo 'o e Tamai Hēvaní.

'Oku ou fakamālō koe'uhí ko e ngaahi lēsoni kuó u akó. Kuó u ma'u ha fakamo'oni mālohi ange ki he fono 'a e 'Eikí ki he angama'a, mahu'inga 'o e tōonga fakasekisualé ī he'etau mo'u, pea mahu'inga tahá, 'a e 'ofa mo e mālohi faifakamo'ui 'a e Fakamo'uí. ■

Tohi 'a e 'ētitá: Ko e fakamatala ko 'ení ko ha konga ia 'o ha fakamatala hokohoko fekau'aki mo hono ma'u ha fakakaukau lelei ki he tōonga fakasekisualé, feohi fafale fakasekisualé mo e fono 'o e angama'a ī he Liahona 'o 'Aokosi 2020. 'Oku kehekehe e 'uhinga 'o e fo'i lea tōonga fakasekisuale ki he kakai kehekehe, ka ī he tūkunga ko 'ení, 'oku fakatefito 'etau talanoá ki hotau ongó mo e tu'unga fakasekisualé.

Kuo hoko 'a e 'akapulú,

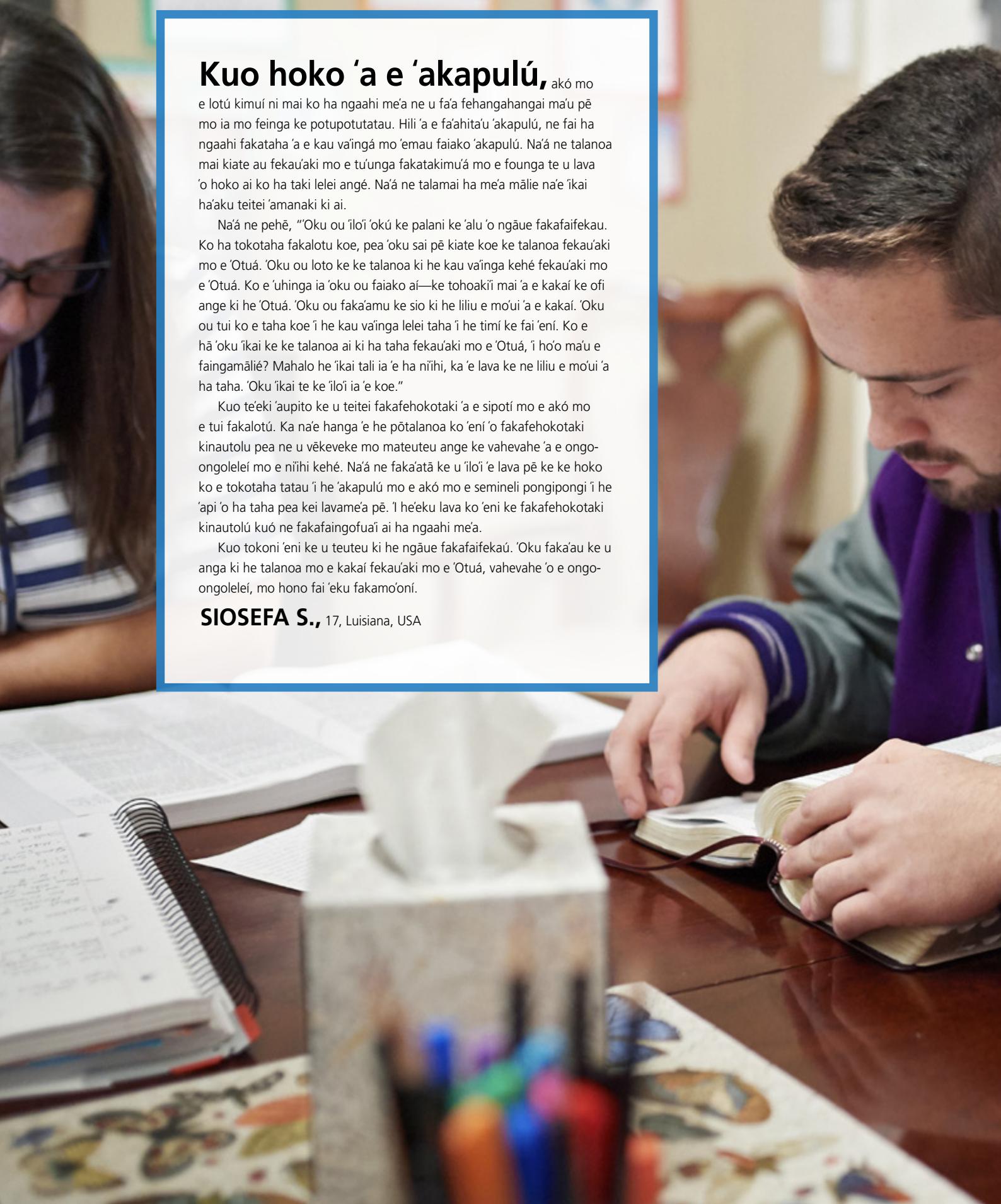
akó mo
e lotú kumuí ni mai ko ha ngaahi me'a ne u fa'a fehangahangai ma'u pē
mo ia mo feinga ke potupotutatau. Hili 'a e fa'ahita'u 'akapulú, ne fai ha
ngaahi fakataha 'a e kau va'ingá mo 'emau faiako 'akapulú. Na'a ne talanoa
mai kiate au fekau'aki mo e tu'unga fakatakimu'a mo e founga te u lava
'o hoko ai ko ha taki lelei angé. Na'a ne talamai ha me'a mālie na'e 'ikai
ha'aku teitei 'amanaki ki ai.

Na'a ne pehē, "Oku ou 'ilo'i 'okú ke palani ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau.
Ko ha tokotaha fakalotu koe, pea 'oku sai pē kiate koe ke talanoa fekau'aki
mo e 'Otuá. 'Oku ou loto ke ke talanoa ki he kau va'inga kehē fekau'aki mo
e 'Otuá. Ko e 'uhinga ia 'oku ou faiako aí—ke tohoaki'i mai 'a e kakai ke ofi
ange ki he 'Otuá. 'Oku ou faka'amu ke sio ki he liliu e mo'ui 'a e kakai. 'Oku
ou tui ko e taha koe i he kau va'inga lelei taha i he timi ke fai 'ení. Ko e
hā 'oku 'ikai ke ke talanoa ai ki ha taha fekau'aki mo e 'Otuá, i ho'o ma'u e
faingamālié? Mahalo he 'ikai tali ia 'e ha nīhi, ka 'e lava ke ne liliu e mo'ui 'a
ha taha. 'Oku 'ikai te ke 'ilo'i ia 'e koe."

Kuo te'eki 'aupito ke u teitei fakafehokotaki 'a e sipotí mo e akó mo
e tui fakalotú. Ka na'e hanga 'e he pōtalanoa ko 'ení 'o fakafehokotaki
kinautolu pea ne u vēkeveke mo mateuteu ange ke vahevahe 'a e ongo-
ongoleleí mo e nīhi kehē. Na'a ne faka'atā ke u 'ilo'i 'e lava pē ke ke hoko
ko e tokotaha tatau i he 'akapulú mo e akó mo e semineli pongipongi i he
'api 'o ha taha pea kei lavame'a pē. I he'eku lava ko 'eni ke fakafehokotaki
kinautolú kuó ne fakafaingofua'i ai ha ngaahi me'a.

Kuo tokoni 'eni ke u teuteu ki he ngāue fakafaifekau. 'Oku faka'au ke u
anga ki he talanoa mo e kakai fekau'aki mo e 'Otuá, vahevahe 'o e ongo-
ongoleleí, mo hono fai 'eku fakamo'oní.

SIOSEFA S., 17, Luisiana, USA

TO'U TUPÚ

'I HE KONGA KO 'ENÍ

54

- 52 Talanoa ki Ho'o Mātu'a
fekau'aki mo e Sekisualé
Fai 'e Derek Willis Hagey, PhD
mo Denya Palmer

- 54 Ko Ha Fakava'e
ki Ho'o Kaha'ú
Fai 'e Elder Richard J. Maynes

- 58 Ngaahi Fehu'i mo e Talí:
'Oku fakamolemole'i nai
au? 'E ma'u fefē ha faka-
mo'oni ki he 'Uluaki Mata
Me'a-Hā-Mai?

- 60 Kau Sipoti Tu'u-ki-Mu'a
mo e Ongoongolelei

- 64 Ko e Lea Faka'osí: Founga
ke Faka'ehi'ehi mei hono
Kākā'i
Fai 'e Eletā Gary E. Stevenson

- 65 Kakai mei he Tohi
'a Molomoná: 'Eikitau
ko Molonaí

FATA'A MICHAEL MORRIS

Talanoa ki Ho'o Mātu'á fekau'aki mo e Sekisualé

'Io, 'e lava ke ngalikehe ia. Ka ko ho'o mātu'á ko ha ma'u'anga tokoni lelei ange ia 'i he 'initanetí pe ko ho'o ngaahi kaungāme'a.

Fai 'e Derek Willis Hagey, PhD

Tokoni Ki he Ngaahi Fāmilí

mo Denya Palmer

Uelofea mo e Mo'ui Fakafalala pē Kiate Kitá

'Oku sai pē ke ke fehu'i fekau'aki mo e tō'onga fakaseksualé. Pea 'oku sai pē ke ke talanoa ki ho'o mātu'á fekau'aki mo e ngaahi fehu'i ko iá. Mahalo te ke ofo 'i he lahi 'o'ena malava ke fakafelāvē'i kiate koe mo ho'o ngaahi fehu'i mo e a'usiá.

I he talanoa fekau'aki mo e sekisualé, mahalo 'e fakatupu puputu'u 'a e me'a te ke ma'u 'i he 'initanetí, mītiá, pea mei he ngaahi kaungāme'a mo e tou akó—i he'ene felāvē'i mo e fakamatalá pea mo e 'ulungaanga ma'a. 'E malava ke hoko ho'o ongomātu'á ko e ma'u'anga tokoni lelei taha ki ha ngaahi tali falala'anga fekau'aki mo e tō'onga fakaseksualé. 'Okú na fie ma'u 'a e lelei tahá ma'au. Mahalo te na fiefia 'i ho'o fie talanoa kiate kinaua fekau'aki mo 'eni.¹

Kapau kuo tēeki 'aupito ke ke talanoa mo ho'o ongomātu'á fekau'aki mo e sekisualé, ko ha ngaahi tokoni 'eni:

Teuteu Fakalaumālie mo Faka 'atamai

- **Lotu.** Kole ki ho'o Tamai Hēvaní ke tokonii koe ke ke 'ilo'i 'a e me'a ke lea 'aki ke talanoa ai ki he tefito ko iá mo ho'o mātu'á.
- **Loto-to'a.** Tatau ai pē pe kuó ke fai ha fehalaaki pe 'ikai, 'oua na'a ke momou ke kole tokoni ki ho'o mātu'á. 'Okú na tokanga kiate koe pea 'okú na fie ma'u 'a e lelei tahá ma'au.
- **Manatu'i ne 'i ai e taimi na'e ta'u tatau ai ho'o mātu'á mo koe.** Nā'e pau ke na fefauhi ai mo e ngaahi 'ahiahi'i i he'ene tupu haké. 'E malava pē ke mahino kiate kinaua pea te na kaungāongo'i ho'o a'usiá.
- **Fakatetu'a lelei ki he fakafeangai atu ho'o mātu'á.** Fakakaukau ki ha taimi ne na tokonii ai koe 'i he kuohilí. Fakakaukauloto ki he mālie ho'omou talanoá.

Teuteu Fakaangaanga

- Fili pe ko hai 'i he ongomātu'a te ke fie talanoa ki ai.** Neongo 'oku 'i ai ha to'u tupu 'e ni'ihi 'oku nau faingofuaia 'i he talanoa ki he ongomātu'a fakatou'osi, ka 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku nau fiemālie ange 'i he 'uluaki talanoa ki ha taha 'o e ongomātu'a. 'Oku angamaheni pē 'eni, tautaufito ki he kaveinga hangē ko e tōonga fakasekisualé.
- Fakataimi-tēpile'i ha taimi ke talanoa ai.** Kole ki ho'o ongomātu'a ke na tuku ha taimi ke mou pōtalanoa ai. Te mou māu kotoa hen i ha taimi ke mateuteu ai.
- Fa'u ha lisi 'o e ngaahi me'a 'okú ke faka'amu ke 'ilo'i 'e ho'o mātu'a mo e ngaahi fehu'i 'okú ke ma'u.** 'E ala tokoni 'a hono māu ha lisi 'o e ngaahi fakakauaú pe lotohohaá ke ke manatu'i ai 'a e me'a 'okú ke fie talanoa ki ai. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a ne 'ikai ke mou talanoa ki ai, kole ange ke mou toe pōtalanoa pē.

- Akoako hono kamata'i a e pōtalanoá.** Mahalo te ke fie kamata 'aki hao 'eke ha fehu'i. Pe mahalo te ke fie kamata 'aki hao kole ki ho'o ongomātu'a ke na fakafanongo pē kae 'oua leva kuó ke mateuteu ke na 'oatu ha tali. (Vakai ki he "Kamata'i e Pōtalanoá" 'i he tafa'aiki.)
- Talanoa ki ho'o mātu'a fekau'aki mo ha ngaahi tefito kehe 'i he ngaahi tükunga angamahení.** Akoako ke ke talanoa fekau'aki mo ho'o mo'ui mo e ekitiviti faka'ahó. Te ke lava 'o fai 'eni 'i ha fa'ahinga taimi pē 'oku mou fakataha ai, hangē ko e taimi māu me'atokoní pe taimi mohé.

Hili Ho 'o Kamata Talanoá

- Talanoa ki he fono 'o e angama'a.** 'E ala tokoni ke ke fehu'i ki ho'o ongomātu'a fekau'aki mo 'ena mahino ki he fono 'o e angama'a. Kapau kuó ke maumau'i e fono 'o e angama'a, 'e lava ke hoko ho'o ongomātu'a ko ha ma'u-'anga tokoni 'i ho'o fakatomala mo fakafehokotaki mo e Fakamo'u. Fehu'i ki ho'o ongomātu'a fekau'aki mo 'ena a'usia 'i hono māu e fiefi'a 'o fakafou 'i he fakatomala.
- Fa'a kātaki'i kinaua.** Mahalo 'e tomu'a ongo'i ta'efiemālie pē mo ho'o ongomātu'a ke na talanoa kiate koe fekau'aki mo e fakasekisualé. Ka 'okú na fie tokoni'i koe, pea 'e faingofua ange kapau 'e hokohoko atu ho'omou talanoá.
- Oua na'a ke ilifia ke pōtalanoa ma'u pē mo ho'o ongomātu'a.** Mahalo 'e toe lahi ange ho'o ngaahi fehu'i 'i he fakalau 'a e taimi. 'Oku 'ikai totonu ke hoko 'eni ko ha me'a ke fakahoko tu'o taha pē.

Kamata'i e Pōtalanoá

Ko ha ngaahi me'a 'eni 'e lava ke ke lea 'aki ke kamata'i ha pōtalanoa:

- "'Oku 'i ai ha'aku ngaahi fehu'i. 'Oku ki'i ngalikehe ke talanoa ki ai, ka 'e lava nai ke tau talanoa fekau'aki mo e sekisualé?"
- "Na'e founa fefé ho'o 'ilo fekau'aki mo e sekisualé 'i he taimi na'a 'i hoku to'u ai?"
- "Ne u fanongo/sio 'i ha me'a ne fakafihī kiate au 'i he 'aho atú. 'E lava nai ke tau talanoa ki ai?"
- "'E lava nai ke tau fokotu'u ha taimi ke tau talanoa ai?"
- "'E lava nai ke u talanoa atu fekau'aki mo ha me'a? 'Oku ou tui ne u fai ha fehalaaki, pea 'oku ou fie māu tokoni ki hono fakalele'i íá."

Te Ke Lava 'o Fakahoko 'Eni

'E ngalikehe 'i he kamata ke talanoa ki ho'o ongomātu'a pe ko ha tokotaha lahi falala'anga. Manatu'i 'oku 'ofa ho'o amai Hēvaní 'iate koe pea 'okú Ne fie ma'u ke ke mateuteu ke fakatupulaki ha vā fetu'utaki lelei 'i ho'o hoko ko ha taha lahi. 'Oku kau 'i ho'o teuteu 'a hono māu ha mahino ki he tōonga fakasekisuale 'oku lelei mo tāu mo hono ako e founa ke talanoa ai fekau'aki mo ia 'i he taimi ní. 'E lava ke tokoni 'a ho'o Tamai Hēvaní ke ke talanoa ki ho'o ongomātu'a fekau'aki mo e sekisualé pea mo e ngaahi tefito kehe 'oku faingata'a 'i ho'o tafoki kiate lá. ■

MA'UANGA FAKAMATALA

- 'E lava pē ke 'i ai ha ngaahi 'uhinga lelei 'okú ke ongo'i ai 'oku 'ikai ke ke lava 'o talanoa ki ha taha 'o ho'o ongomātu'a. 'I he tükunga ko 'eni, feinga ke ke talanoa ki ha tokotaha lahi falala'anga hangē ko ha taki 'i he Siasí.

Ke māu ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e tōonga fakasekisualé mo e founa 'oku fenāpasi ai mo e palani 'a e 'Otuá, vakai ki he peesi 42.

Fai 'e 'Eletā
Richard J. Maynes
'O e Kau Fitungofulú

Ko Ha Fakava'e ki Ho'o Kaha'ú

Lolotonga ho'o kei ta'u hongofulu tupú, 'okú ke fakatupulaki ai ha ngaahi taumu'a lahi 'okú ke fie a'usia i ho'o mo'ui. Mahalo 'e kau i he ngaahi taumu'a ko 'ení ha ngāue fakafaifekau, ako, mali temipale, ngāue ma'u'anga mo'ui lelei, pea mo ho'o foki lelei ki he 'ao 'o ho'o Tamai Hēvaní i he pule'anga fakasilesitalé.

Ko e taha 'o e ngaahi pole lahi taha te ke fehangahangai mo ia i hono a'usia e ngaahi taumu'a ko 'ení ko hono fakafehokotaki lelei kinautolu ki ho'o mo'ui faka'ahó. 'E lava ke faingata'a 'eni he 'oku femo'uekina ho taimí i he ngaahi me'a fakamāmaní. Mahalo 'okú ke fakatou kau ki he akó mo e ngaahi 'ekitiviti hangé ko e mūsiká, tau'olungá, sipo'i, pe ngaahi kalapu kehekehe. Ko e tokolahí 'o kimoutolu 'oku mou ngāue pa'anga foki. 'Oku fio fakataha mo e taimi-tépile femo'uekina ko 'ení 'a e ngaahi 'ekitiviti i he faka'osinga 'o e uiké hangé ko e ngaahi va'ingá, hulohulá, ngaahi 'ekitiviti fakauötí, mo e pāti. 'Oku 'ikai ko ia pē, ka ko e feitu'u kotoa pē 'okú ke 'alu holo ai 'oku 'ohofí koe 'e he 'ahi'ahi mei he to'ú, mītia fakasōsialé, faivá, keimi vitioó, mo e mūsiká. Tamani! He toki ngāue lahi mo'oni ia!

Ko e me'a mahu'inga taha ke manatu'i i hono fakapalanisi kotoa e ngaahi me'a ko 'ení ke kei manatu'i pē 'a e taumu'a ta'engatá. Hangé ko 'ení: 'E uesia fēfē 'e ho'o 'ekitiviti he pō Falaité ko 'ení 'a e me'a 'e hoko i he ta'u 'e 2, 5, pe 10 mei hení? Mahalo te ke fakakaukau he 'ikai uesia 'e he pō Falaité 'a e ta'u 'e 2 ka hoko mái, ka 'e malava pē ia, 'o makatu'unga i he feitu'u te ke i aí mo e me'a te ke faí. Kapau 'okú ke fie a'usia ho'o ivi malava he kaha'ú pea hoko ko e tokotaha 'oku finangalo 'a e 'Eiki ke ke a'usiá, 'oku fie ma'u ke ke manatu'i 'a e ngaahi taumu'a ta'engatá pea ngāue'i ia he 'ahó ni.

Ko Ho'o Fakava'e i ha Māmani Fehangahangai

Ne mamata 'a e palōfita ko 'Isaiá ki hotau kuongá peá ne fakatokanga 'e hoko ia ko ha kuonga he 'ikai muimui'i ai e ngaahi fono 'o e ongoongoleleí. Naá ne kikite 'o pehē: "'E mala'ia 'a kinautolu 'oku ui 'a e koví ko e lelei, mo e leleí ko e kovi; 'oku ui 'a e po'ulí ko e maama, mo e māmá ko e po'uli; 'oku ui 'a e koná ko e melie, mo e melié ko e kona!"

"E mala'ia 'a kinautolu 'oku nau poto i honau mata 'onautolú, mo kinautolu 'oku pehē 'oku nau fai fakapotopotó!" ('Isaiá 5:20-21).

'I ho'o tupu hake i he māmani fehangahangai ko 'ení, 'oku lahi e ngaahi faingata'a 'oku hanganaki mai mei he ngaahi teke

kehekehe 'o e mo'ui fakaonopóní. 'E founa fēfē ha'o foua ho'o ta'u hongofulu tupú 'o mateuteu fakalaumālie ki ho'o kaha'ú?

'Oku mahu'inga ke ke 'ilo'i 'okú ke lolotonga fakatoka he 'ahó ni 'a e faka'ae ki ho'o kaha'ú, i he fakatúasinó mo e fakalaumālié fakatou'osi. Kapau 'oku vaivai ho'o fakava'e i he faiangahalá pea 'ikai ke fakalele'i ia, 'e langa leva 'a e fa'unga 'o ho'o mo'ui i ha fakava'e 'oku vaivai. 'E si'i ange 'a e tu'unga malu ki ho'o kaha'ú pea 'e fakamafasia lahi ange ia.

Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a ma'ongo'onga taha 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ke ako'i kitautolu kau ki he tu'unga ta'engata 'oku tau malavá. Ko ha taumu'a 'e taha 'o hono fokotú'u 'o e Siasi 'o Sisū

'I ho'o tupu hake 'i he
māmani fehangahangai
ko 'ení, 'oku lahi fau e
ngaahi faingata'a.

Ko e fakava‘e ki
ho‘o kahaú ‘oku
lolotonga fakatoka
ia he ‘ahó ni.

Kalaisí ke tokoni‘i kitautolu ke tau a‘usia e tu‘unga malava ko iá. ‘Oku akonekina kitautolu, “‘Oku makatu‘unga i he maka ‘o hotau Huhu‘i, ‘a ia ko Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, kuo pau ke [mou] langa ai [homou] makatu‘ungá.” Ko hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisi, “ko [ha] makatu‘unga mālohi [la], ‘a ia ko ha makatu‘unga kapau ‘e langa ai ‘a e tangatá ‘e ‘ikai lava ke nau hinga” (Hilamani 5:12).

‘Oku Fakahoko ‘e he Fanga Ki‘i Ngāue Īkí ha Me‘a Mahu‘inga

Kuo te‘eki ai ke u fetaulaki mo ha taha pisinisi, faiako, taha tā valivali, pe taha sipoti kuó ne ma‘u ‘a e tu‘unga māolunga taha ‘o e lavame‘á ‘oku te‘eki ke ne fakafehokotaki lelei ‘a ‘ene taumu‘a ki he kahaú mo ‘ene mo‘ui faka‘ahó. Ko ha taumu‘a pe vīsone ‘oku ‘ikai fakafehokotaki ki he mo‘ui

faka‘ahó i he ngāue faka‘ahó, ‘e ngalingali ko ha faka‘ānaua ia he ‘ikai a‘usia.

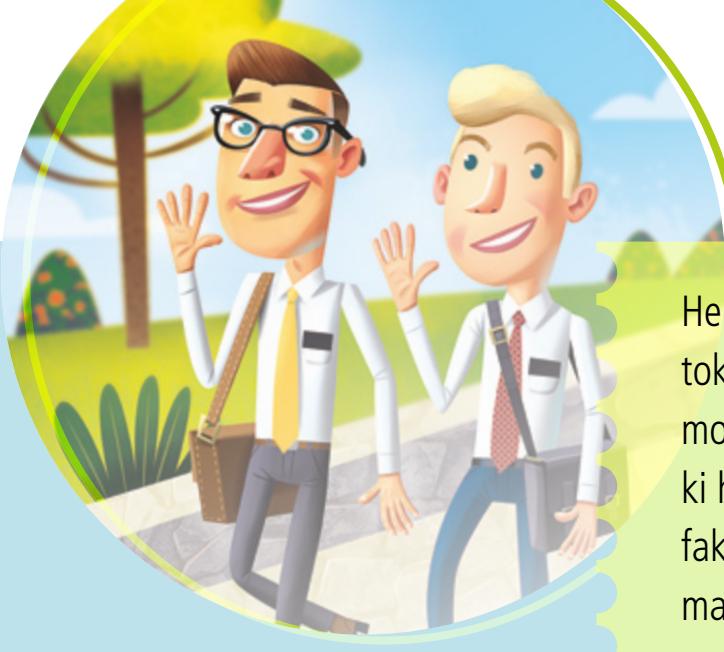
Hangē ko ‘ení: Tau pehē pē ‘oku ‘amanaki ke fai ha‘o sivi fakavaeua ta‘u i he lēsoni fiká. Ko e taha ho‘o ngaahi taumu‘a ke ma‘u ha maaka lelei i he kalasi ko iá, te ke feinga fēfē leva ke a‘usia e taumu‘a ko iá? Te ke tali nai ke a‘u ki he momeniti faka‘osí ka ke toki ako faka‘angataha pē he pō kimu‘a pea fai e sivi? ‘Oku lahi e faingata‘á i he founiga ko ‘ení. ‘Okú ke hū ki he loki akó mo ha ongo‘i manavasi‘i, ‘o faka‘amu ‘e eke pē ‘e he faiakó ‘a e ngaahi fehu‘i ‘okú ke ‘ilo hono talí, kae ‘ikai ke ke ma‘u ha mahino mo‘oni ki he naunaú pea mauteuteu mo loto-falala kakato ki he lēsoní. (‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ko au pē kuó u a‘usia ‘a e ongo‘i taefiemālié ni!)

Pe te ke tuku ha ki‘i taimi he ‘aho kotoa pē ke ako fakalelei ai ‘a e kānokato ‘o e

lēsoní? 'E 'oatu 'e he founiga ko 'ení 'a e taimi fe'unga ke mahino lelei ange ai e lēsoní, pea te ke ma'u ai ha taimi lahi ke kole tokoni ki he faiakó 'o ka ke ka puputú. 'E iku 'eni ki ha mahino loloto ange 'a e lēsoní mo fakalahi mo e loto-falala 'i he 'alu ki he siví.

Ke a'usia ha fa'ahinga taumu'a pē—tautautefito ki he ngaahi taumu'a fakasilesitalé—ko e talí ke mateaki faka'aho ma'u pē. Te ke lava nai 'o malu'i koe mei he ngaahi teke mo e kovi 'i he māmaní 'i ho'o ma'ulotu houa 'e ua pē he Sāpaté? He 'ikai. 'Oku mātu'aki faingata'a ke toki teuteu pē he mōmeniti faka'osí ki ha ngāue fakafafekau, pea ko e faingata'a tatau pē ka toki teuteu pehē ki ha mali tempiale. 'Oua na'a ke fili 'a e faingata'a ko ia. Fili fakapoto-poto. Hangē pē ko ho'o akó, ko e founiga pau taha pē ke ke lavame'a aí ko ha

He 'ikai lava ke ke toki teuteu pē he momeniti faka'osí ki ha ngāue fakafafekau pe mali tempiale.

ngāue tokanga he 'aho kotoa pē. Teuteu'i faka'aho koe. Ako 'a e folofolá. Fetū'utaki mo ho'o Tamai Hēvaní 'i he lotú. 'Alu ki he seminelí. Tauhi koe ke ke ma'a mo mateuteu. 'I ho'o fai ia, te ke ma'u ai ha nonga, 'e tau'atāina ho konisēnisí, 'e mālohi ho'o loto-falalá, pea te ke 'ilo'i 'i ho lotó 'e lelei mo fakafoho'o kaha'ú.

Hoko Atu 'i he Tokoni 'a e 'Eikí

'Oku finangalo 'a e 'Eikí ke ke lavame'a, pea te Ne fe'ao mo koe. Te Ne tokonii mo poupou'i mo tauhi koe 'i ho'o faingata'aia 'o kapau te ke tauhi pau ki He'ene palaní. Kapau te ke nofo ofi kiate la 'i he 'aho kotoa, te Ne nofo ofi kiate koe, pea te ke utu ha ngaahi tāpuaki ta'e'iloa 'i he tapa kotoa pē ho'o mo'u, tautautefito ki he konga mahu'inga tahá—'a e fakalaumālié.

'E iku 'a ho'o ofa ki he 'Eikí ke ne tokonii koe ke ke mateaki mo fai pau ki ho'o ngaahi taumu'a fakasilesitalé. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'a e 'Eikí pea ko 'Ene faka'amu mo e 'amanaki kiate kitautolu kotoá ko ha kaha'ú fakasilesitiale. ■

To'o mei ha lea 'i he konifelenisi lahi o 'Okatopa 1997.

'Okú ke 'ilo fēfē kuo fakamolemole'i koe 'e he Tamai Hēvaní?

"Ko e taimi 'oku tau fili ai ke fakatomalá, 'oku tau fili ke liliu! 'Oku tau faka'atā ke liliu kitautolu 'e he Fakamo'u'i ki hotau tu'unga lelei tahá. 'Oku tau fili ke tupulaki fakalaumālie mo fiefia—'a e fiefia 'o e hahu'i iate lá."

Palesitemi Russell M. Nelson,
"Te Tau Lava 'o Fai Lelei Ange pea Toe Lelei Ange," konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2019

Ongo'i 'a e Laumālié 'Oku ou 'ilo'i kuo fakamolemole'i au 'i he taimi kotoa pē 'oku ou lava ai 'o ongo'i 'a e Laumālié. 'Oku mahuinga ma'u pē ke ma'u 'a e Laumālié 'i he'e-tau mo'ui, tautaufito ki he hoko ko ha faifekaú. Kapau 'oku tau mo'ui angatonu, te tau ma'u ma'u pē 'a e Laumālié, pea te Ne tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i hotau vā mo e 'Otuá.

Eletā Peika, ta'u 23, Misiona Brazil Vitória

Toe Fakapapau'i 'Oku ou Fe'ao mo Kalaisi Na'e kātekina 'e Sisū Kalaisi 'i he Ngoue ko Ketisemaní 'a e mamahi mo e angahala kotoa pē 'a e māmaní koe'uhí kae lava ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá pea taau 'i ha 'aho ke hū ki he pule'anga fakasiletilá. 'Oku ou ongo'i kuo fakamolemole'i au 'i he taimi 'oku ou ongo'i ai ha fakapapau 'oku ou fe'ao mo Kalaisi pea 'okú Ne ue'i fakalaumālie aú.

Āleki H., ta'u 15, Aitahō, USA

'E lava ke fakatonutonu 'a e ngaahi tali koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino. 'Oku fakataumu'a e ngaahi tali 'oku pulusí ke hoko ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakahaa'i 'o ha tokāteline 'o e Siasi.

'Ofá mo e Fiefiá

'Oku ou sa'iā ī he me'a'ofa
'o e fakatomalá he 'oku
ou fa'a ongo'i 'oku lōme-
kina au 'e he halaiā mo e
loto-mamahí ī he taimi kotoa pē 'oku ou
fehalaaki aí. 'I he taimi 'oku ou tuku taimi
ai ke tū'ulutui 'o kole ki he Tamai Hēvaní ha
fakamolemole ī he loto-mo'oní, 'oku 'ō'ofaki
au 'e he ongo'i mālohi 'o e 'ofá, nongá, mo
e fiefiá! 'Oku 'ikai ke u toe ongo'i tuenoa,
pea ko e founa ia 'oku ou 'ilo'i ai kuo faka-
molemole'i au 'e he Tamai Hēvaní.

Pilini H., ta'u 17, 'Iutā, USA

Nonga ī Hoku Lotó

Ko e founa 'oku ou 'ilo'i ai kuo fakamole-
mole'i aú ko 'eku ongo'i ha nonga ī hoku
lotó. Te u manatu'i ma'u pē kuó u fai ha
fehalaaki, ka 'oku tokoni 'eni ke u ako ai
ke 'oua na'a toe fai ia. Kuo 'omi 'e he 'Eikí
ha talá'ofa fakaofo: "Vakai ko ia ia kuó ne
fakatomala mei he'eñe ngaahi angahalá,
'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí,
'oku 'ikai te u toe manatu ki aí" (Tokateline
mo e Ngaahi Fuakava 58:42).

Tēvita E., ta'u 19, Sihuahua, Mekisikou

Te u lava fēfē 'o ma'u ha fakamo'oni loloto ange ki he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá?

'Oku tau fakamanatua he ta'u ni, 2020, 'a e ta'u 'e uangeau 'o e 'Uluaki Mata
Me'a-Hā-Mai 'a Siousefa Sāmitá. Na'e fokotu'u mai 'e Palesiteni Lāsolo M.
Nalesoni ha ngaahi founa ke fakaloloto ai 'etau ngaahi fakamo'oni ki he
me'a mahu'inga ko 'ení:

- Toe lau e fakamatala 'a Siousefa Sāmita ki he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai
(vakai, Siousefa Sāmita—Hisitōlia 1:1–26).
- Fakakauauloto ki ha ngaahi fehu'i hangē ko e, "E kehe fēfē 'eku mo'uí
kapau ne to'o fakafokifā 'eku 'ilo ne ma'u mei he Tohi 'a Molomoná?" pe
"Kuo liliu fēfē mo kinautolu 'oku ou 'ofa aí 'e he ngaahi me'a ne hoko hili
'a e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai?" (vakai, "Lea Tuku," konifelenisi lahi 'o
'Okatopa 2019).
- Ako 'a e fanonganongo fo'ou 'o Hono Fakafoki mai 'o e Oongoongolelei
pea 'ai hono pōpoakí 'o tohi ia ī hotau lotó (vakai, Russell M. Nelson,
"Fanongo Kiate Ia," *Liahona*, Mē 2020, 91–92).
- Ako 'a e ngaahi lea mei he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2020, 'a ia ne
fakamanatua ai e ta'u 'e 200 'o e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai.

Hili ho'o ako mo fakalaaululoto ki aí, 'oku mahu'inga ke ke lotu ki he
Tamai Hēvaní. Fakahaa'i ho'o hounga'iā kiate la ī hono uiu'i 'a e Palōfita ko
Siousefa Sāmitá pea mo e maama mo e 'ilo lahi kuo tau ma'u mei aí. Kole
kiate la ī he loto-fakatōkilalo ke Ne fakaloloto ho'o fakamo'oni ki he 'Uluaki
Mata Me'a-Hā-Mai. Pea fehu'i kiate la pe 'oku ī ai ha me'a te ke lava 'o fai
ke toe fakaloloto ange ai 'a e fakamo'oni ko iá. Te Ne tali atu kiate koe 'o
fakafou ī Hono Laumālié mo 'oatu ha fale'i fakataautaha.

Ko e Hā Ho'o Fakakaukaú?

"Te u faka'aonga'i fēfē 'a e
ongoongolele'i ke tokoni'i au
ke u ikuna'i 'a e loto-mafasiá?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai,
'omi mo ha laítá'ata lelei kimú'a he 'aho
15 Sepitema 2020, ī he liahona.Churchof
JesusChrist.org (lomi'i 'a e "Submit an Article
or Feedback").

KAU SIPOTI TU'UKIMU'A mo e Ongoongoleleí

'Oku talanoa ha kau sipoti tu'ukimu'a 'e toko fā ko ha kau mēmipa 'o e Siasí ki he founiga kuo tokonia ai kinautolu 'e he ongoongoleleí 'o 'ikai ngata pē 'i he'enau sipotí ka 'i he'enau mo'uí foki.

Kasi Petasoni:

Volipolo Matātahí

Kuo te'eki ke ngalo 'iate au 'a e lea ko 'ení mei ha lea konifelenisi: "Ko e ngāue mālohi . . . 'oku kau ai 'a e tulifua 'aki ho 'lotó, iví, 'atamaí mo e mālohi kotoa" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2). Ko e meá pē ia 'okú ne fakafaikehe-kehei 'a e angamahení mo e tu'ukimuá" (F. David Stanley, "The Principle of Work," konifelenisi lahi o 'Epeleli 1993).

I he sipoti 'oku ou kau ki aí, 'oku ou tokanga taha ki he loto-vilitakí mo hono ma'u ha 'ulungaanga leleí. 'Oku faingofua ke sio ki he kii leka 'oku lava 'o puna māolunga ange 'iate kitá pe lelei angé, ka ko e meá 'oku mahu'inga tahá ko e tōonga fakakaukau 'okú te maú. Ko e ngāue mālohi ko e meá tefito ia 'okú ne pule'i ho'o iku'angá. 'Oku mahu'inga ke ke fakafehoanaki pē koe kiate koe—'ikai ko ha taha kehe.

Fekau'aki mo Kasí:

- Kuo meimeい lava ha ta'u 'e 25 'ene va'inga volipoló.
- 'Oku i ai hono tuofafine iiki e toko tolu.
- Fakaofonga'i 'a USA.
- Mo'oni'i meá 'oku mālié: 'Oku 'ikai fakangofua he'ene fa'eé ke fakaloloa hono 'ulú kae 'oua leva kuó ne ngāue fakafai-fekau mo mali.

Seisoni Simaiti:

Lová

Naá ku puke ī ha mahaki ī hoku matá ī hoku ta'u valú, pea ī he fakalau 'a e ngaahi ta'u kuo hôloa 'eku malava 'o sió ki ha pëseti ē 10. Ka kuó u ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi ī he sipoti 'o e lelé mo e fe'auhi ī he Olimipiki maá e nīihí 'oku faingata'aia fakaesinó. ī he ngaahi ta'u kuo mahili atú, ne hoko ai ha lavea ne iku ai ki ha tafa, pea naé 'ikai ke u fakapapau'i pe te u toe lava nai 'o kau he fe'auhí. Ka naé tāpuekina au 'e he Tamai Hēvaní ke u sai lelei peá u malava 'o toe kau ki he fe'auhí.

'Oku ou 'ilo'i 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate au pea 'okú Ne finangalo ke u ma'u 'a e lelei tahá, pea 'oku ou fiemālie ai mo loto-fakapapau ko e méa 'oku hokó ko e lelei taha ia kiate aú.

Fekau'aki mo Seisoní:

- Kuo lava ha taú 'e 15 'o 'ene lelé.
- 'Oku 'i ai hano tokoua 'e taha mo e tuofafine 'e toko tolu.
- Fakaofonga'i 'a Aealani.
- Mo'onii me'a 'oku mālié: 'Oku hoko 'ene kau ki he sipoti tu'ukimuá ke ne ma'u ai ha faingamālie makehe ke vahevahe 'a e ongoongoleleí.

Mele Leiki:

Volipolo

I hēku kei tupu haké, ne tokolahi ha tamaiki fefine ne nau fefa'uhí mo hono 'ohofí 'e he filí 'a honau mahú'inga fakatāutahá. 'Oku hilifaki 'e he māmaní 'a e fakamamafá ki he anga hotau fótungá, pea kapau ko ha taha sipoti koe, 'oku lahi hono siofi koé. Ne u ongo'i ha lotohoha'a lahi i hēku va'inga volipolo i he 'Univēsiti Pilikihami 'longí. Ne tokolahi e kakai ne nau siofi au, pea ne tupunga ai ha'aaku ongo'i ta'emanonga. Na'a ku lotua ke u ikuna'i 'a e veiveiu ne u ongo'i faka-taha mo e ngaahi ongo ta'emanonga ko iá. Ne 'ikai ha tali he taimi pē ko iá, ka 'oku ou 'ilo'i ne tokoni 'a e ngaahi lotu ko iá mo e taimi ko ia mo e Tamai Hēvaní ke u ikuna'i ai ia.

Ne fakamanatu mai 'e he Laumālié kuó u kehe mei he tokotaha ko ia i he tā'u 'e fā kuohili. I hēku toe fakakaukau atu ki aí, 'oku ou lava 'o mamata ki he ngaahi taimi ne tokoni ai e Tamai Hēvaní ke u máu ha ngaahi a'usia mo e ongo 'oku mahulu atu hoku mahú'ingá i he me'a ne u fakakaukau ki aí.

'Oku ou mahulu ange i he 'atelitá. 'Oku pehē 'e hēku fa'eé te u lava 'o li'aki 'a e me'a 'oku 'ilo'i 'aki au 'e he kakai, ka te u kei hoko pē ko ha tokotaha lelei mo ha 'ofefine lelei. 'Oku ngaohi lelei'i au hoku fāmilí 'o hangē ko ha taha mo'uí pea 'oku nau 'ofa 'iate au koe'uhí ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai faka'atelitá. Kuó u malava ai 'o fiefia lahi ange i he sipoti he 'oku 'ikai fehokotaki hoku mahú'inga fakatāutahá mo e anga 'o 'eku va'ingá. Ko e volipoló ko ha ngaahi tā'u sī'i pē ia

Fekau'aki mo Melé:

- Va'inga volipolo talu mei hono tā'u 7.
- Sīsi'i taha ia i ha fānau 'e toko ono—ta'okete 'e toko tolu mo e tuonga'ane 'e toko ua.
- Fakaofonga'i 'a USA.
- Mo'oni'i me'a 'oku mālié: Manako he ngāue fakafiká pea na'e ako tauhi tohi i he 'Univēsiti Pilikihami 'longí.

Siakisoni Peini:

Sipoti Sākisi Palālelí

Ne u mā'u ha faingamālie lelei ke u kau i he 'Olimipiki i Lontoni i he 2012, ka i he a'u ki he fēauhi mahū'inga tahá, ne u tō mei he me'a fakamālohisinó. Ne mole ai hoku faingamālie ki he 'Olimipikí. Ne u a'u ki he vaeua'anga 'o e māmaní, pea na'e siva si'eku 'amanakí.

Hili ha taimi nounou mei he fehalaaki ko iá, ne u fakakau-ku 'oku ou fie 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Mahalo ne ikai ke mei 'alu kapau ne u a'u ki he 'Olimipikí, ka na'e hoko ha ngaahi mana lahi i hē'eku ngāue fakafaifekaú. Na'a ku fu'u hounga'ia 'aupito i he faingamālie ko iá.

Kuo tokonii au 'e he ongoongoleléi ke u fai e ngaahi fili totonú, tautaufitio ki he ngaahi taimi 'oku faingata'a ai ke tauhi 'eku tu'unga mo'uí. 'Okú ne tokonia au mo e ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'oku ou ma'u.

Fekau'aki mo Siakisoní:

- Kuo lava ha ta'u 'e 22 nai 'o 'ene fakahoko 'a e sipoti sākisi palālelí.
- Fika nima ia i ha fānau 'e toko ono—ngaahi tāo-kete 'e toko tolu, ko ha tuofefine lahi 'e taha mo ha tuofefine siisii 'e taha.
- Fakafonga'i 'a Kānata.
- Mo'onii me'a 'oku mālié: Na'a ne lulululu mo Pales-teni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) i he fakatapui 'o e Tempale Etimonitoni 'Alapetá.

Founga ke Faka'ehi'ehi mei hono Kākaa'í

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Lolotonga ha'amau 'a'ahi ki he Fa'ētangata Lahi ko Kolová 'i he ngaahi ta'u kuo mahili atú, na'e fie 'alu homa ongo foha kei ikí 'o va'inga 'i tu'a. Na'e pehē ange 'e he Fa'ētangata ko Kolová kiate kinaua, "Mo tokanga—'oku lahi ha fanga ki'i monumanu kinoha'a (skunks) 'i tu'a." Na'e ikai fuoloa kuo hū atu 'a e ongo tamaikí ki tu'a 'o va'inga.

I he'ema foki ki 'apí, ne u fehu'i ange, "Na'a mo sio ki ha monumanu kinoha'a?" Na'e tali mai 'e ha toko taha, "Ikai, na'e ikai ke ma sio ki ai, ka na'a ma sio ki ha ki'i pus'i uli'uli 'oku matohi hinehina hono tu'a!"

Na'e ikai ke lavelave'iloa 'e he ongo tamaikí na'a na sio ki ha monumanu kinoha'a. Ko ha talanoa 'eni ki hono ma'u hala e tu'unga totonú—'o e tomua' fakaukau atu ki ha me'a 'oku kehe mei he me'a totonú. 'Oku fefauhi ha ni'ihi tokolahi he 'ahó ni mo e ngaahi palopalema tatau 'i ha tu'unga lahi ange.

'Oku fie ma'u 'e Sétane, 'a e tamai 'o e ngaahi loí mo e tokotaha kākā lahí, ke tau fakafehu'a e tu'unga totonu 'o ha me'a, pea tau tukuno'a e ngaahi mo'oni ta'engatá pe fakafetongi kinautolu 'aki ha me'a 'oku hā ngali fakafiefia ange. Kuó ne akoako 'i ha ta'u 'e lau afe, ke malava 'o tohoaki'i e fānau 'a e 'Otuá ke nau tui 'oku lelei 'a e kovi pea kovi 'a e lelei.

Kuo 'omi 'e he 'Eikí ha hala kiate kitautolu ke tau fakafisinga'i 'aki ai e ngaahi faingata'a mo e 'ahi'ahí, 'a ia ko e lahi taha 'oku hoko ko ha nunu'a fakahangatonu 'o e ngaahi fakatauele kākā mo e ngaahi 'ohofí 'a e filí.

'Oku faingofua pē 'a e halá. Na'e fefolofolai 'a e 'Otuá mo e kau palōfita 'i he ngaahi ta'u kuohilí, pea

'orange kiate kinautolu ha ngaahi fekau na'e faka-taumú'a ke tataki 'Ene fānaú ki he fiefia 'i he mo'uí ni mo e nānau 'i he mo'uí ka hokó. 'Oku hokohoko atu hono 'omi 'e he 'Otuá ha ngaahi fekau ki hotau palōfita mo'uí he 'ahó ni.

Ko ha me'a mahu'inga 'a e talangofua ki he ngaahi fekau kuo 'omi ki hotau palōfítá, 'o 'ikai ngata pē 'i he faka'ehi'ehi mei he fakatauele 'a e tokotaha kākaá, kae pehē foki ki hono a'usia e fiefia mo e nēkeneka 'oku tuuloá.

Ka neongo ia, 'oku feinga 'a e filí ke kāka'i koe. 'Okú ne feinga ke hā ngali siisíi e ngaahi nunu'a faka'auha 'o e faito'o konatapu ta'efakalaó pe inu kava mālohí peá ne fokotu'u atu te ne 'omi e fiefiá. 'Okú ne 'ohifo kitautolu ki he ngaahi 'elemēniti kovi 'e lava ke ma'u 'i he mitia fakasōsialé, 'o kau ai e ngaahi fakafehoanaki 'oku faka'au ke kovi angé, mo e mo'oni 'oku filio'i. 'Ikai ngata aí, ka 'okú ne toe faka'ali mai ha ngaahi fakamatala fakapo'uli pe faka'auha kehe 'i he 'initanetí—'o hangē ko e ponokalafí, 'ohofi faka-hangatonu 'o e ni'ihi kehé 'o fakafou he 'initanetí, pea mo e ngaahi fakamatala hala ke ne fakatupu veiveiu mo 'ai ke tau ilifia 'i hotau lotó mo e 'atamaí.

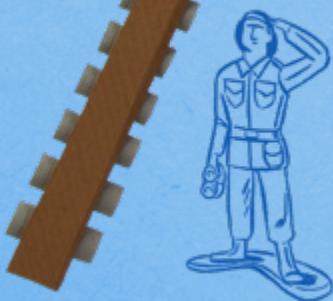
Fakatauange ke tau fakatokanga'i e ngaahi kākā 'a Sétané 'i honau tu'unga totonú. Kuo pau ke tau hokohoko atu 'o faivelenga pea tōtōivi, he ko e founga pē ia ke 'ilo'i ai e mo'oní, pea fanongo ki he le'o 'o e 'Eikí 'o fakafou 'i He'ene kau tamaio'eiki. I he'e-tau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí, 'e tataki ma'u pē kitautolu 'i he hala totonú pea 'ikai kāka'i kitautolu. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2019.

'Eikitau ko Molonaí

Tokoni ke
**fakangata ha
angatu 'u**
(vakai, 'Alamā 62).

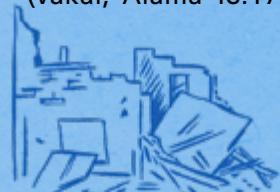
Hoko ko e
'eikitau lahi
ki he kotoa 'o e kau
tau Nīfaí 'i hono ta'u 25
(vakai, 'Alamā 43:17).

Na'e 'ikai
ke ne sai'ia 'i he
fetā'akí ka na'a
ne **tau ke
malu 'i**
hono kakaí.

Na'e pehē 'e
Molomona kapau
'e tatau 'a e tokotaha
kotoa pē mo
Molonaí, 'e **lulu 'i
'o ta 'engata
'a e ngaahi
mālohi 'o heli**
(vakai, 'Alamā 48:17).

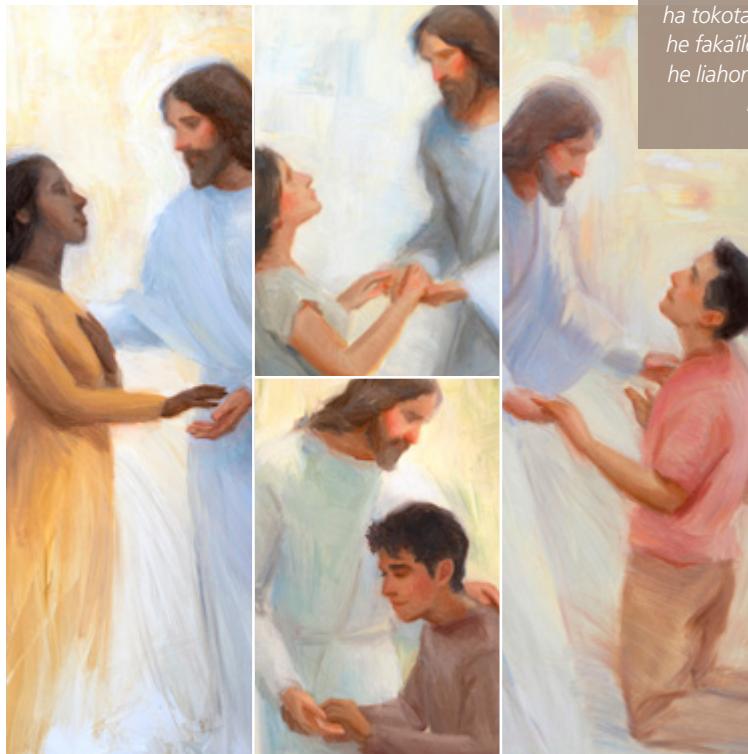

Fa'u 'a e fuka 'o e tau'atāiná
**ko e fakamanatua e
'Otuá, tau 'atāiná,
mo e fāmilí**
(vakai, 'Alamā 46:12).

POUSITĀ

KO E PALANÍ KE FAKAHAOFI KOE

'Oku mau 'amanaki 'oku hanga ē he pousitā 'oku fakakau atu ī he fakamatala ko 'enī o fakamanatu atu a e 'ofa a e Otuā. Te ke lava o ma'u a e ngaahi fakamatala kehe, 'oku takitaha fakahaa'i ha tokotaha kekehe mo e Fakamo'u, ī he faka'ilekitulōnika o e talanoa ko 'enī ī he liahona. ChurchofJesusChrist.org pe ī he Gospel Library app.

KAKAI LALAHİ KEI
TALAVOU'

MO'UI 'AKI E FONO
'O E ANGAMA'Ā

12, 42

TO'U TUPÚ

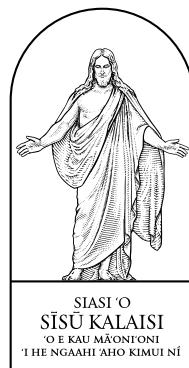
TALANOA KI HO'O
MĀTU'Ā FEKAU'AKI
MO E SEKISUALÉ

52

FĀNAÚ

'EKITIVITĪ HISITŌLIA
FAKAFAMILĪ

K16

Ko e Kaume'á

Ako fekau'aki
mo e kau tau
kei talavoú!

Vakai ki he peesi K20-K23

Fai 'e
Palesiteni
Russell M.
Nelson

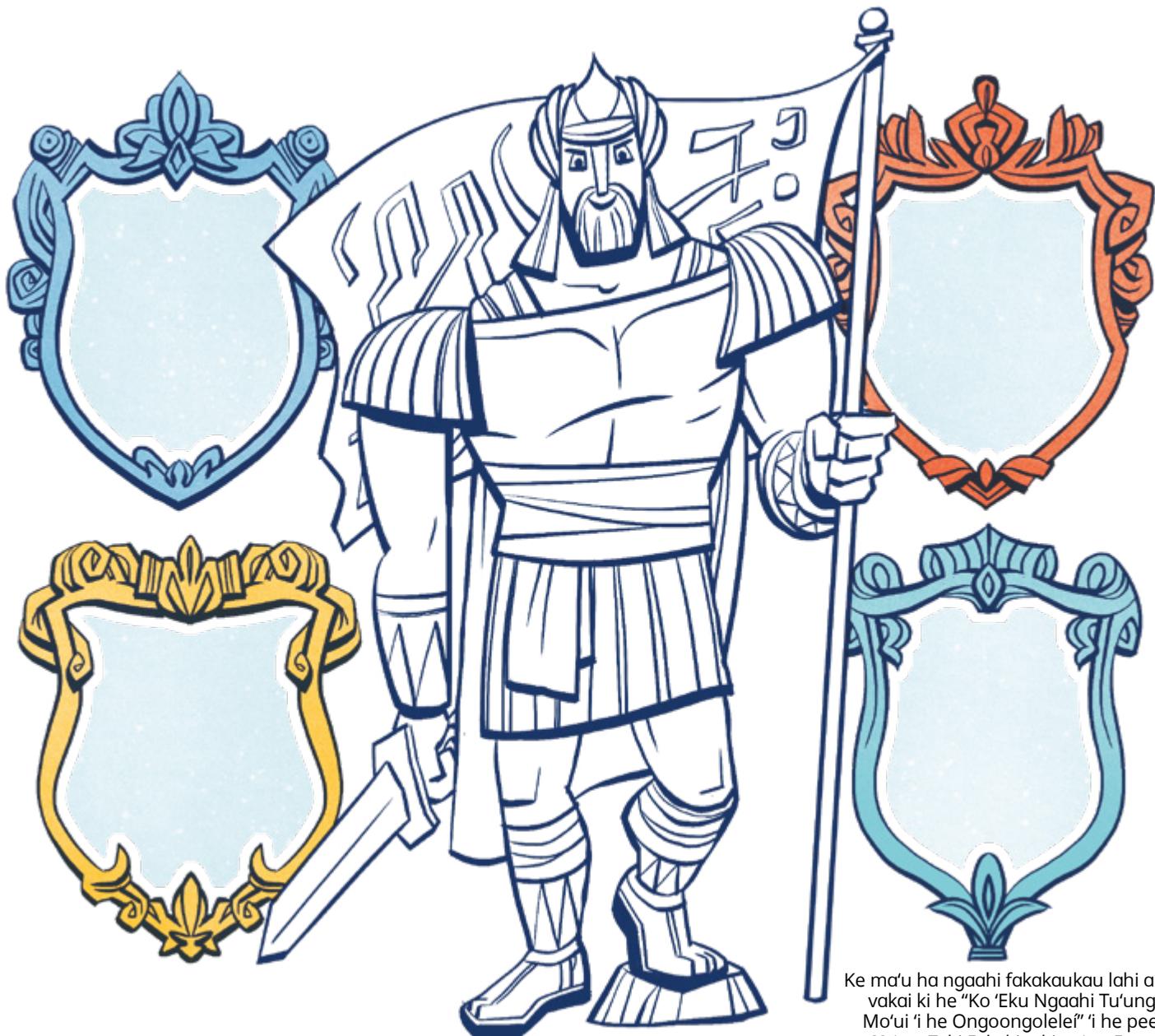
Fiefiá mo e Talangofuá

Ko e fānau koe 'a e 'Otuá. 'Oku foaki mai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi fekaú ke tāpuekina kitautolu mo 'omi 'a e fiefiá. Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku filifili pē 'e he kakaí 'a e ngaahi fekau te nau tauhí mo e ngaahi fekau he 'ikai ke nau tauhí. Ko e feinga ke talangofua ki he ngaahi fekau *kotoa* 'a e 'Otuá 'e:

Manatu'i, 'oku 'i ai ma'u pē 'a e 'Otuá mo
'Ene kau 'āngeló ke tokoni'i koe. ●

To'o mei he "Fehangahangai mo e Kaha'ū 'i he Tui," Liahona, Mē 2011, 34–36.

Ke ma'u ha ngaahi fakakaukau iahi ange,
vakai ki he "Ko 'Eku Ngaahi Tu'unga
Mo'ui 'i he Ongoongolele" 'i he peesi
63 'o e Tohi Fakahinohino 'a e Fānaú.

KO 'ETAU NGAAHI PĀ 'I HE ONGOONGOLEÍ

Na'e 'orange 'e he 'Eikitau ko Molonaí ki he kakai Niñaí ha ngaahi pā ke tokoni ke malu'i kinautolu. Tohi'i 'i he pā takitaha ha tu'unga 'ulungaanga 'o e ongoongoleí mei he lisi 'i laló 'e lava ke tokoni'i koe ke ke malu mo mālohi.

 Fanongo ki he Laumālie Mā'oni'oní.

 Tui ha vala 'oku tāú.

 Faitotonu.

 Fakatomala he taimi 'okú ke fai ai ha fehalākí.

 Fanongo ki he mūsika leleí.

 Anga'ofoa ki he kakaí.

 'Oua 'e kapekape pe lea ta'efe'unga.

 Sio he ngaahi me'a 'oku leleí.

 Tauhi 'a e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oní.

 Faka'aonga'i 'i he loto-'apasia 'a e huafa 'o e Tamai Hēvaní mo Sīsuú.

Ko e Kātoanga Keké

Fai 'e Lori Fuller Sosa

Ngaahi Makasini 'a e Siasí
(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

"E 'ikai te u tuku ke tuenoa 'a kimoutolu; te u ha'u kiate kimoutolu" (Sione 14:18).

““Oua te ke lele mama'o!” Ko e ui atu ia 'a Tetí. “Oku 'alu ke po'uli, pea 'oku 'ikai ke u loto ke ke tō.”

Na'e tu'u 'a Viniseni peá ne tafoki mai. “Ka 'oku fu'u tuai ho'o lué. 'Oku ou fie a'u ki he kātoangá na'a faifai kuo 'osi kotoa e keké!”

“He 'ikai ke 'osi e keké ia,” ko e lea ange ia 'a Tetí 'i he'ena tulituli atu mo Mamí. “Kae 'oua leva pē kuó ke a'u atu ki ai!”

Na'e lava ke fanongo 'a Viniseni ki he tā 'a e nafá 'i he'ena fakaofi atu ki he pāká. Ne tautau ha fo'i maama lanu kehekehe mei he 'ulu'akaú, 'o fakamaama 'a e pō fakapo'ulí. Ne kai 'a e ngaahi fāmilí 'i he tupenu 'ufi'ufí, ko e teuteu ke nau sio fakataha he māhina kātoá.

Na'e 'ilo 'e Mami ha konga ne 'atā he musié peá ne folahi ai 'enau tupenú. Na'á ne 'oange ha koini kia Viniseni ke fakatau mai 'aki ha me'akai.

“Mālō!” Na'e 'ikai fa'a tatali 'a Viniseni ke 'alu 'o 'eva. Na'á ne lau 'ene koiní 'i he lolotonga 'ene lué. Pa'anga 'e valu! Na'e fe'unga ia ke fakatau mai 'aki ha keke. Ka ko e hā e kalasi na'á ne fie ma'ú? Hami? Fua'imoa? Telianí?

Na'e faifai peá ne fili ha keke na'e fonu 'i he kilimi piini 'uli'uli. Na'á ne 'alu mei he palepale ki he palepale lolotonga 'ene kaí, 'o mo'usioa he me'akai kehe-kehe kotoa pē. Fokotu'una va'akau moá. Fanga fu'u kulo supo fifisí mo e nūtoló. Mahalo na'a lava ke ne fakatau mai 'aki 'ene toenga sēnití ha 'aisi momosi mo e 'aisi kilimi!

Ne 'ikai fuoloa kuó ne heva atu ki ha feitu'u ne 'ikai loko lahi ai 'a e māmá. Na'á ne ma'u ha fakakaukau 'i he fakapo'ulí.

'Oku ou fifili pe ko e hā e mama'o te u lava 'o lue ai mo kuikui hoku matá? Na'á ne kuikui hono matá peá ne manga ki mu'a. Peá ne toe manga. Pea na'e fihia hono va'é 'i ha me'a. Na'á ne tō!

Hauē! Na'e tau hono kumukumú 'i ha me'a māsila. Ko ha la'i tāpuni ukamea lahi 'o e fakatafenga vaí! Na'á ne ala hake ki hono kumukumú. Na'e toto ia.

"Tetii? Mami?" ko 'ene uí hake ia. Na'á ne foki fakatovave ki he māmá, pea na'e tokoni'i ia 'e ha taha ke fakasio 'ene ongomātu'á.

"Ne kamata ke ma hoha'a!" Ko e lea ange ia 'a Mamí. Na'á ne sio atu leva ki hono fofongá. "Oku fie ma'u ke tau 'alu ki falemahaki."

Ne 'ikai fuoloa mei ai ne tangutu 'a Viniseni mo Mami mo Tetii 'i he loki talitali 'i falemahakí.

Na'á ne fu'u ilifia 'aupito. Te ne sai pē nai?

Na'á ne 'apasia hono nimá mo fakakaukau kia Sisū. Ne papitaiso ia mo hono fāmilí 'i ha ngaahi māhina si'i kimu'a. Ne talaange 'e he ongo faifekaú 'e lava ke tokoni'i ia 'e Sisū ke ne ongo'i fiemālie.

'E tokoni'i au 'e Sisū Kalaisi.

Na'á ne toutou fakakaukau 'e tokoni'i au 'e Sisū Kalaisi. Pea na'e taimi si'i na'á ne kī'i ongo'i nonga ange. Ne hangē na'e 'i hono tafa'akí 'a e Laumālie

Mā'oni'oní.

Ne kuku 'e Teti hono nimá.

Ne talaange 'e Mami, "E lelei pē 'a e me'a kotoa."

Na'e kamo pē 'a Viniseni. Na'á ne 'ilo'i na'á ne mo'oni.

'I he taimi ne ha'u ai 'a e toketaá, na'á ne tuiti'i hono kumukumú. Na'e mamahi, ka na'e 'ikai ke fu'u ongo fefé. Na'á ne talaange mahalo pē 'e piki. Ka na'e sai pē ia. Ko e taimi kotoa pē na'á ne sio ai ki ái, te ne manatu'i 'a e keké, ko e kātoangá, mo ha taimi na'á ne ongo'i ne fakafiemālie'i ai ia 'e Sisū mo e Laumālie Mā'oni'oní. ●

Na'e hoko 'a e talanoa ko 'ení 'i Malēsia.
Vakai ki he talanoa hokó ke ako lahi ange
ki he fonua ko 'ení!

Mālō e lelei mei Malēsia!

Mālō e lelei!
Ko Mako mo
Paolo kimaua.
'Okú ma 'a'ahi
ki Malēsia!

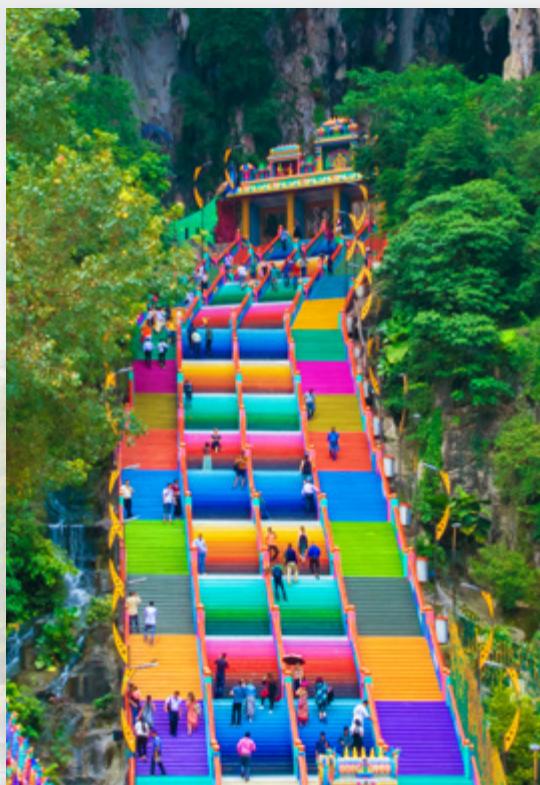
Ko **Malēsia** ko ha fonua faka'ofo'ofa ia 'i he Tonga-hihifo 'o 'Ēsiá.
'Oku 'i ai ha kāingalotu 'o e Siasí 'e toko 10,000 nai mo e ngaahi
kolo 'e 33 'i Malēsia. 'Oku toko si'i ka 'oku mālohi 'a e Siasí 'i ai!

'Oku 'uhinga 'a e *keluarga* ki he "fāmili" 'i he lea faka-Malei. 'Oku sai'ia 'a e fāmili ko 'ení ke nau va'inga fakataha 'i he pākā.

Ko e telianí ko e fuā'iakau nanamu-mālohi taha ia 'i māmaní! 'Oku tokolahia e kakai 'i Malēsia 'oku nau manako 'i he fuā'iakau ngako ko 'ení. 'Oku faka'aonga'i ia ke ngaohi 'aki 'a e lolé, 'aisi kilimí, mo e fanga ki'i fakaneifua kehé.

'Oku tui 'a e kakai 'i Malēsia ki he ngaahi tui fakalotu kehekehe 'o kau ai 'a e faka-'Isilamí, faka-Putá, mo e faka-Kalisitiané. Ko e ngaahi sitepu fakalanulanu ko 'ení 'oku 'alu ia ki he 'Ana Patú. 'Oku tu'u i loto ha tempiale Hinitū 'iloa!

'Oku sai'ia 'a e ngaahi fāmili 'i Malēsiá ke nau 'eve'eva 'o kai fakataha. 'Oku lava 'e he kakaí 'o fakatau mai 'a e me'akaí mei he ve'ehalá he 'ahó mo e poó kakato.

Ko e fānau Palaimeli ko 'ení 'oku nau tangutu 'i mu'a 'i ha faka'ilonga 'a e Siasí 'i he lea faka-Maleí mo e lea faka-Siaíná. 'Oku lea 'aki 'e he kakai 'i Malēsiá ha ngaahi lea fakafonua kehekehe. 'Oku tokoni 'a e kāingalotú 'i he lotú ke fakatonu lea kae lava ke mahino ki he tokotaha kotoa pē.

'Oku 'ufikaua e konga lahi 'o Malēsiá 'e he vaotā 'akau lalahí. Ko e nofo'anga ia 'a ha fanga monumanu faka-ofo hangē ko e taika Malēsiá mo e ngeli ihu lōloá.

Fe'iiloaki mo ha ni'ihi 'o hotau ngaahi kaungāme'a mei Malēsiá!

'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau anga'ofa mo tauhi 'a e ngaahi fekaú.

'Anika C., ta'u 7, Kuala Lumupua, Malēsiá

Ko e tefito 'o e tui hono faá 'oku ou manako taha aí: "'Oku mau tui ko e ngadhi 'uluaki tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e Ongongoleí ko e: 'uluakí, Tui ki he 'Eiki ko Sisú Kalaisí; uá: Fakatomala; tolú, Papitaiso 'i he fakauku ke fakamolemoleí 'a e ngaahi angahalá; faá, Hilifaki 'o e nima ke ma'u 'a e me'a-faoki 'o e Laumālie Mā'oni'oní."

Leifi C., ta'u 8, Kuala Lumupua, Malēsiá

**'Okú ke ha'u mei Malēsiá?
Tohi mai kiate kimaua! 'Okú ma fie fanongo meiate kimoutolu.**

Ko Hono Fili 'ā e Sēnoló

*Fēfē kapau na'e 'ikai ke toe fie
kaungāme'a 'a Poloki ia mo Kamila?*

Fai 'e Shannon Tuttle Liechty
(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

*"E [malu'i koe 'e he 'Otuā; fai leva 'a e me'a
'oku totonū!" (Ngaahi Himí, fika 145).*

Na'a ku sio he fo'i faiva fakaoli 'aupito
'aneafi. 'Oku totonu ke ke sio ai. Pea
mahalo te ta toki sio fakataha ai ha taimi!"
Ko Poloki ange ia.

Na'e sai'ia 'aupito 'a Kamila 'i he talanoa
mo hono kaungāme'a mamaé lolotonga
'ena lue fakataha ki 'api mei he akó. Na'a ne
sai'ia 'aupito 'i he lahi e ngaahi me'a ne na
faitatau ái.

"Sai 'aupito ia!" Ne ta'ata'alo atu 'a Kamila
peá ne hū he matapā 'i mu'á.

Hili e faka'osi 'e Kamila 'ene ngāue faka-
ako mei 'apí, na'a ne fakamo'ui 'a e TV peá
ne ma'u 'a e faiva totonú. 'E fakalata ke
talanoa'i ia mo Poloki 'apongipongi!

Na'e fakaoli 'aupito 'a e faivá. Na'e fai 'e
he kau 'eti faivá ha ngaahi me'a fakaoli mo
fai ha ngaahi talanoa fakaoli. Na'e kata lahi
'a Kamila. Ka na'e 'ikai ke fakaoli 'a e me'a
kotoa pē ne nau lea 'aki. Ne nau lea 'aki ha
ngaahi lea ne ongo'i ai 'e Kamila ne hangē

ne 'i ai ha fanga poto ne
nau puna holo 'i hono
loto keté. Ne 'ikai ko
ha ngaahi lea lelei ia.

Na'a ne fifili, *Ko e hā
nai 'oku totonu ke u
fai?* Na'e 'ilo'i 'e Kamila
ne 'ikai ko ha ngaahi lea
lelei 'eni. Ka na'a ne fie 'ilo
ki he iku'anga 'o e fo'i faivá.
Ko e hā ha'ane tali kapau 'e
'eke ange 'e Poloki 'apongipongi kau ki he
faivá?

Ne mapuhoi pē 'a Kamila mo ne tamate'i
'a e TV.

Hili e a'u mai 'a Mami ki 'apí, ne tokoni 'a Kamila ki ai ke fokotu'utu'u e tēpilé ki he ma'u me'atokoni efiāfí. "Na'e fēfē akó?" Ko e fehu'i ange ia 'a Mamí.

Na'e fokotu'utu'u 'e Kamila 'a e huhú mo e sēpuní. "Na'e sai 'aupito! Ka . . . na'e talanoa mai 'e Poloki ha fo'i faiva ke u sio ai. Na'a ku kamata sio ai, ka na'e 'i ai e ngaahi lea kovi ia ai. Na'e 'ikai ke fu'u ongo lelei ia kiate au, peá u hanga 'e au 'o tamate'i."

"Oku hangē na'a ke fai ha fo'i fili 'oku lelei 'aupito."

"Ka 'oku loto 'a Poloki ia ke ma sio fakataha ai. 'Okú ma kaungāme'a lelei 'aupito! 'Okú ma sai'ia he hiva tatau, 'aisi kilimi tatau, mo e 'ū tohi tatau . . ."

Na'e tuku 'e Mami ha poulu pasitā 'i he funga tēpilé. "Mo'oni ia, ka 'oku 'ikai 'uhinga ia kuo pau ke mo fai 'a e me'a *kotoa pē* ke tatau. Tautaufito kapau ko ha me'a ia 'oku 'ikai ke ke ongo'i fiemālie ki ai. 'Oku sai pē ke ke fili 'e koe ha me'a kehe mei he fili ho'o kaungāme'a."

"Ko e hā ho'o 'uhingá?" Ko e fehu'i ange ia 'a Kamilá.

Ne fakamatala'i ange 'e Mami, "Oku tau fili ke faka-'ehi'ehi mei he ngaahi lea koví kae lava ke tau ongo'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Ka 'oku 'ikai ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e tu'unga mo'ui tatau mo kitau-tolú. 'Oku 'ikai 'uhinga ia ko ha kakai kovi kinautolu."

Na'e kei hoha'a pē 'a Kamila ki he me'a 'e hoko 'i he taimi 'e 'eke ange ai 'e Poloki fekau'aki mo e faivá. Na'a na talanoa ki he me'a kotoa pē! Fēfē kapau 'e fakakaukau 'a Poloki ia ko ha ki'i leka vale ia? Pe ko e kovi tahá, fēfē kapau he 'ikai ke toe loto ia ke na kaungāme'a?

Ne fai 'e Kamila ha lotu kimu'a peá ne toki mohé. *Tamai Hēvani, fakamolemole mu'a 'o tokoni mai ke u talanoa kia Poloki 'apongipongi. Kātaki 'o tokoni mai ke u loto-to'a.* Ne kaka 'a Kamila ki he mohengá mo e faka'amu 'e sai pē me'a kotoa he akó.

"Kamila!" Ko e kaila mai ia 'a Poloki he loto mala'e vaingá. Na'a ne lele mai he musié ke

fetaulaki mo Kamila. "Na'e hā ho fakakaukau ki he faivá? Na'e fakaoli ē?"

Na'e mihi 'e Kamila 'ene mānavá. "Na'e 'ikai ke u loko sio au ai."

Na'e mata'i puputu'u 'a Poloki. "He ko e hā?"

Na'e ki'i fakakaukau 'a Kamila. Te ne talaange pē na'a ne mo'ua? Ko e hā e me'a 'e lea 'aki 'e Poloki? "Āsingá . . . na'e 'ikai ke u sio aí he na'a nau lea 'aki e ngaahi lea ne 'ikai ke u sai'ia ai. Na'e 'ikai ke u ongo'i fiemālie he sio aí."

Na'e lea le'o si'i ange 'a Poloki, "Oi." Hili iá na'a ne pehē ange leva, "Oku sai pē ia. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ta sio fakataha ai. Te ta lava pē taua 'o toki kumi ha fo'i faiva 'okú ta fakatou sai'ia ai pe fai ha me'a kehe."

"Sai ia!" Na'e malimali 'a Kamila. Na'e lue fakataha leva 'a e ongo kaungāme'a ki he kalasí, 'o na talanoa mo kakata he halá. ●

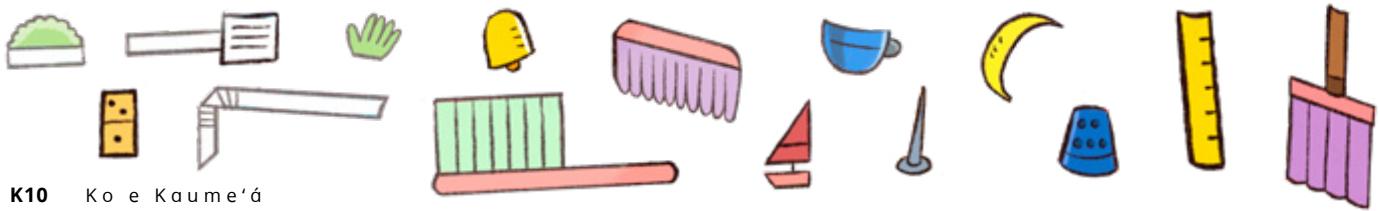
'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i 'Iutā, USA.

Te ke lava 'o fili ki he totonú neongo kapau 'oku 'ikai fili ki ai 'a e ni'ihi kehé. 'E tokoni'i koe 'e he Tamai Hēvaní ke ke loto-to'a.

Kumi Ia!

‘Oku saiiia ‘a ‘Apina ke ‘omai e ngaahi kaungāmeá ki he laipelí! ‘Okú ne tokoni’i kinautolu ke nau ma‘u ha ‘ū tohi lelei ke lau. Kumi ha ‘ū tohi kulokula ‘e 5 mo ha ‘ū tohi lanu pulū ‘e 5. Pea kumi leva ‘a e toengá.

'I he'eku
langa 'eku
makatu'ungá 'ia
Sīsū Kalaisí,

Te u lava
'o tu'u ke
mālohi!

(Vakai Hilamani 5:12.)

Ko Ha Fakava‘e **MĀLOHI**

Fai ‘e Haley Yancey

Na‘e ako‘i ‘e Hilamani ‘oku fie ma‘u ke tau langa hotau makatu‘ungá ‘ia Sisū Kalaisi (vakai, Hilamani 5:12).

‘Oku ‘uhinga ia ke tau fai e ngaahi me‘a te tau ofi ange ai kiate Iá. T he‘etau fai iá, te tau lava ‘o matatali e ngaahi me‘a faingata‘a ‘i he mo‘uí.

Lau e folofolá
(vakai, Sione 5:39)

1. Kosi‘i e fanga fo‘i maka ‘i he peesi ko ‘ení.
2. Fili ha fo‘i maka pea lau ‘a e folofola ‘i aí. ‘Oku hoko fēfē ‘a ho‘o fai ‘a e me‘a ko iá ke ke mālohi mo ofi ange ai kia Kalaisi?
3. Fokotu‘u ‘a e maká ‘i lalo he tempalé ke langa ha fakava‘e mālohi. Hokohoko atu pē ‘a e fo‘i va‘ingá kae ‘oua leva kuo fokotu‘utu‘u kotoa ‘a e fanga fo‘i maká.

Lotu
(vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:5)

Totongi vahehongofulu
(vakai, Malakai 3:10)

‘Alu ki he lotú
(vakai, Molonai 6:5–6)

Papitaiso
(vakai, 2 Nīfai 31:5)

Muimui ki he palōfitá
(vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:45)

Fakatomala
(vakai, Ngāue 3:19)

**Mo‘ui ‘aki e Lea
‘o e Potó**
(vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 89:18–20)

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘ú ‘i ‘Iutā, USA.

Me'a makehe! Te
ke lava nai 'o mate'i pe
ko e fonua fē 'oku tu'u
ai e temipale ko 'enī?
Tokoni: 'Oku 'i he kolo
ko Metulifī.

Tali: Sipelei

Fai 'e David Dickson

Ngaahi Makasini 'a e Siasi
(Makatu'unga i ha talanoa mo'oni)

Na'e fakahanga 'e Tonaveni 'ene sengaí ki he nge'esi kapa supo 'i 'olunga he tunga'i akaú.

Na'á ne fusi'i mai ke mafao 'a e leta 'o e sengaí.

Ne fehu'i ange 'e hono tuofefine siisii ko Taná, "Ko e hā ho me'a 'oku fa?"

Na'á ne pehē ange, "Sio hení!"
Tau!

Ne mapuna e la'i letá 'i hono tukuanige 'e Tonavení, pea punakaki ai e fo'i maká he eá. Ne ngahaha mai e 'ū la'iakau 'i he fu'u 'akau he tafa'akí. Ka na'e 'ikai pē ha nguae 'a e nge'esi

kapá ia. Na'e fa'o 'e Tonaveni 'a e sengaí ki hono kato muí. Kuo hala 'ene faná. Ko hono tu'o uá!

Ne male'eí e 'ulu 'o Taná ki he tafa'akí. "Ko e hā e me'a 'oku totonus ke u sio ki aí"

Ne pehē ange 'e Tonaveni, "Ikai ke ai ha me'a ia. Ha'u á. Ta 'alu ki 'api." Na'á na kamata lue leva ki fale.

Ne 'akahi 'e Tonaveni ha va'akau mei hono halá. Ne tatau ai pē pe ko e hā e lahi 'o 'ene feingá, na'e 'ikai pē tonu 'ene faka'aonga'i e sengai 'a Tetí. Pea na'a ne 'ofa lahi he me'a ko íá! Na'á ne sai'ia ma'u pē hono

Ko e Sengai Lelei Taha ‘i Samaiká

faka'aonga'i 'i he taimi ne folau ai 'a Teti he ngāué, hangē ko e taimi ní. Na'e tokoni ia ke ne ongo'i ofi ai kia Teti 'i he taimi na'e 'ikai ke ne lava ai 'o sio kiate iá.

Na'á ne to'o hake 'a e sengaí mei hono kató peá ne vilovilohi māmālie ia 'i hono nimá. Kuo fuoloa pē mole-mole 'a e va'akau na'e petepeté. Na'e ngaohi 'e Teti 'a e sengaí mei ha va'a 'akau mālohi peá ne faka'aonga'i ia 'i ha ngaahi ta'u lahi kimu'a peá ne foaki ia ma'a Tonavení.

Na'e tuhu 'a Teti ki he kapa supó he 'aho ko iá. "Ko e taimi te ke tokanga aí, 'e lava ke hoko ha ngaahi me'a fakaofo." Ne kei manatu'i pē 'e Tonaveni 'a e me'a ne hoko aí. Na'e fakahanga 'e Teti 'a e sengaí peá ne fana'i 'o tau 'i he kapa supó. Na'e tu'o taha pē! Na'á ne 'ai ke 'asi faingofua ia. Na'e 'ofa lahi 'a Tonaveni kiate ia.

Na'á ne kei fakakaukau pē kia Teti 'i he'ene tō 'o mohe he pō ko iá.

'I he pongipongi hono hokó, na'e to'o 'e Tonaveni 'ene sengaí ki he 'ulu'akau na'á ne sa'iia taha aí ke ne toe feinga pē.

"Tokanga . . ." ko e lea ia 'a Tonaveni 'i he'ene siofi e kapa 'i he tunga'i 'akaú. Na'á ne hili ha ki'i fo'i maka 'e taha ki he sengaí pea fusíi ia ke mafao.

Na'e fakakaukau 'a Tonaveni, 'oku toutou feinga pē 'a Teti, 'o a'u pē ki he taimi 'oku 'ikai ke ola lelei aí.

Na'e feinga 'a Tonaveni ke 'oua te ne fakakaukau ki he taimi kotoa pē na'á ne fana hala ai kimu'a. Na'e kuikui hono mata 'e taha, 'i he founga ne ako'i ange 'e Tetí. Na'á ne *fu'u* tokanga 'aupito. Na'e 'ikai ke toe sio 'a Tonaveni ki ha toe me'a kehe ka ko e kapa supo kulkulá pē.

'I he'ene fakamanava loloá, na'á ne tukuange leva.

Tau!

PAKIHI!

Na'e pete e mata 'o Tonavení 'i he'ene 'ohovale 'i he punakaki 'a e kapá mei he tunga'i 'akaú. Na'á ne pehē, "Kuo lava! 'Oua!"

I he pō ko iá, ne tangutu 'a Tonaveni 'i he tafa'aki 'o Mamí 'i he hili 'a e kai efiafí. Na'á ne to'o hake 'a e sengaí.

Na'á ne mamali mo pehē ange, "Kuo faifai peá u lava 'o fana'i e kapá he 'ahó ni."

"Tō atu!" Ko e tali ange ia 'a Mamí.

Na'e pehē ange 'e Tonaveni, "Okú ke 'ilo, 'oku ou tui ko e sengai ko 'ení ko e me'a ia 'oku ou sa'iia taha ai 'i he fo'i māmaní."

"Io?" Ko fehu'i ange ia 'a Mamí.

"Io. He na'e tokoni ia ke u fakakaukau kia Teti mo ongo'i vāofi mo ia."

Na'e malimali 'a Mami. "Oku ou tui 'e fiefia he 'ilo 'okú ke ongo'i peheeé. Pea 'okú ke 'ilo ha me'a? 'E foki mai 'a Teti 'i he 'osi pē ha

'aho 'e tolu. Te ke lava 'o faka'ali'ali ange ho'o taukei fo'oú."

Ne 'ikai ke fa'a tatali 'a Tonaveni! Na'á ne pehē ange, "Oku 'i ai ha'aku fakakaukau."

Na'á ne lele ke fakasio 'a Tana. Te ne lava 'o ako'i ia ke faka'aonga'i 'a e sengaí 'i he founga tatau ne ako'i ai ia 'e Tetí!

Na'á ne pehē ange, "'E Tana. 'Okú ke fie poto hono faka'aonga'i e sengai lelei taha 'i Samaiká?" ●

Ko e hā ha ngaahi me'a makehe 'oku tokoni ke ke ongo'i ofi ai ki ha taha 'i ho'o fāmilí?

Hisitōlia Fakafāmili'i he Ngaahi Ongo 'e Nimá

Na'á ke laukonga fekau'aki mo e sengai 'a Tonavení i he peesi K14? Ko e hā ha ngaahi me'a 'okú ne tokoni'i koe ke ke ongo'i ofi ange ai ki ho'o fāmilí? Hiki pe tā hanau fakatātā i lalo.

Ala

Kumi ha me'a te ke lava 'o pukepuke 'a ia 'oku mahu'inga kiate koe pe ki ho'o fāmilí. Tā hano fakatātā i hení.

Sio

Fakakaukau ki ha manatu melie makehe pe a tā ia i hení. 'Okú ke lava leva he taimí ni 'o manatu'i 'a e taimi ko ia i ho'o sio ki he peesi ko 'ení!

Fanongo

Fakafanongo ki ha mēmipa 'o e fāmilí 'okú ne fai ha talanoa pe vahé-vahé 'ene fakamo'oní. Tohi ia i hení.

Nanamu

Ko e hā 'okú ke manako taha ke nanamu ki aí? 'Oku i ai nai ha fa'ahinga nanamu 'okú ne fakamanatu atu kiate koe ho fāmilí? Tohi fekau'aki mo ia i hení.

'Ahi'ahi'i

Ko e hā 'a e me'akai 'oku sa'i'a ho fāmilí ke mou kai fakatahá? Tā ha fakatātā pe hiki ha fakahinohino ki hono ngaohí i hení.

Fakahā pea Tala

Na'á ku fakamoleki 'a e sāketi hoku tokouá 'i he 'alu homau fāmilí 'o 'eve'evá. Na'a mau lotua ke tokoni'i kimautolu 'e he Tamai Hēvaní ke ma'u ia. Na'a mau ongo'i 'oku totonu ke mau toe lue pē he hala tatau. Ne mau ma'u hono sāketí! Na'e tokoni 'eni ke u 'ilo'i ko e me'a kotoa pē 'i he'eku mo'uí 'oku mahu'inga ia ki he Tamai Hēvaní pea 'okú Ne mateuteu ma'u pē ke tokoni'i au.

Tīmote M., ta'u 8, Kiivi 'Opalasi, 'Ukuleini

Oku ako 'e he fānau Palaimeli ko 'eni 'i **Sepū, Filipainí**, ko e taimi 'oku nau fakamālohia ai 'enau tui kia Sīsū Kalaisí, 'oku nau laka ai ki mu'a 'i he hala 'o e fuakavá.

Oku ue'i fakalau-mālie au 'e he Ngaahi Tefito 'o e Tuí ke u hoko ko ha kī'i tamasi'i lelei ange, pea 'oku ou feinga ke fai 'a e me'a 'oku totonú ke u hoko ko ha faifekau lelei.

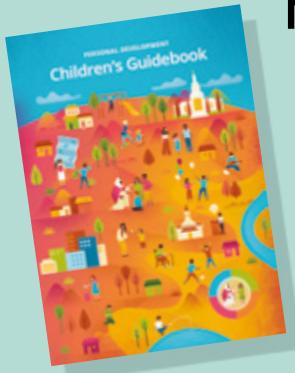
Sonatane M., ta'u 11, Sololá, Kuatemala

Samuela S., ta'u 11, Mīnasi Kelaisi, Palāsila

Na'a mau fakafanongo ki he talanoa fakatātā 'a Sīsū ki he tangata tūtū'i pe a ne mau tō leva ha 'ū tengā'i siola'a. 'Oku 'ikai ke fu'u vela pe la'ala'a 'a e feitu'u 'oku mau nofo aí, ko ia ne mau fiefia he taimi na'e tupu hake ai 'a e tengā'i akaú he kelekelé. Na'e tupu 'a e 'akaú 'o lalahi 'o a'u ki he'enau matala mai, 'o hangē pē ko e 'ū tengā'i akau 'i he talanoa 'a Sīsū!

Makanesi K., 'Isalei S., Luisi S., Silivia K., Keleta K., mo Sipila S., ta'u 7, 9, 6, 1, 5, mo e 4, Lenifiusaea, Sikotilani

Tupu mo ha Ngaahi Taumu'a Lelei

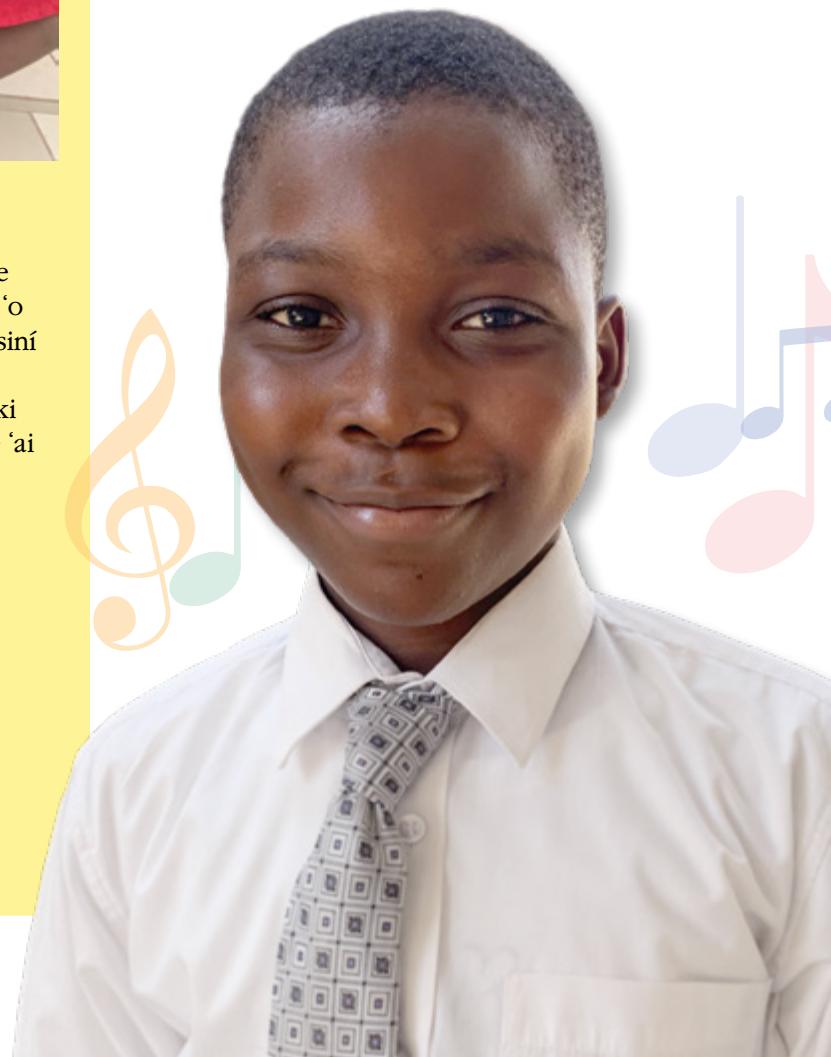
'Oku faka'aonga'i 'e he fānau 'i he funga 'o e māmaní 'a e Tohi Fakahinohino 'a e Fānaú ke 'ahi'ahi'i ha ngaahi me'a fo'ou mo tupulaki hangē ko Sīsuú!

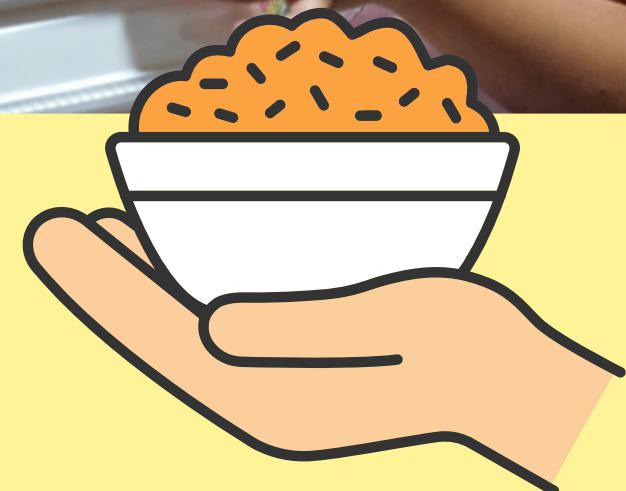

'Oku nofo 'a Sēsika B., ta'u 10, 'i 'Akalā Lahi, Kana. 'Okú ne fokotu'u ha taumu'a ke fakakaungāme'a ki ha kakai fo'ou mo vahevahe 'a e ongoongoleleí mo kinautolu. 'Okú ne fa'o ha tatau 'o e *Friend* 'i hono kato naunaú peá ne lau 'a e makasini 'i he akó. 'Okú ne vahevahe ia mo hono ngaahi kaungā-akó peá ne talanoa kiate kinautolu fekau'aki mo e ongoongoleleí. 'Oku pehē 'e Sēsika, "Okú ne 'ai ke u ongo'i fiefia."

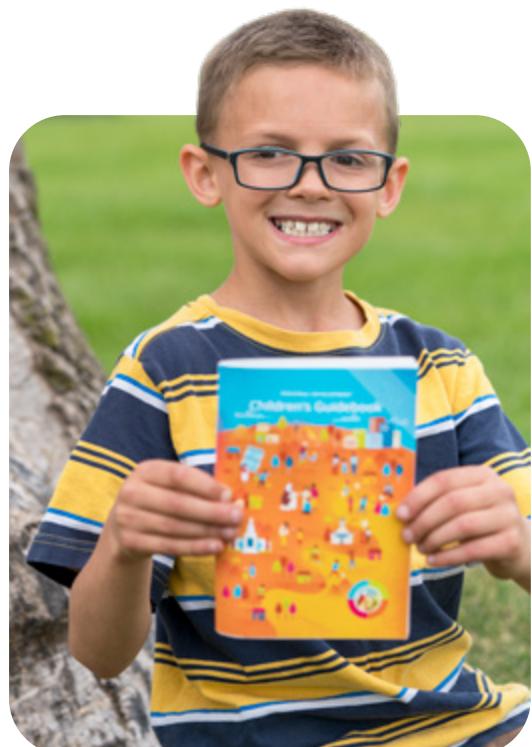
'Oku nofo 'a Palōfita M., ta'u 12, 'i 'Akalā Lahi, Kana. Hili 'ene ako ke tā e pianó, na'á ne fokotu'u ha taumu'a ke ako'i e niihi kehé nau tā-piano foki! Na'á ne fakaafe'i 'a e kakai na'á ne 'ilo'i ke nau to'o e kalasi piano na'á ne ako'i mo hono ngaahi kaungāme'á. 'Oku pehē 'e Palōfita, "I he taimi ní kuo 'i ai ha'amau kau ako 'e toko 50 tupu 'oku nau ako e ngaahi lēsoní." Kuo papitaiso ha toko valu 'i he kau ako ko iá!

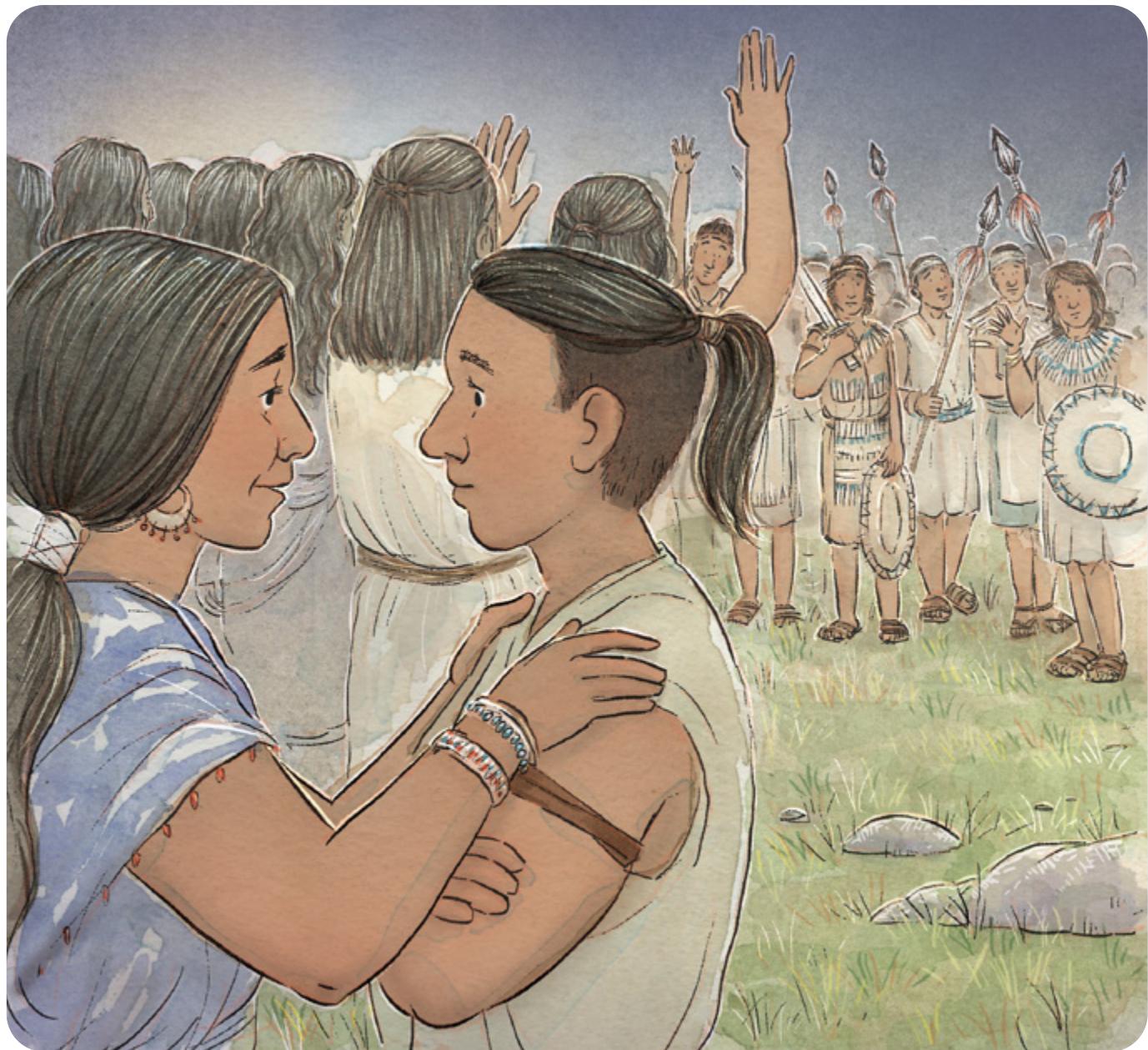
Na'e faka'amu 'a **Teniela P., ta'u 8, mei Sepū, Filipaini**, ke 'ave ha me'akai ma'a e kakai 'oku 'ikai hanau 'apí. 'Okú ne pehē, "Oku ou loto ke fafanga kinautolu koe'uhí ke nau fiefia mo mohe fiu." Ko e taimi 'oku ma'u ai 'e hono fāmilí ha toenga me'akai mei he'enau pisinisí, 'oku nau lele holo 'o foaki ia ma'a e kakai 'oku fiekaia.

Na'e faingata'a ia 'a **Pita G., ta'u 9, mei 'Ohaiō, USA**, 'i he laukongá. Na'e fie ma'u ke ne lava 'i ha sivi laukonga mahu'inga kae lava ke ne hiki ki he kalasi hokó. Ko ia na'a ne fokotu'u ha taumu'a ke laukonga mo 'ene fa'eé mo e tuofafiné he 'aho kotoa pē 'i ha miniti 'e 20. 'Oku pehē 'e Pita, "Na'a ku kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni'i au." I he taimi na'a ne sivi ai kimui angé, na'a ne lava!

Te ke lava 'o mamata 'i he ngaahi vitiō fekau'aki mo ha ni'ihi 'o e fānau ko 'ení 'i he childrenandyouth.ChurchofJesusChrist.org! Ko e hā e ngaahi taumu'a 'okú ke ngāue'i?

Ko e Kau Tau kei Talavoú

‘Oku talanoa e Tohi ‘a Molomoná kau ki ha kau talavou na‘a nau ‘alu ‘o tau ke malu‘i honau kakaí mo honau ngaahi fāmilí. ‘Oku ui kinautolu ko e kau tau kei talavoú. ‘Oku ‘uhinga ‘ení he na‘a nau kei si‘i.

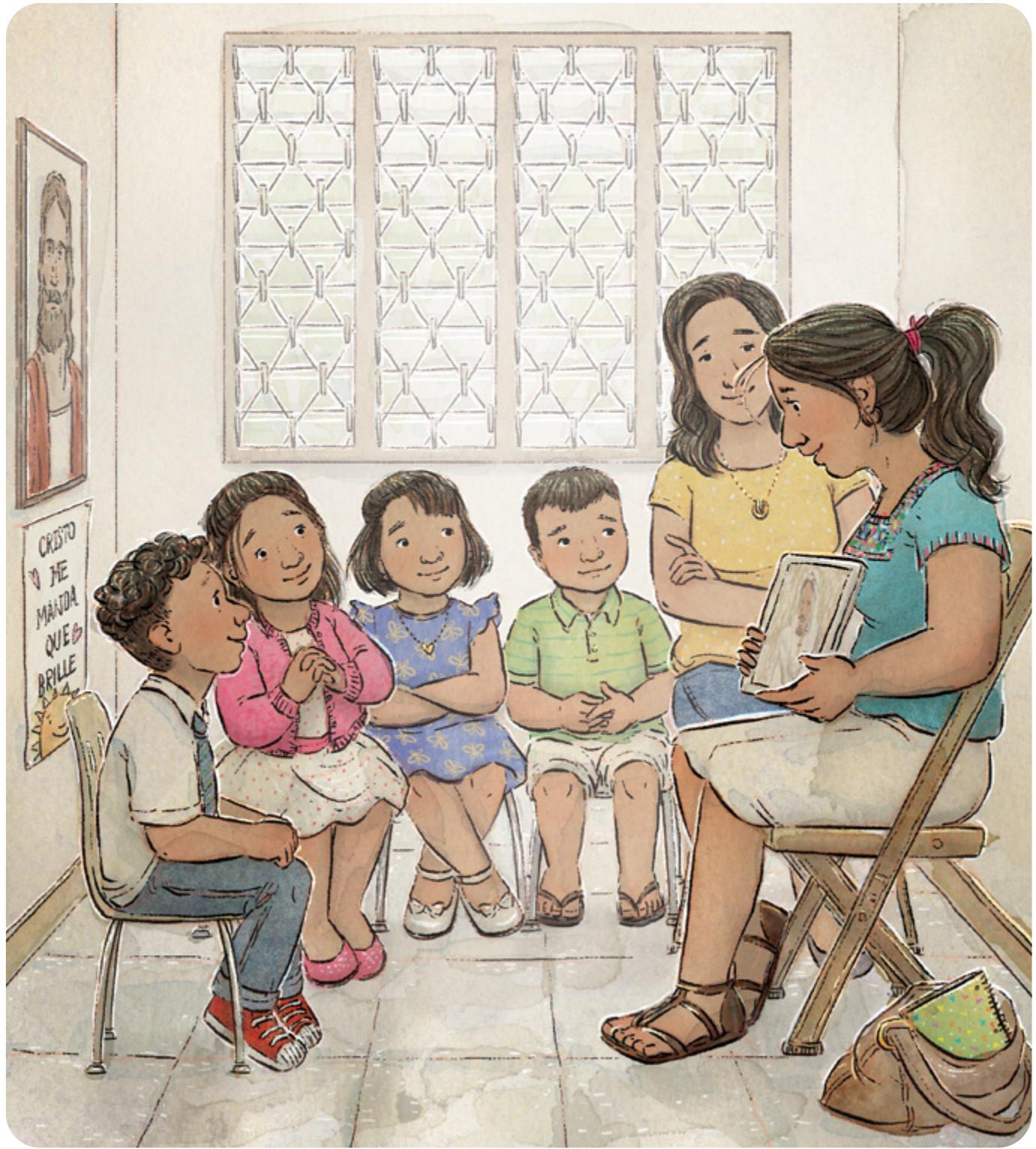
Ko e kau sōtia kei talavou ko 'ení na'e te'eki ke nau 'alu tu'o taha 'i ha tau. Ka na'e 'i ai ha'anau 'eikita lelei ke tataki kinautolu. Pea na'a nau manatu'i 'a e me'a na'e ako'i ange he'enau ngaahi fa'eé.

Na'e ako'i ange he'enau ngaahi fa'eé ke nau falala ki he 'Otuá. Ko ia ai na'e kole leva 'e he kau talavoú ki he 'Otuá ke tokoni'i kinautolu. Na'a nau talangofua ki he'enau 'eikitaú. Pea na'a nau tau leva 'i he loto-to'a.

Na'a nau ikuna'i 'a e taú! Na'e lavea ha ni'ihi 'iate kinautolu. Ka na'a nau mo'ui kotoa pē. Ko ha mana ia!

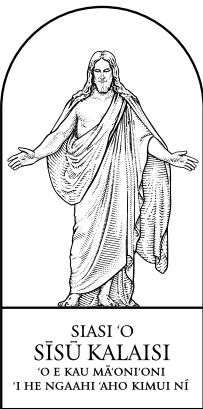
Te u lava 'o fakafanongo ki he ngaahi me'a lelei 'oku ako'i mai he'eku ongomātu'a mo e kau takí. 'E tokoni'i au 'e he 'Otuá ke u poupou'i 'a e me'a 'oku totonú. ●

Lau fekau'aki mo e talanoá ni 'i he 'Alamā 56–57.

Na‘e Loto-To‘á ‘a e Kau Tau kei Talavoú

‘Oku tokoni‘i fēfē koe ‘e he Tamai Hēvaní ke ke loto-to‘á?

SIASI 'O
SISU' KALAISSI
'O E KAU MĀRONIONI
I HE NGAABI AHO KIMUI NÍ

Si'i Ngaahi Mātu'a,

'Oku talanoa 'a e makasini 'i he māhina ní fekau'aki mo e kakai ne nau fai ha ngaahi me'a faingata'a. Na'e fakamama'o 'a Kamila mei he mītia koví, neongo ne 'ikai ke loto ki ai 'a hono kaungāme'á (peesi K8). Na'e malu'i 'e he kau tau kei talavoú 'a honau ngaahi fāmilí, 'o a'u ki he taimi ne fakailifia aí (peesi K20). 'E tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá ke tau fai e ngaahi me'a 'oku faingata'a. Ko e taimi kotoa pē 'oku laukonga ai ho fānaú kau ki ha taha 'oku loto-to'a, 'e lava ke nau tā ha fo'i fetu'u 'i he pēsí. Pea manatu'i 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu!

Loto-to'a,
Ko e Kaume'a

FOUNGA KE 'OATU AI E TĀ VALIVALI PE A'USIA HO'O KI'I TAMÁ KI HE LIAHONÁ

'Alu ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pea lomi'i 'i he "submit an article or feedback." Pe 'Tmeili mai ia kiate kimautolu ki he liahona@Church ofJesusChrist.org fakataha mo e hingoa 'o e fānaú, ta'u motu'á, kolo 'oku nofo aí, mo e fakamatala fakangofua ko 'ení: "Ko au, [fakahū ho hingoá], 'oku ou fakangofua e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke faka'aonga'i e ngāue 'eku fānaú 'i he 'ū makasini 'a e Siasí, 'i he 'ū uepisaití mo e mītia fakasōsialé, pea lava ke kau 'i he ngaahi naunau kehe 'a e Siasí." 'Oku 'ikai ke mau fa'a tatali ke fanongo meiate koe!

FAKAHOKOHOKO 'O E TOHÍ

- K2** Mei he Kau Palesitenisí 'Uluaki: Fiefiá mo e Talangofuá
- K4** Ko e Kātoanga Keké
- K6** Mālō e lelei mei Malēsia!
- K8** Ko Hono Fili 'a e Sēnoló
- K10** Ngaahi Me'a Fakafiefiá
- K11** Fakakaukau Lelei
- K12** Ko Ha Fakava'e Mālohi
- K14** Ko e Sengai Lelei Taha 'i Samaiká
- K16** Hisitōlia Fakafāmilí 'i he Ngaahi Ongo 'e Nimá
- K17** Fakahā pea Tala
- K18** Tupu mo ha Ngaahi Taumu'a Lelei
- K20** Ngaahi Talanoa mei he Folofolá: Ko e Kau Tau kei Talavoú
- K23** Peesi Valivalí: Na'e Loto-To'a 'a e Kau Tau kei Talavoú

**Kumi e Liahona 'oku
fufuu'i 'i lotó!**